

บทที่ 4

ภูมิหลังความเป็นมาของงานปอยหลวงล้านนา

การศึกษาวิเคราะห์ภูมิหลังความเป็นมาของงานปอยหลวงล้านนา ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลจากจารึก เอกสาร ตำรา ตำนาน และพงศาวดารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งใช้ข้อมูลภาคสนามประกอบการวิเคราะห์ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า งานปอยหลวงเป็นงานประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและมีความสำคัญของชาวล้านนา โดยเป็นงานประเพณีที่ได้ปฏิบัติสืบทอดต่อ ๆ กันมาในลักษณะของขนบธรรมเนียมโดยเฉพาะในระเบียบวิธีของพิธีกรรมทางศาสนามีรายละเอียด และขั้นตอนในการปฏิบัติอย่างชัดเจน และมีความละเอียดถี่ถ้วน จากการศึกษาภูมิหลังความเป็นมาของงานปอยหลวง พบว่าเป็นงานประเพณีที่เกิดจากความศรัทธา ความเชื่อในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา มีการกระทำของกลุ่มศรัทธาชาวบ้านตกทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การสืบทอดนั้นเป็นไปทั้งในลักษณะที่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะ และลายลักษณ์ เช่น ตำนาน และจารึก ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดทางคติชนวิทยา ที่ เสาวลักษณ์ อนันตสานต์ (2542: 34) ได้ศึกษาทฤษฎีของนักคติชนวิทยา กล่าวว่า “คติชนเป็นผลผลิตของกลุ่มคนที่ผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ และกระบวนการเปลี่ยนแปลงจนคงที่ และมีการใช้ในกระบวนการหลาย ๆ ครั้ง” โดยจากการวิเคราะห์ภูมิหลังความเป็นมาของงานปอยหลวง ได้ผลการศึกษาตามประเด็นต่างๆ ดังนี้

ภูมิหลังความเป็นมาของงานปอยหลวงล้านนา

การศึกษาภูมิหลังความเป็นมาของงานปอยหลวงล้านนา ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์จากจารึก ตำนาน และเอกสารตำราต่างๆ ซึ่งกล่าวถึงการก่อสร้างเสนาสนะต่างๆ เช่น วิหาร เจดีย์ ฯลฯ รวมทั้งการสร้างพระพุทธรูป จากนั้นมีการเฉลิมฉลองสมโภช การจัดพิธีกรรมทางศาสนา และการจัดมหรสพต่างๆ เป็นองค์ประกอบสำคัญในบริบทของสังคมวัฒนธรรมในช่วงเวลานั้น

จากการศึกษาตำนานต่างๆ พบว่าในสมัยพุทธกาล และหลังพุทธกาลมีการสร้างวิหาร และมีการฉลองวิหาร ดังคำกล่าวในพระไตรปิฎก กล่าวว่า “...พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นอุบาสกคนหนึ่งได้

สร้างวิหารอุทิศ (ถวาย) สงฆ์ ในการฉลองวิหารนั้น...” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 299) และยังมีการกล่าวถึงการบูชาการฉลองพระสถูป กล่าวหาว่า “...เมื่อการบูชาและการฉลองพระสถูปของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นไปอยู่...” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: 249) ครั้นถึงรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งพระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มาก ดำริให้สร้างมหาวิหารและมหาเจดีย์ ดังคำกล่าวที่ว่า “...ดูราเห็นทั้งหลายผู้จะกระทำวิหารแลอันแลอันในเมืองแลเมืองทั้งมวล 8 หมื่น 4 พัน เมืองนี้เทอะ ว่าอัน ส่วนตนพระญานันท์ก็จะทำวิหารใน อโศการามอันแล...” (ปาฬีย์ ะวิน, 2553: 227) เมื่อการก่อสร้างเสร็จแล้วจึงมีการจัดงานเฉลิมฉลอง เป็นเวลาถึง 7 ปี 7 เดือน 7 วัน ดังรายละเอียดในคัมภีร์มหาอุปคุต ฉบับวัดสำเภา กล่าวหาว่า

“..พระยาอโศกมหาราชอันปลงราชอาญาให้ก่อสร้างแปลงมหาเจดีย์เจ้าทั้งมหาวิหารใหญ่ทั้ง 8 หมื่น 4 พันหลังแล้วยังบุญกรียาบุญทั้งมวลคัมภีร์รวมแล้วดังอัน กรียาอันพระญานันท์หากกระนิงใจในราชหลอนไว้ด้วยจิตปสาท สักทว่าจักใคร่เบิกบายฉลอง สรีรมหาเจดีย์และมหาวิหารพร้อมกันที่บ้านขุเมืองพรำกันกับในวัน 1 วันเดียนั้นแลให้อำริญสรี กาละนั้นตราบ 7 ปี 7 เดือน 7 วัน จึงเมี้ยนชะแลปนกุศลอันใหญ่มากนักชะแล...” (อภิชาติ ขอดสุวรรณ, 2534: 112)

ในสมัยพุทธกาล และหลังพุทธกาลปรากฏการสร้างวิหาร เจดีย์ และมีการเฉลิมฉลองทำบุญ โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าอโศก ที่มีการเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ ถึงแม้ว่าในตำนานไม่ได้ระบุรายละเอียดว่าเป็นรูปแบบของงานปอยหลวงในปัจจุบัน แต่ก็ยังเป็นลักษณะที่คล้ายกัน และจากการศึกษาในยุคต่อมา งานปอยหลวงด้านนามิภูมิหลังความเป็นมาซึ่งสามารถแบ่งเป็นยุคสมัย ดังนี้

สมัยทริภุชชัย

เมืองทริภุชชัย เป็นเมืองโบราณเมืองหนึ่งที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน และมีความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมซึ่งยังคงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะด้านพุทธศาสนา จากการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาของ สรัสวดี อ๋องสกุล (2539: 54 – 55) กล่าวว่า “เมืองทริภุชชัยสร้างขึ้นในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14 นับเป็นการขยายตัวของวัฒนธรรมจากเมืองละโว้ขึ้นมาทางภาคเหนือโดยเมืองทริภุชชัยเป็นเมืองเหนือสุดที่รับวัฒนธรรมละโว้ เมื่อแรกกำเนิด เมืองทริภุชชัยยังคงเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรทวารวดี ภายหลังได้แยกตัวเป็นอิสระ และมีพัฒนาการทางวัฒนธรรมโดยการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมในภูมิภาคนี้ จนสร้างเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

เมืองหริภุญชัยมีความเจริญทางพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะพุทธศาสนิกายเถรวาท และเป็นรากฐานของพุทธศาสนาในดินแดนแอ่งที่ราบเชียงใหม่ – ลำพูน ซึ่งเริ่มต้นเมื่อพระนางจามเทวีนำพระมหาเถระจำนวน 500 รูป รวมทั้งผู้ทรงศีล ปราชญ์ หมู่อำ และพ่อค้า ฯลฯ มาจากละโว้ ซึ่งปรากฏหลักฐานในคัมภีร์มูลศาสนา ล้านนาล้านนา (บำเพ็ญ ะวิน, 2553: 264 – 265) พระนางจามเทวีทรงกราบทูลลาพญาละโว้ ว่า

“...ข้าขอพรซึ่งพ่อพระญาเป็นเจ้าก่อน คือว่า ข้าจักขอเอามหาเถระเจ้าทั้งหลายผู้ทรงปิฎกะประมาณ 500 คน ผ้าขาวทั้งหลาย ผู้ตั้งอยู่ในปิฎกศีลศีล 5 อัฐศีลศีล 8 คีได้ 100 คน ปิณฑิตะ 500 คน ช่างจลลิก 500 คน ช่างแก้วช่างแหวน 500 คน พ่อเลี้ยง 500 คน แม่เลี้ยง 500 คน หมอหุรา 500 คน หมออย่า 500 คน ช่างเงิน 500 คน ช่างคำ 500 คน ช่างตีเหล็ก 500 คน ช่างแต้ม 500 คน หมู่อำทั้งหลาย 500 หมู่อำทั้งหลาย 500 หมู่อำทั้งหลาย 500 หมู่อำทั้งหลาย 500 เพื่อหื้อแล้ว ประโยชน์ะพายในพายนอกแล พระญาดนพ่อได้ยื่นคำลูกตนของผู้นั้นก็จึง กล่าวว่า “ลูกจักเอาอันใดพ่อก็หื้อแก่เจ้าชู้อัน”

กรั้นเมื่อพระนางจามเทวีเสด็จมาถึงเมืองหริภุญชัย ซึ่งพระนางมีความเคารพนับถือพุทธศาสนา พระนางทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาโดยทรงให้ชาวเมืองร่วมกันสร้างกุฏิวิหารถวายแด่กลุ่มพระสงฆ์ที่ติดตามมา เพื่อที่จะได้ทำบุญให้ทาน และถวายเป็นกุศลบุญคุณ ดังที่คัมภีร์มูลศาสนา ล้านนาล้านนา กล่าวว่า “พันนางจามเทวีนั้น ก็เสวยสมบัติเป็นนางท้าวนางไทในเมืองละพูนแล้วนางก็หื้อกะทำกุฏิวิหารทั้งหลาย หื้อเป็นที่อยู่แห่งคนชาวเจ้าทั้งหลายได้ 5 ร้อยคน อันมาด้วยกับนางแต่เมืองละโว้นั้นแล คือปิฎกาคด้วยคงจะสักกัจจการะนั้นแล เมืองอันนี้ชื่อหริภุญไชยนี้” หลังจากทีพระนางจามเทวีสถาปนาพุทธศาสนาแล้ว พุทธศาสนาจึงแพร่หลาย และเจริญรุ่งเรืองในเมืองหริภุญชัย ดังมีกล่าวในคัมภีร์มูลศาสนา ล้านนาล้านนาที่ว่า

“คนทั้งหลายประกอบด้วยสัตถาในศาสนา คีชวนกันสร้างวัดวาอารามทั้งหลายได้ 2 พันหลัง วัดใหญ่อันเป็นที่อยู่ชาวเจ้าทั้งหลายอันมากับนางแต่เมืองละโว้โพ้นนั้น อันทรงปิฎกะทั้ง 3 ได้ 500 คนนั้น เจ้าไททั้งหลายแจกศีลสะทั้งหลาย แลอนุศีลสะทั้งหลายหื้อไปรับทานชาวเมืองแลจำเร็นเมตตาภาวนาในอารามทัต 2 พันชู้แห่งวันนั้นแล เจ้าไททั้งหลายอันอยู่ในเมืองละโว้อันมากับนางว่าได้ 500 คนเท่าสังฆะเถระว่าอันคาย หมู่อำลูกศิษย์ทั้งหลายนับ

ได้แล นางจามเทวีเอาสาสนาคือมหาเถระเจ้าทั้งหลาย 5 ร้อยคนนั้นมาหื้อ
รู้เรื่องในเมืองหริภุญไชยนี้แล” (บำเพ็ญ ะวิน, 2553: 277)

พระนางจามเทวี ได้ทรงนำเอาพุทธศาสนาจากละโว้ขึ้นเผยแพร่ในเมืองหริภุญชัย ใน
ระหว่างที่พระนางครองเมืองหริภุญชัยนั้น พระนางได้ทำนุบำรุงศาสนา และปฏิสังขรณ์วัดวา
อาราม ดังคำกล่าวที่ว่า

“พ.ศ. 1205 พระนางจามเทวี ได้มากินเมืองลำพูน วันหนึ่ง
พระนางเจ้าจามเทวีได้เสด็จประพาสป่าเวียงหริภุญชัยมาทางทิศเหนือ
ตามลำดับ ได้มาเห็นพระพุทธรูปเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าพันท้าวตั้งอยู่ในป่ามี
เถาวัลย์รกรกขึ้นมุงอยู่เต็ม พระองค์จึงได้เสด็จบริเวณนั้นให้สะอาตติงามขึ้น
และให้นายช่างเป็นผู้ปฏิสังขรณ์พระนอนแห่งนี้ให้งดงามวิจิตรยิ่งนัก และ
พระนางจามเทวีได้ไว้ข้าหญิงชายสำหรับปรนนิบัติพระนอนแห่งนี้ถึง 18
ครอบครัว ให้ปักปันเขตแดนธรณีสงฆ์ไว้ 25 เส้น ได้มีการฉลองสมโภชกัน
เป็นงานโอฬาริกหาที่จักม่วนจกกันเปรียบเทียบกับได้ พระนอนแห่งนี้จึงมีอายุ
สืบมาอีก” (ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม และหน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม
ท้องถิ่นจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ร่วมกับ องค์การบริหารส่วน
จังหวัดเชียงใหม่, 2541: 96)

วัดพระนอนที่บูรณปฏิสังขรณ์ดังกล่าว คือ วัดพระนอนป่าเกดดี ตำบลบางเน่ง อำเภอสาร์ภี
จังหวัดเชียงใหม่ ในปัจจุบัน ในยุครุ่งเรืองของหริภุญชัยในรัชสมัยพญาอาทิตย์ตรราช พระองค์ได้ริเริ่ม
ก่อสร้างพระบรมธาตุหริภุญชัย เมื่อพระธาตุเจดีย์พร้อม ดังที่ บำเพ็ญ ะวิน (2553: 321) กล่าวว่า
“วันนั้นแล ในเมืองธาตุเจดีย์พร้อมชู้อันแล้วพระญาศรีโครห์จอลองเจดีย์ พระญาศรีหื้อหาเครื่อง
พร้อมชู้อันก็กะทำบูชาถว้น 6 วัน 7 คืนในวารถว้นอันช้อยค์หื้อเครื่องอัฐบริขานเปันทานแก่สังฆะ
วันนั้นแล” และพญาสวาวริทธิ ทรงสร้างวัดเซตวัน

จากข้อความดังกล่าว การบูรณปฏิสังขรณ์วัดเป็นการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาตามคติ
ความเชื่อทางพุทธศาสนา และเมื่อเสร็จแล้วได้ทำการฉลองสมโภชเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ และ
สนุกสนาน ดังที่ สรัสวดี อ๋องสกุล (2539: 64 – 65) กล่าวว่า

“...ในช่วงเวลาประมาณ 130 ปี (ราว พ.ศ. 1700 – 1835) เป็นช่วงที่
บ้านเมืองมีความสงบปราศจากสงคราม มีการทำนุบำรุงศาสนา เช่น การสร้างวัด

การกัลปนาผู้คนและที่ดินแก้วัด ซึ่งกษัตริย์ในสมัยนี้ คือ พญาอาทิตย์นคราช ทรงเริ่มสร้างพระธาตุหริภุญชัย และพญาสวาวริสิทธิ (สรพสิทธิ) ทรงสร้างวัดเชตวัน สร้างพระเจดีย์ 3 องค์ที่หน้าวัด ทรงถวายข้าพระ และทรงปฏิสังขรณ์รัตนเจดีย์แก้วัด ทรงสร้างวัดมหาวัน ทรงก่อสร้างพระธาตุทรงปราสาทที่พญาอาทิตย์นคราช ทรงสร้างไว้เป็นสูง 24 สอก และทรงสะสมบุญเป็นอันมาก...”

ในเวลาเดียวกันพระนางปทุมวดี พระมเหสีของพญาอาทิตย์นคราชก็ได้ก่อเจดีย์ด้านทิศเหนือพระบรมธาตุ และเมื่อการก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วมีการเฉลิมฉลอง ดังกล่าวถึงในคัมภีร์มูลศาสนา ลำนวนล้านนา (บำเพ็ญ ะวิน, 2553: 321) ว่า

“พันนางปทุมวดี อันเป็นอัครมเหสีนั้นตั้งหื้อก่อเจดีย์หลัง 1 หื้อเป็น 4 เลี่ยมพายข้างกล้าเหนือมหาธาตุเจ้า นางตั้งหื้อใส่คำแต่ยอดลง นางตั้งหื้อซื้อสุวณเจดีย์วันนั้นแล กันว่าพร้อมบัวรวมลง นางตั้งหื้อฉลองบูชาพานัก นางตั้งหื้ออัญฐบริหาร เปนทานแก่ภิกษุสงฆ์ วันนั้นแล ท้าวทั้ง 2 ประกอบด้วยสัตหเสมอกัน ท้าพงบุญหื้อทานเป็นคั่นว่า หื้อทานรักษาสีลฟังธรรมะบ่ขาด ย่อมมีใจใสในแก้วทั้ง 3 ชั่ววันชัวยามวันนั้นแล”

จากการศึกษาภูมิหลังความเป็นมาของงานปอยหลวงในรัชสมัยพญาอาทิตย์นคราช ดังกล่าวปรากฏคำว่า “ฉลองเจดีย์” และ “ฉลองบูชา” หลังจากการสร้างเจดีย์ (พระบรมธาตุหริภุญชัย) ซึ่งเป็นต้นเค้าของการจัดงานปอยหลวงในปัจจุบัน ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงว่า เหล่ากษัตริย์ที่ปกครองเมืองให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขแล้วยังได้ทำนุบำรุงพุทธศาสนา ได้สร้างวัดวาอาราม ทั้งนี้เพื่อเป็นการสืบทอดพระศาสนา และเป็นการสร้างบุญญาบารมี อีกทั้งไพร่ฟ้าประชาชนยังได้มีส่วนร่วมในการร่วมทำบุญเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่กลายเป็นวัฒนธรรมที่ดำรงสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

ในสมัยพญาธัมมิกราช (พ.ศ. 1585 – พ.ศ. 1591) ครองเมืองหริภุญชัยต่อจากพญาอาทิตย์นคราช พระองค์ยังทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ เช่น มีการสร้างพระพุทธรูป และมีการฉลองบูชา ซึ่งมีรูปแบบการถวายทานสูงเป็นเครื่องสักการบูชา คือ ตุงผ้า ตุงไชย ตลอด 7 วัน 7 คืนที่มีการฉลองบูชา รวมทั้งการถวายเครื่องอัญฐบริหารแด่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งในการฉลองบูชาในสมัยนั้น และยังเป็นรูปแบบของงานปอยหลวงในปัจจุบัน ดังคำกล่าวในคัมภีร์มูลศาสนา ลำนวนล้านนา ว่า

“ถัดนั้น พระญาดน 1 ชื่อว่าธัมมิกราชะเปนพระญาแทนท่านตั้งประกอบด้วยสัตหะ ท่านตั้งทำยังพุทธรูปองค์ 1 สูงได้ 18 สอก เรียกว่าอัญฐระ

บัดนี้แล ค้นว่าบอรรณ พระญาติที่อู่แห่งเครื่องฉลองปูชามากนักมีดังนี้ว่า ทูงฟ้า
 ทูงไชยแล้ว พวงดอกไม้อ้อยย้อมมีวันละต่าง ๆ นั้น แลมีลมพัดกวัดไกวสการ
 ปูชาถ้วน 7 วัน 7 คั่นวันถ้วนซ้อย ก็ให้อัฐบริขารทานแก่ภิกษุสงฆ์ละก็มีวันนั้น
 แล ท้าวคโงสัทธาในแก้วทั้ง 3 ให้อทานรักษาสีลธัมมะปฏิบัติได้ 4 ขวบเข้า
 คี่ม้างปัญจันระ วันนั้นแล (บำเพ็ญ ะวิน, 2553: 322)

ต่อมาในสมัยพุทธาฬพัลลิต หรือสวาริสลิต (พ.ศ. 1596 – พ.ศ. 1641) ครองเมือง
 หริภุญชัย ซึ่งพระองค์ทรงปฏิบัติตนในการทำนุบำรุงพระศาสนาเช่นกษัตริย์องค์ก่อนมา ทั้งการ
 สร้างเจดีย์ การสร้างหนังสือสิบสองกัมภีร์ และการสร้างธรรมปิฎก เป็นต้น ดังการวิเคราะห์ที่ศิลาจารึก
 ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย โดย จำปา เยื้องเจริญ และคณะ (ม.ป.ป.: 12 – 13)
 กล่าวถึงข้อความในจารึกพระเจ้าสวาริสลิต (วัดคอนแก้ว) กล่าวว่า

“พระเจ้า สวาริสลิต พระองค์ทรงสถาปนาวัดเซตวัน เมื่อพระชนมายุ
 ได้ 26 พรรษา ครั้นพระชนม์ได้ 31 พรรษา ก็ทรงสร้างกุฏิ เสนาสนะ ถวายแด่
 พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลอยู่พำนัก ทรงให้จารึกกัมภีร์พระไตรปิฎกขึ้นหลายผูก
 และจารึกด้านที่ 2 กล่าวถึงการสร้างพระเจดีย์ 3 องค์ ทางด้านหน้าของวัดเซตวัน
 ดังความว่า “ต่อไปนี้เป็นคำกล่าวที่เป็นความจริง จารึกขึ้นบนแผ่นศิลาจารึกถึง
 ผลงานในสกุลของข้าพเจ้า (พระเจ้าสวาริสลิต) ชายาของข้าพเจ้า 2 องค์ และ
 โอรสของข้าพเจ้า ได้สร้างเจดีย์ 3 องค์ไว้เบื้องหน้าวัดนี้”

จากข้อความในจารึกสอดคล้องกับ กัมภีร์มูลศาสนา จำนวนล้านนา ที่กล่าวถึงการ
 สร้างพระพุทธรูป การสร้างกัมภีร์ สร้างวิหารวัดมหาวัน และเจดีย์ เมื่อสร้างเสร็จก็มีการฉลอง
 และมีการเตรียมเครื่องบูชา ซึ่งในปัจจุบันมีการเตรียมเครื่องสักการบูชาต่างๆ ในงานฉลองสมโภช
 (บำเพ็ญ ะวิน, 2553: 322 - 323) ว่า

“...พระญาติพัลลิตเกิดมาได้ 7 ขวบเข้าก็ได้ไปพระญาติแทนพ่อ
 คี่ห้อยข่างมาแต่รูปพระไว้หน้า 20 ไว้ไว้ ห้อยห้อยกะทำรูปพระตน 1 แล้ว
 ด้วยทองแดง ตน 1 ด้วยเงิน ตน 1 แล้วด้วยคำ ตน 1 แล้วด้วยดีบุก ตน 1
 แล้วด้วยงาไว้ไว้ใหญ่เลปูชาหันแล แล้วห้อยห้อยสร้างหนังสือสิบ 2 คัมภีร์ เมื่อใหญ่
 ได้สิบปีห้อยสร้าง มหาวันกับทั้งเจดีย์แล้ว ก็ห้อยฉลองห้อยทานมากนัก ห้อยห้อย
 กระทำพุทธรูปตน 1 ไว้ในมหาวันทีนั้น ห้อยห้อยแปลงเจดีย์อัน 1 ชื่อรัตนเจดีย์

ห้อมมีที่ปูชาเทียรย่อมแล้วด้วยคำ ไว้ในเจดีย์พวยใน พายนอก ห้อมแต่งเครื่อง
ปูชาพร้อมห้อมแล้วพระญาได้ 18 ปี คหือจอลอง (ฉลอง) เจดีย์ ห้อมทานแก่ชาว
เจ้าทั้งหลายอันมาชุมนุมที่นั่น”

สมัยศรีอยุธยาตั้งแต่สมัยพระนางจามเทวีครองเมืองจนถึงพญาธิบาค่อนที่พญามังรายจะ
เข้ายึดเมือง กษัตริย์ทุก ๆ พระองค์ทรงได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทั้งการบำเพ็ญบารมีทำบุญให้
ทาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการก่อสร้างพระมหาเจดีย์ วิหาร กุฏิต่าง ๆ และเมื่อการก่อสร้างเสนาสนะ
ต่าง ๆ เสร็จเรียบร้อยแล้วก็มีการเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ เพื่อถวายทานไว้ในพุทธศาสนาโดยเฉพาะการ
ปรากฏหลักฐานที่ชัดเจนในสมัยพญาอาทิตย์ดราช ทรงก่อสร้างพระบรมธาตุศรีอยุธยา รวมทั้ง
พญาธมมิกราช และพญาสุภาพลพิษ ดังรายละเอียดดังกล่าวในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งการทำนุบำรุงพุทธศาสนา
การก่อสร้างวิหาร หรือเสนาสนะต่าง ๆ มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องมาจนถึงสมัยราชวงศ์มังราย

สมัยราชวงศ์มังราย

พญามังรายได้ทรงรวบรวม และพยายามขยายอาณาจักรล้านนาลงมาทางใต้ตั้งแต่เชียงแสน
เชียงราย เมืองฝาง ศรีอยุธยา หลังจากที่ได้ยึดครองเมืองศรีอยุธยาได้ในราว พ.ศ. 1835
พระองค์ประทับที่ ศรีอยุธยาเพียง 2 ปี ก็ทรงแต่งตั้งให้อ้ายฟ้าเป็นขุนฟ้าครองศรีอยุธยา สาเหตุที่
พระองค์ไม่เลือกศรีอยุธยาเป็นเมืองหลวงอาจเป็นเพราะเมืองศรีอยุธยามีขนาดเล็ก ตัวเมืองซึ่งสร้างมา
กว่า 500 ปี ไม่สามารถขยายออกได้ และเป็นไปได้ว่าเมืองศรีอยุธยาจะเต็มไปด้วยวัด เพราะเป็น
ศูนย์กลางพุทธศาสนามาช้านานแล้ว พญามังรายจึงดำริให้เมืองศรีอยุธยาเป็นเมืองพุทธศาสนา
(สรสวดี อ่องสกุล, 2539: 65) ด้วยสาเหตุดังกล่าว พญามังรายจึงได้ย้ายมาตั้งเมืองด้านทิศเหนือ
ของเมืองศรีอยุธยา คือ เวียงกุมกาม

การพัฒนาเวียงกุมกามของพญามังรายเพื่อให้เป็นที่ตั้งของเมืองใหม่นั้น เดิมนั้นเวียงกุมกาม
เป็นหมู่บ้านที่อยู่ภายใต้การปกครองของศรีอยุธยา การสร้างเวียงกุมกามจึงเป็นการต่อเนื่องของ
ศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ จากศรีอยุธยา ดังที่ (สรสวดี อ่องสกุล, 2539: 107) กล่าวว่า เวียงกุมกาม
สร้างขึ้นบนพื้นฐานของศรีอยุธยา ทั้งอักษรธรรมล้านนา นิเกยสงฆ์พื้นเมือง และศิลปกรรม
ได้รับอิทธิพลของศรีอยุธยา เช่น รูปทรงเจดีย์สี่เหลี่ยมวัดกู่กุด (วัดจามเทวี) เป็นต้นแบบของเจดีย์
วัดกู่คำ (วัดเจดีย์เหลี่ยม) เป็นต้น และวัฒนธรรมศรีอยุธยาซึ่งมีความเจริญรุ่งเรืองมากได้รับการ
ยอมรับจากชาวไทยยวนสูงมาก แต่ขณะเดียวกันก็มีการผสมผสานวัฒนธรรมศรีอยุธยากับ
วัฒนธรรมของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในบริเวณนี้ ในที่สุดก็สร้างสรรค์เอกลักษณ์เป็นศิลปวัฒนธรรม

ร่วมกันของสังคมล้านนา เวียงกุมกามจึงเป็นช่วงเวลาที่ซึมซับวัฒนธรรมหริภุญไชย และสานต่อกับวัฒนธรรมล้านนา

การสร้างเวียงกุมกามของพญามังราย ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า “...เจ้ามังรายว่า กุมารสร้างเวียงกุมกามเป็นที่เพ็งใจนัก ควรกูจักก่อเจดีย์ไว้เป็นที่ไหว้แลบูชาดีหลีชะแล ในปีเปิกไข่สกราช 650 ตัว (พ.ศ. 1831/32) เจ้ามังรายจึงหื้อไปเอาดินหนองต่างมาก่อเจดีย์กู่คำ วันนั้นแล...” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค วัยอาจ, 2543: 35) ในขณะที่พญามังรายได้สร้างพระพุทธรูป และได้ตั้งสัจจอธิษฐานว่าถ้าได้รับชัยชนะต่อเมืองมิ่งจะกลับมาสร้างวิหาร ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองล้านนา ฉบับ 700 ปี ว่า

“...แล้วจึงหามายังช่างไม้ผู้ชื่อกานโถมมา แล้วก็หื้อแปลงรูปพระพุทธรูป 5 พระองค์ นั้ง 3 องค์ ยืน 2 องค์ องค์ 1 ไห่สูงเท่าคิงพญามังราย แล้วก็เอาไปอุปนาไว้ที่มหาเถรเจ้าอยู่ณนั้นแล้วอธิษฐานว่า ด้วยเดชบุญอันข้าได้สร้างพุทธรูปนี้ ข้าจักยกกำลังไพร่ไปเอาเมืองรามัญญะหงสาวดีเมืองเมงผิว่าพญาเม็งยังอ่อนน้อมกับด้วยข้าด้วยอำนาจะอันข้าได้สร้างพุทธรูปเจ้านี้ให้ข้ามารอดจักสร้างวิหารหื้อท่านเป็นที่สถิตสำราญพุทธรูปเจ้าชะแล พระพญามังรายอธิษฐานณนั้นแล้วคียกเอาไพร่ไปเมืองหงสา ข้ามน้ำแม่คงไฟถึงน้ำแม่อาสาตั้งทัพอยู่ที่นั่น...” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 27)

เมื่อพระองค์ได้รับชัยชนะกลับมาจากเมืองมิ่ง (หงสาวดี) แล้ว พระองค์จึงโปรดให้สร้างวิหารวัดกานโถม ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 28) ว่า

“เจ้ามังรายเจียรจากับด้วยเสนาอำมาจทั้งหลายว่า คู่อริฐานสร้างพระพุทธรูป 5 องค์ นี้ไว้ในอารามมหากัสสัปปเถระเจ้า แล้วไฟเมืองเมงว่า ผิคุณะเมงแท้ จักสร้างวิหารหื้อพระเจ้าอยู่ลัาราย ว่าณนี้ วันนั้น บัดนี้กูไฟเมืองเมงมาพญาเมงก็กลัวอำนาจะแห่งกูด้วย เดชอำนาจะแห่งกูได้สร้างพระพุทธรูปเจ้าพญาเมงก็หื้ออุกรักตนมาเณเมียบณนี้ ควรกูสร้างวิหารแท้แล ว่าอัน เจ้ามังรายก็หื้อช่างกานโถมตัดวิหารหลัง 1 คอมพอกเสาใส่ชื่อไว้ บ่ทันแล้วเทื่อ นั้นแล”

หลังจากที่พญามังรายกลับจากเมืองพุกาม ดังตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า “เจ้ามังรายไฟเมืองพุกามอังวะมาในปลีกคยี สกราชได้ 652 ตัว มาถึงแล้วก็หื้อก่อเจดีย์ที่วัดกานโถมตาม

ปฏิญาณแห่งตน เจดีย์นั้นดินชอณีกว้าง 6 วา สูง 9 วา แปลงที่อยู่พระเจ้า 2 ชั้น ชั้นลุ่มพระเจ้านั่ง 4 องค์ ชั้นบนไว้พระเจ้ายืนองค์ 1 แปลงรูปพระเจ้าสารีบุตร โมคคัลลาน และรูปพระญาณินท์แด นางชอณีไว้รักษาพระพุทธรูปที่นั่น” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 30)

พญามังราย เป็นกษัตริย์ที่เรื่องอำนาจทั้งการปกครอง และการทำนุบำรุงพุทธศาสนา ในรัชสมัยของพระองค์มีการสร้างเจดีย์ วิหาร เมื่อการก่อสร้างเสร็จแล้วก็มีการเล่นฉลองเป็นการ ถวายทานที่ยิ่งใหญ่ ดังคำกล่าวในคัมภีร์มูลศาสนา สำนวนล้านนา (บำเพ็ญ ะวิน, 2553: 333 – 334) ว่า

“ถัดนั้น พระญามังรายออกมาตั้งอยู่กุมกาม แปลงบ้านขู่ 3 แห่ง แห่ง 1 ว่าบ้านคง แห่ง 1 ว่าบ้านลุ่ม แห่ง 1 ว่าบ้านเหมนั้น คืออยู่สวสัมปัตติ คีอินติในศาสนาพระพุทธเจ้าจักใคร่จะทำบุญอันใหญ่เป็นต้นว่าสร้างเจดีย์นั้น จึงให้อามาตย์ทั้งหลายหาหินมาแล้ว หื้อก่อเป็นสี่เหลี่ยม แลด้านหื้อมีรูปพระเจ้า 14 ตน แลหื้อใส่คำแต่ยอดลงมาดูงานนัก ใส่ชื่อว่ากุคำ ก็หื้อฉลอง (ฉลอง) หื้อมหาทานมากนัก กับทั้งอัฐบริวารแก่สังฆะเจ้า วันนั้นแล”

ในระหว่างที่พญามังรายพำนักอยู่เวียงกุมกามมีพระมหาเถรได้นำพระบรมธาตุ พระพุทธเจ้ามาแต่ลังกาสิงหล มาถวายแก่พญามังราย มีพุทธสรีธาตุสององค์ ดังที่พงสาวดาร โยนก (ประชาภิจักรจักร์, พระยา, 2516: 264 – 265) กล่าวว่า

“เจ้าเมงรายให้บรรจุไว้ในพระเจดีย์ภาคโถมองค์หนึ่ง อีกองค์หนึ่ง นั้นบรรจุไว้ในเมสถิพระพุทธรูปองค์ใหญ่ แล้วเจ้าพระยาเมงรายถวายทองคำ ห้าร้อยฝากพระมหาเถรไปบูชาพระศรีมหาโพธิ์ในเมืองลังกา เสร็จการทั้งปวง แล้วยมหาเถรเจ้าทั้ง 4 รูปก็กลับคืนไปเมืองลังกาทวีป แล้วยก็นำเอาทองคำไป บูชาพระศรีมหาโพธิ์ แล้วตั้งสัตยาธิษฐานว่า ผู้ข้าทั้งหลายจักนำเอาศาสนา พระพุทธเจ้าไปตั้งในเมืองล้านนา หิวว่าจักรุ่งเรืองสำเร็จดังความปรารถนา ขอให้เมสถิมหาโพธิ์ตกลงเหนือจีวรแห่งผู้ข้า ครั้นสิ้นคำอธิษฐานแล้ว มหาเถร เจ้าทั้ง 4 ก็ได้เมสถิมหาโพธิ์ 4 ผล เมสถิโพธิ์นั้นงอกออกเป็น 4 ต้น มหาเถรจึง นำมาสู่ล้านนาประเทศ ถวายแก่พระยาเมงราย ซึ่งได้ปลูกที่ต่าง ๆ สามต้น อีกต้นหนึ่งนั้นถวายแก่พระชนนีนาถผู้ชื่อนางเทพคำขยาบ ให้ปลูกไว้แทนที่ ไผ่มะเดื่อในอารามภาคโถม แล้วกระทำสักการบูชา และมีมหกรรมฉลอง อารามเป็นการเอิกเกริกยิ่งนัก”

การทำนุบำรุงพุทธศาสนาของพญามังราย ทั้งการสร้างวัด เจดีย์ และวิหารต่าง ๆ เมื่อเสร็จแล้วมีการเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ ซึ่งหลักฐานทางโบราณคดียังปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในโบราณสถานเวียงกุมกาม ซึ่งได้ก่อสร้างในสมัยพญามังราย ส่วนการเฉลิมฉลองมีการบันทึกในตำนานดังรายละเอียดที่กล่าวมา

พญามังรายใช้เวียงกุมกามเป็นที่ประทับประมาณสองปี ซึ่งในระหว่างช่วงเวลาดังกล่าว พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระศาสนาทั้งการสร้างเจดีย์ วิหาร พระพุทธรูป และมีการเฉลิมฉลองสมโภชทำบุญให้ทานเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ ในรูปแบบต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยหริภุญชัย หลังจากนั้นจึงเคลื่อนย้ายมาอยู่ที่แห่งใหม่ คือ เมืองเชียงใหม่ และพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางที่มั่นคงของอาณาจักร การสร้างเมืองเชียงใหม่ สรัสวดี อ๋องสกุล (2539: 111 – 114) กล่าวว่า พญามังรายทรงเชิญพญางำเมือง และพ่อขุนรามคำแหงมาร่วมกันพิจารณาถึงชัยภูมิ และการวางผังเมือง ซึ่งเมืองเชียงใหม่มีที่ตั้งที่เหมาะสมต่อการเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา ดังจารึกในศิลาจารึกวัดเชียงมั่น ว่า

“...ศักราช 658 ปีรายสัน เดือนวิสาขะ ออก 8 ค่ำ วัน 5 ไทย
เมิงเปล่า บามแตรุ่งแล้วสองลูกนาที ปลายสองบาทนวลคณา เสวยนางศรี
พฤตสินมีนราสี¹ พญามังรายเจ้าและพญางำเมือง พญาร่วง ทั้งสามคน ตั้ง
หอนอน ในที่ชัยภูมิราชมนเทียร บุคคือ ก่อตรีบูรทั้งสี่ด้าน และก่อพระเจดีย์
ทศที่หอนอน บ้านเชียงมั่น ในขณะบามเดียวกันนั้นที่นั่นลวดสร้างเป็นวัดหื้อทาน
แก่แก้วทั้งสาม ใส่ชื่อว่า วัดเชียงมั่นต่อนี้...” (น้า ทองคำวรรณ, 2539: 63)

การที่พญามังรายเลือกเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักร มีเหตุผล ดังที่ สรัสวดี อ๋องสกุล (2539: 119) กล่าวว่า “เมืองเชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางของอาณาจักร ได้สร้างตามคติจักรวาล โดยมีเมืองบริวารอยู่รายรอบ การสร้างเมืองเชียงใหม่ถือเป็นความสำเร็จอย่างสูง เพราะเมืองเชียงใหม่ได้รับสิทธิธรรมในฐานะศูนย์กลางสำคัญของล้านนาตลอดมา” และอาณาจักรล้านนามีพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักในอาณาจักร โดยได้รับอิทธิพลจากหริภุญชัย ซึ่งสอดคล้องกับอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2542: 275) กล่าวว่า “พญามังรายได้รับเอาพุทธศาสนา สถาปัตยกรรม และศิลปกรรมบางอย่างจากแคว้นหริภุญไชยไปสร้างในเวียงกุมกาม และเมืองเชียงใหม่ในเวลาต่อมา”

การสร้างเมืองเชียงใหม่ของกษัตริย์ทั้งสามพระองค์ ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ 700 ปี แสดงรายละเอียด กล่าวว่

¹ คณะกรรมการได้ตรวจสอบแล้วพบว่าตรงกับ วันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 1839 เวลาประมาณ 04.45 น.

“หื้อตั้งแรกสร้างแปลงสัพพะทั้งมวล แรกขุดคือก่อปราการเวียงหน
อิสานก่อนกระหวัดไปหนทักขิณะ แวดรอดทั้ง 4 ด้านหื้อพร้อมบ่ก่อนบ่ดูกัน
แรกตั้งกลาดเชียงใหม่คัขณะยามเดิวนั้น เจ้าพระญาทั้ง 3 ก็หื้อช่างแต่ง
พลิกัมมเปิน 6 โกฐาก อังคาสราทรรณาเทพพาทั้งหลายมาอยู่รักษาไชยภูมิ
คือท่ากลางเวียงแลประตูทั้ง 5 วันนั้นแล เจ้าพระญาทั้ง 3 พร้อมกันสร้างเวียง
ทาต้าวปราการ คุ่มน้อยราชชนนเทียรสัพพะทั้งมวลนานได้ 4 เดือนจึงแล้ว
บวรมวลหมู่ประการ เจ้าพระญา มังรายคัหื้อเหล่นมโหสถพ 3 วัน 3 คืน เลี้ยงเสนา
โยธาเลศนกะทำการพ้อเวียกทั้งหลายหื้ออ้อมด้วยเข้ เหล้า จันปลาอาหารชุกน
พระญาทั้ง 3 จึงพร้อมกันเบิกนามเมืองว่า นพบุรีศรีนครเชียงใหม่ แล” (ศูนย์
วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่,
2538: 36)

จากข้อความดังกล่าวไม่ได้กล่าวถึงการเฉลิมฉลองสมโภชเมือง กล่าวถึงเฉพาะการจัด
มหรสพ และการจัดเลี้ยงเสนาทหารต่าง ๆ ในขณะที่ในตำนานสิบห้าราชวงศ์ ฉบับสอบชำระ
กล่าวถึงการกระทำพิธีอัญเชิญเทพเทวดาเพื่อมาปกปักรักษาเมือง และจัดงานสักการบูชา ดังนี้

“...คั้งไชยภูมิที่ตั้งหอและไม้ศรีเช่นเมือง และหน้าด่านเมืองทั้ง 4 และประตูเวียงทั้ง 4
ก็หื้อได้ราชนา เรียกร้องเอาผีใหญ่ อันมีอาณาจักรเฝ้าหนอยู่รักษาแล้ว ปุชนียวัดตุดตามริดเกล้ารอย
หลังอันลวงแล้วก็หื้อปล่าว สร้างเหล่นปอยหลวง แล้วหื้อบูชาสาการ เทอะ...” (สมหมาย เปรมจิตต์,
2518: 17-18) จากคำกล่าวนี้แสดงว่ามีการจัดงานเฉลิมฉลองสมโภช หรือปอยหลวงเมืองเชียงใหม่
ซึ่งไม่ใช่เสนาสนะต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยตรง แต่เป็นงานเฉลิมฉลองสมโภชการสร้าง
เมืองโดยมีการสักการบูชาอย่างยิ่งใหญ่ ซึ่งสามารถพบเห็นได้ในปัจจุบันที่มีการจัดงานเฉลิมฉลอง
หรือปอยหลวงอาคารเรียน หรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นสาธารณประโยชน์ของชุมชน เพื่อใช้กับกิจกรรม
ส่วนรวมของชุมชน เช่น ในงานปอยหลวงวัดพระสิงห์วรมหาวิหาร เมื่อวันที่ 23-28 กุมภาพันธ์
พ.ศ. 2555 มีการฉลองสมโภชอาคารเรียนโรงเรียนธรรมราชศึกษา และการบูรณปฏิสังขรณ์
เสนาสนะถาวรวัตถุของวัด เป็นต้น อาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองเรื่อยมาจนถึงรัชสมัยพญาผายู
(พ.ศ. 1879 – 1898) ดังที่ (สร้อยดี อ่องสกุล, 2539: 135) กล่าวว่า

“...สมัยพญาผายู ทรงครองบ้านเมืองในแบบ “ชอบด้วย
ทศพิธราชธรรม ยินดีในพุทธศาสนา” ตลอดรัชสมัยของพระองค์ทรงส่งเสริม
พระพุทธศาสนา ทรงสร้างวัดลีเชียงพระ (วัดพระสิงห์) ให้เป็นวัดสำคัญใน
เมืองเชียงใหม่ พระองค์ทรงอาราธนามหาอัครฤๅษีพระเถระจากเมืองหริภุญไชยมา

เป็นสังฆราชา อยู่ที่วัดสี่เชิงพระ การส่งเสริมพุทธศาสนาของพญาผาบเป็นพื้นฐานในการขยายตัวของพุทธศาสนา ซึ่งเริ่มเจริญรุ่งเรืองอย่างเด่นชัดในสมัยพญาเกือนา...”

สมัยพระเจ้าเกือนา (พ.ศ. 1898 – พ.ศ. 1928) อาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านพุทธศาสนา สรัสวดี อ๋องสกุล (2539: 135 – 138) กล่าวว่า

“พญาเกือนาทรงอาราธนาพระสุมนเถรมาจากสุโขทัยในปี พ.ศ. 1912 และในปี พ.ศ. 1914 ทรงสร้างวัดบุปผาราม (วัดสวนดอก) เพื่อเป็นที่จำพรรษาของพระสุมนเถร พ.ศ. 1916 ทรงสร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุโดยประดิษฐานไว้วัดพระธาตุดอยสุเทพ และวัดบุปผาราม และสมัยพระเจ้าเกือนา เป็นการเริ่มต้นการตื่นตัวทางความคิดสติปัญญา และวัฒนธรรมซึ่งนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาในยุคทองแห่งล้านนา”

พระราชกรณียกิจของพญาเกือนาในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา โดยเฉพาะการสร้างวัด ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ เชียงใหม่ 700 ปี กล่าวว่า “...เสนาอำมาจ้ทั้งหลายคือภิกษุพ่อท้าวเกือนา อายุได้ 40 ปี เป็นพญาในเชียงใหม่ ในปีเมืองเมืง สกราชได้ 729 ตัว เจ้าพระญากือนาเสวยราชสมบัติประกอบขอบรรพ์ มีปสาทลัทธิเลื่อมใสในวรพุทธศาสนา สร้างวัดวาอาราม สร้างเจดีย์กุฏิวิหาร ที่อุปถัมภ์ก่อกำรุงเรื่องมากนัก เจ้าพระญากือนานั้นแปลนอันตรัสยังธรรมศาสตร์ ราชศาสตร์” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 51) จากข้อความดังกล่าว พระเจ้าเกือนาได้สร้างวัดวาอารามต่าง ๆ มากมายถือว่าเป็นยุคทองของพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนา แต่ในตำนานไม่ได้กล่าวถึงการเฉลิมฉลองสมโภช หรือปอยหลวง แต่มีรูปแบบของจัดพิธีต้อนรับพระสุมนเถรจากสุโขทัยอย่างยิ่งใหญ่ ณ วัดพระยืน ในเมืองหริภุญชัย ในปี พ.ศ. 1912 ซึ่งคงมีลักษณะใกล้เคียงกับการบูชาสักการในงานเฉลิมฉลองวัดวาอารามต่าง ๆ ดังจารึกวัดพระยืน (จำปา เขื่องเจริญ และคณะ, ม.ป.ป.: 79) กล่าวว่า

“...วันท่านเจ้าจักเถิง วันนั้น ดนท่านพระยาธรรมิกราชบริพัตร ด้วยฝูงราโยธา มหาชนพลลูกเจ้าลูกขุนมนตรีทั้งหลาย ขยกัน ให้ถือกระทง ข้าวตอก ดอกไม้ ได้ เทียน ดีพาทย์ ดังพิณ ฆ้อง กลอง ปี่สรใน พิสนธยชัย ทะเทียด กาหล แตรสังข์ มรทงค์ ดงเคียด เสียงเลศเสียงก้อง อีกทั้งคนโห่

อื้อคาสะท้านทั่วทั้งนครหริภุญไชยแล จึงไปรับพระมหาเถรเป็นเจ้าอัญเชิญเข้ามาในพระวิหาร โดยทานวนทั้งกุฏิสถานอาวาสี่ แก่พระมหาเถรเป็นเจ้านั้น...”

สมัยพญาแสนเมืองมา (พ.ศ. 1928 – พ.ศ. 1944) ทรงมีพระราชกรณียกิจด้านศาสนาที่สำคัญ คือ ทรงเริ่มสร้างเจดีย์หลวง (พ.ศ. 1934) ซึ่งไม่แล้วเสร็จในรัชสมัยของพระองค์ และทรงหุ้มพระธาตุเจดีย์ในวัดพระธาตุหริภุญไชยด้วยแผ่นทองคำหนักสองแสนหนึ่งหมื่น (เท่ากับ 252 กิโลกรัม) การก่อสร้างดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าสถานะล้านนาในสมัยพญาแสนเมืองมามีความเจริญรุ่งเรืองมีเศรษฐกิจอยู่ในขั้นดี (สร้อยศรี อ่องสกุล, 2539: 140 – 141)

สมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984 – พ.ศ. 2030) อาณาจักรล้านนาก็มีความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยพระเจ้ากือนา สร้อยศรี อ่องสกุล (2539: 143) กล่าวว่า พระเจ้าติโลกราชได้ก่อสร้างวัดหลาย ๆ วัด เช่น วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) วัดราชมนเฑียร วัดป่าตาล และวัดป่าแดงมหาวิหาร ดังในตำนานสิบห้าราชวงศ์ ฉบับสอบชำระ กล่าวว่า ในปี พ.ศ. 1991 พระเจ้าติโลกราชทรงสถาปนาวัดป่าแดง กล่าวว่า “...กันว่าอุโบสถสุปนิมิตก็เพิกจลองตั้ง พอย (ปอย) หลวงเถียง 7 วัน 7 คืน ก็เรียกว่า ป่าแดงแล...” (สมหมาย เปรมจิตต์, 2518: 27-28) จากคำกล่าว พญาติโลกราชทรงสร้างพระอุโบสถวัดป่าแดง เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็จัดงานปอยหลวงเพื่อเฉลิมฉลอง ถึง 7 วัน 7 คืน ซึ่งเป็นหลักฐานที่ระบุถึงการจัดงานปอยหลวงหลังจากการก่อสร้างเสร็จสมบูรณ์

พระยาติโลกราชทรงก่อสร้างพระเจดีย์วัดเชียงมั่น ด้วยศิลาแลง ดังข้อความในจารึกวัดเชียงมั่น (เจ้า ทองคำวรรณ, 2539: 63) กล่าวว่า “ถึงปีรวงเม้าได้ 175 ปี ศักราช 833 (พ.ศ. 2014) พระติโลกราชเจ้าก่อพระเจดีย์ด้วยหินแลง เป็นถั่วนสอง” และทรงก่อสร้างต่อเติมมหาเจดีย์ไว้กับเมืองเชียงใหม่ คือ เจดีย์หลวง เมื่อการก่อสร้างเสร็จแล้วมีการเฉลิมฉลอง ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า “ในศกราช 837 ตัวปีดับเม็ด (พ.ศ. 2018 / 19) รวายน เมืองเล่า เปิกเถิด (พ.ศ. 2021) 4 ปี นี้หมื่นคำพริ้าโคตสร้างมหาเจดีย์หลวงกลางเวียง (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค วัยอาจ, 2543: 102) ในปีถัดไป ศกราช 842 ตัว เมืองเชียงใหม่จุฑาธิจัญญด้วยเจ้าของสมบัติขึ้นบานสุขกระแสนัก เจ้าพระยาติโลกราชหื้อหมื่นคำพริ้าโคตรังจัดเอาเขาเมืองพิง และเขาต่างเมือง ได้ดาค่า ดาเงิน ดาเบี้ย ส่วยไรมมาเข้าราชโกฏมากนัถ ถึงปีรวงเป้า ศกราช 843 ตัวฉลองมหาเจดีย์หลวง” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 82)

จากข้อความดังกล่าว กล่าวถึงการก่อสร้างมหาเจดีย์หลวงใช้เวลาถึง 6 ปี แล้วจึงมีการเฉลิมฉลอง หรือปอยหลวงในช่วงเวลาที่เมืองเชียงใหม่มีความอุดมสมบูรณ์พร้อม ซึ่งปัจจุบันการจะจัดงานปอยหลวงนั้นชุมชนกับวัดต้องมีความพร้อมทั้งสองฝ่ายจึงจะสามารถจัดงานได้ ถึงแม้ว่า

การก่อสร้างจะเสร็จสมบูรณ์แล้วก็ตาม โดยเฉพาะศรัทธาชาวบ้านเพราะต้องใช้เงินในการทำบุญ และการต้อนรับญาติพี่น้อง (พระมหาบุญธรรม ธรรมศิริ, สัมภาษณ์ 18 พฤษภาคม 2555)

สมัยพระยาแก้ว (พระเมืองแก้ว) (พ.ศ. 2038 – พ.ศ. 2068) มีแนวโน้มเศรษฐกิจล้านนา เริ่มเสื่อมลง (สร้อยศรี อ่องสกุล, 2539: 171) แต่จากความเจริญรุ่งเรืองที่มีมาอย่างต่อเนื่อง จึงยังมีการทำนุบำรุงพุทธศาสนา มีการสร้าง และบูรณะวัดวาอาราม เช่น วัดบุปผาราม วัดพระสิงห์ และวัดมหาเจดีย์หลวง (วัดเจดีย์หลวง) เป็นต้น และมีการทำบุญให้ทานอยู่เสมอ ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ว่า “...แล้วพร้อมกันอุสสากิเสกเจ้ารัตนราชบุตร อายุได้ 14 ปี เป็นพระญา ในปฐิ คับหม้า สกราช 857 ตัว เดือน 7 เพง เมง วันอาทิตย์ ไทเปกียี ปรากฏชื่อว่า ภูตราชปติราชพระญาแก้ว คีว่าแล ทำวอดเชียงรายตนพ่อสวียเมือง 9 ปฐิ เอาไฟไว้เสียชะมาด เมืองน้อยแล เจ้าพระญาแก้ว ภูตราชปติราชเจ้าได้เป็นพระญาแล้วเจ้าก็กะทำบุญเป็นต้นว่า สร้างบุพพาราม แล้วไพราทชนามหา สังฆราชาปุตทวะมาเป็นสังฆนายกะรักษาพระเจ้าในอาราม นั้นแล ในขณะอันวนอารามหื้อเป็นทาน นั้น แผ่นดินไหวเป็นอันถึระนิก ลวดสร้างพระพุทธรูปเงินองค์ 1 รูปนาไว้บุพพารามนั้นแล ถัดนั้น เจ้าหื้อสร้างสังฆอารามเป็นที่ชาวเจ้าหนสวนดอกหนเวียงจอด หื้อแล้วสังฆกัมม คือชาวเจ้าลงขนาน บวชเพกซ์ยังทำข้ามแม่พิง วันนั้นแล ถัดนั้น เจ้าหื้อสร้างวัดพระสิงห์หามเจ้า และวัดมหาเจดีย์ หลวงก็แล้วบวรมวล กะทำบุญหื้อทาน หื้อแห่งกุศลบุญูปขาดนั้นแล” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด เชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 84) ในปี พ.ศ. 2055 พระเมืองแก้วโปรดให้ก่อหุ้มองค์ เจดีย์ใหม่ด้วยทองคำเปลวตลอดทั้งองค์ และก่อกำแพงล้อมองค์พระเจดีย์หลวงไว้ เมื่อเสร็จ เรียบร้อยแล้วจึงโปรดให้ทำการฉลองอย่างมโหฬาร (ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม และหน่วยอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ร่วมกับ องค์การบริหาร ส่วนจังหวัดเชียงใหม่, 2541: 122)

สมัยพญาเกษตรราช (พระเมืองเกษเกล้า) (พ.ศ. 2068 – พ.ศ. 2081) กษัตริย์ ราชวงศ์มังราย องค์ที่ 12 มีการทำนุบำรุงพุทธศาสนา มีการสร้างวัดต่าง ๆ ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า “สก 889 ตัว (พ.ศ. 2070 / 71) สร้างบ้านหัวเวียงเป็นอารามขึ้นชื่อว่า วัดโลกโมฬี กับสร้างวัดบุญเกียร² สร้างวิหาร ปีเปกใจ สก 890 ตัว (พ.ศ. 2071 / 72) หื้อก่อมหาเจดีย์ และปกวิหารวัดโลกโมฬี” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค วัยอาจ, 2543: 112)

สมัยราชวงศ์มังราย กษัตริย์ทุกพระองค์ทรงปกครองบ้านเมืองให้ชาวประชาเกิดความร่มเย็นเป็นสุข และทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นพระราชกิจหลัก ทั้งการสร้างวิหาร เจดีย์ พระพุทธรูป เช่น ในรัชสมัยพญามังราย ทรงสร้างวัดกานโถม เมื่อครั้งใช้เวียงกุมกาม

² สันนิษฐานว่าปัจจุบัน คือ วัดไชยพระเกียรติ อ.เมือง จ.เชียงใหม่

เป็นศูนย์กลาง เมื่อการก่อสร้างเสร็จก็มีการจัดมหกรรมฉลองเป็นการถวายทานอย่างยิ่งใหญ่ รัชสมัยพญากือนา อาณาจักรล้านนามีความเจริญทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะด้านการศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมากจนถือเป็นยุคทองของล้านนา ทรงสร้างวัดบุปผาราม (วัดสวนดอก) สมัยพญาแสนเมืองมา ทรงเริ่มสร้างเจดีย์หลวง ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราช ทรงสร้างเจดีย์หลวงต่อจนแล้วเสร็จ ทรงสร้าง วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) วัดราชมณเฑียร วัดป่าเป้า และวัดป่าแดงมหาวิหาร เมื่อการก่อสร้างเสร็จจึงมีการเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ เป็นรูปแบบของการจัดปอยหลวงต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

อาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองทั้งในด้านการปกครอง การเมือง การศาสนา และด้านเศรษฐกิจ ดังหลักฐานที่สะท้อนความเดิมโตทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การสร้างวัดมีทั่วไปในล้านนา ร่องรอยวัดที่สร้างในยุคนี้ นอกจากปริมาณมากมายแล้ว ยังเป็นวัดที่งดงามปรากฏให้เห็นจนปัจจุบัน การสร้างวัดแสดงถึงสถานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคง (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2539: 171) และเมื่อสิ้นสมัยพระเจ้าแสนเมืองแก้ว อำนาจในการปกครองบ้านเมืองตกอยู่ในมือขุนนางซึ่งสามารถถอดถอนกษัตริย์ได้ โดยเฉพาะในยุคของพระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ บ้านเมืองระส่ำระสายอย่างหนักและพระเจ้าเมกุฏิฯ ไม่สามารถแก้ไขได้ พระเจ้าบุเรงนองจึงยกทัพมาตีเชียงใหม่โดยใช้เวลาเพียง 3 วัน เมื่อพม่ายึดเชียงใหม่ได้ก็มีได้เข้ามาปกครองโดยตรงในช่วงแรก แต่ให้เป็นเมืองประเทศราชต้องส่งบรรณาการและเข้าเฝ้ากษัตริย์พม่าตามกำหนด ต่อมาพม่าได้แต่งตั้งเจ้านาย และข้าราชการของตนเองมาปกครอง รวมเวลาที่พม้ายึดเมืองเชียงใหม่ถึง 216 ปี จนมีการฟื้นฟูโดยหนานทิพช้างเป็นผู้นำ และเรื่อยมาจนถึงสมัยเจ้าเจ็ดตน จนพระเจ้ากาวิละได้ย้ายไพร่พลมาเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2339 (วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, 2539: 9 – 13)

สมัยราชวงศ์เชื้อเจ้าเจ็ดตน

ราชวงศ์เชื้อเจ้าเจ็ดตนเริ่มจากพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2356) เจ้าผู้ครองนครลำปาง (เมืองเขลางค์นคร) ได้ริเริ่มกอบกู้เอกราชจากพม่า โดยร่วมกับพระเจ้าตากสิน จนสามารถยึดเมืองเชียงใหม่คืนสำเร็จ หลังจากนั้นพระเจ้ากาวิละก็เริ่มฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ โดยเริ่มจากการกวาดต้อนผู้คนจากกลุ่มไทต่าง ๆ ในลักษณะการเทครัวมาอยู่เชียงใหม่ และลำพูน เรียกว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” แต่เนื่องจากเมืองเชียงใหม่ถูกทิ้งร้างไว้นานมีสภาพชำรุดทรุดโทรม พระเจ้ากาวิละจึงไปพำนักอยู่เวียงป่าซางก่อน โดยเริ่มจากการสร้างวัดเพื่อเป็นที่เคารพสักการบูชา และประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของไพร่ฟ้าประชาชน ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ผูกที่ 7 ว่า

“เถิงเดือนเจียงแรม 8 ค่ำ วันอาทิตย์ ยามกลองงาย พระเปนเจ้ายก

เข้าตั้งเวฬุกลาม ถือว่าป่าซาง ส้างแปลงครุมน้อยหอนอน ตั้งปรากการลำเวียง
ค่าย คู สะบู่ หัวหมูประตูเวียงอาจ ตั้งป้อมหอรอหรั่งหอรอเลือ เพื่อข้ามเสก

สงคราม ตั้งเวียงกวมน้ำแม่ทรา มากกว่าน้ำแม่ทราผ่าท่ากลาง ฝ่ายน้ำกล้า 1 เรียกว่าป่าซางหลวง ฝ่ายน้ำกล้า 1 เรียกว่าป่าซางน้อย หันแล พระเป็นเจ้าตีปลงอาชญาแก่ท้าวพระยาขุนไพร่ไทกะทำไรไถ่สนาหื้อบวรมณด้วยเข้าน้ำประจักษ์ สร้างวัดวาอารามหื้อเปนที่สถิตสำราญแก่ชาวเจ้าภิกขุสังฆะ มีพระพุทธรูปเจ้าเปนเกล้าเปนประธานกะทำบุญหื้อทานทุกเมื่อคี่มีแล” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 120 - 121)

การปกครองเมืองเชียงใหม่ และหัวเมืองล้านนานั้น เจ้าเมืองมีบทบาทสำคัญในด้านทำนุบำรุงพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการสนับสนุนสิทธิธรรมในการเป็นกษัตริย์ท้องถิ่นให้มากยิ่งขึ้น เจ้าเมืองจะสร้าง และซ่อมแซมวัด สร้างพระพุทธรูปที่สำคัญของบ้านเมือง ตลอดจนทำบุญให้ทานในลักษณะที่เป็นองค์อุปถัมภ์พุทธศาสนา การทำบุญแต่ละครั้งจึงเป็นงานใหญ่โต และทำในปริมาณที่มากกว่าเจ้านายของคี่อื่น ๆ ซึ่งถือว่าจะทำบุญให้ใหญ่โตทัดเทียมเจ้าเมืองมิได้ (สร้อยศักดิ์ อ่องสกุล, 2539: 431) สำหรับพระเจ้ากาวิละ พระองค์ทรงเป็นเจ้าเมืองที่ยึดมั่นในพุทธศาสนาเช่นเดียวกับกษัตริย์ที่ครองอาณาจักรล้านนาทุกพระองค์ ดังนั้นพระราชกรณียกิจในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา คือมีการสร้างถาวรวัตถุขององค์พระธาตุดอยสุเทพ สร้างวิหารวัดอินทนิล รวมทั้งเสนาสนะอื่น ๆ และเมื่อเสร็จการก่อสร้างเสร็จก็มีการเฉลิมฉลองสมโภช ที่เรียกว่า “อบรมสมโภชฉลองเมิกบายกระทำบุญหื้อทานแล่นมหรสพเป็นปอยลามอันใหญ่” ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับในสมัยราชวงศ์มังราย ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ผูกที่ 7 ว่า

“...ในสกราช 1150 ตัว ปลีเป็กสัน นั้น พระเป็นเจ้าทั้ง 3 พระองค์พี่น้องมี นโมปสาทสัทธา พร้อมกันสร้างแปลงถัดต๋องอันประจิตริสสนา ทารักทางติดคำ กะทำหื้อมีผิวพรรณวิญญูสิตาแล้วทั่วด้งาม เถิง วันเดือน 9 เพง เมง วัน 5 ก็ได้พร้อมกันต่างถัดต๋มหาชินธาตุเจ้าสุเทพ ได้นิมนต์พระสังฆะเจ้า 108 พระองค์ กระทำปรีตมังกล สุตตัมหาสมัยทั้งถ่า สุตตักรณิพันตาบชัยทั้ง 7 เปกถลองอบรมสมโภช กะทำบุญหื้อทานเปนมหาสมัยกาลอันใหญ่ เปนปฐมะหัวที่ก่อนแล...” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 126)

จากคำกล่าว มีการประกอบงานมงคล คือ การบูชาถักรพระบรมธาตุดอยสุเทพ โดยมี การสวดมนต์ ซึ่งในงานปอยหลวงปัจจุบันเรียกว่า “สูตรทั้งถ่า” หรือการ “สวดมนต์ถั่น” ในพิธี

อบรมสมโภชพระเจ้า เป็นการประกอบพิธีกรรมที่สำคัญซึ่งปรากฏมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นลักษณะของการสืบทอดวรรณกรรมมุขปาฐะ ที่เป็นผลผลิตของกลุ่มคน โดยมีการผ่านกระบวนการสร้างสรรค์ และกระบวนการเปลี่ยนแปลงจนไม่เปลี่ยนแปลงอีก และต่อมาพระเจ้ากาวิละ ได้สร้างพระวิหารวัดอินทนิล รวมทั้งการสร้างพระพุทธรูปประดิษฐานในพระวิหาร เมื่อการก่อสร้างเสร็จก็มีการจัดพิธีอบรมสมโภชพระพุทธรูป และมีการจัดมหรสพในงาน ซึ่งเป็นรูปแบบของการจัดงานปอยหลวงในปัจจุบัน ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ 700 ปี ว่า

“เถิงสกราช 1156 ตัว ปัตติกาบยี้ เดือน 8 เพง เมงวัน 1 ปฐมมูล
ศรัทธาเจ้ามหาอุปราชได้สร้างพระวิหารวัดอินทนิล แลได้สร้างพระพุทธรูป
เจ้าองค์ 1 ไว้เป็นที่ไหว้ และบูชาแก่คนและเทวดาสมณะพราหมณ์ทั้งหลาย แล
ได้อบรมสมโภชเบิกกลดองกะทำบุญหื้อทาน เหล้นมโหสพเปนพอยตามอันใหญ่
เปนปฐมวารในปตินั้น พระเปนเจ้าองค์เปนพระราชเชษฐาได้สร้างยังโรง
อุโบสถแลพระพุทธรูปเจ้าไว้เป็นที่ไหว้และบูชาแก่คนแลเทวดาสมณะพราหมณ์
ทั้งหลายก็ได้เบิกบายกลดองกินทานเปนมหาสมัยการสนุกเหล้นม่วนป่างใหญ่”
(ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 128 - 129)

จากข้อความดังกล่าว การสร้างวิหารหรือถาวรวัตถุที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามีรายละเอียดที่มีการบันทึกที่ชัดเจนมากขึ้นในสมัยราชวงศ์มังรายเรื่อยมา จนถึงปัจจุบัน และเมื่อก่อสร้างเสร็จจึงได้จัดงานเฉลิมฉลอง การทำบุญบำรุงพุทธศาสนา และการบำเพ็ญบุญสร้างบารมีของพระเจ้ากาวิละ พระองค์ทรงปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่อง และสม่ำเสมอ ทั้งการสร้างวิหารเจ้าละโว้ เมืองลำพูน สร้างวิหารพระธาตุคอกสุเทพ สร้างอุโบสถวัดพระสิงห์ และเมื่อการก่อสร้างบูรณปฏิสังขรณ์เสร็จแล้วมีการเฉลิมฉลอง ที่เรียกว่า การอบรมสมโภช หรือเบิกบายกลดองให้ทานในพุทธศาสนา ซึ่งในปัจจุบัน ในงานปอยหลวงมีการจัดพิธีการอบรมสมโภชพระพุทธรูปในวิหารอุโบสถ และเจดีย์ และการเวียนทาน หรือการถวายทานเสนาสนะถาวรวัตถุต่าง ๆ เพื่อใช้ในกิจกรรมทางศาสนา เป็นลักษณะคล้ายคลึงกัน ดังในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ 700 ปี กล่าวไว้ ดังนี้

“ในสักกราช 1156 ตัว นั้นแล พระเปนเจ้าทั้งสามพระองค์ที่พี่น้องได้สร้างบ้านแปลงเมืองเก็บเอาไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมาล้อมบ้านใส่เมือง กะทำบุญหื้อทาน สติธิดำราญในเมืองป่าขางนานได้ 14 ปัตติ ปลาย 4 เดือน 20 วัน ประดับไฟด้วยท้าวพระญาเสนาอำมาจ้แลร์ภูษิษขานราชมนตรีบ้านเมืองวรพุทธศาสนากันทุ่งรุ่งเรืองกว้างขวาง” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 129)

“ถึง เดือน 5 เพ็ง เดือน 5 (2 ก.พ. 2348) ปฐมมหามูลศรัทธาสมเด็จพระเจ้าเชียงใหม่ องค์เป็นพระวรเชษฐาธิราชได้สร้างอารามวัดอินทนิล ได้อบรมสมโภชเบิกบายฉลองทำบุญหื้อทาน แล้วทั่วบัวรมวล” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค วัยอาจ, 2543: 177) “ดั่งสมเด็จพระปฐมบรมพิตรกระสัดตราธิราชเจ้าองค์เป็นพระวรวงษ์เชษฐาสถิตตำราญอยู่รักษาเมือง ก็ได้กะทำบุญหื้อทานแลสร้างยกปกแปลงยังพระหารหลวงวัดคอยอุจจุปปัพพะคีรีหลังวันตก แลได้ต่างจัดตมหาชินธาตุเข้าสุเทพ ก็ได้อบรมเบิกบายฉลอง วันเดือน 9 เพง เดือนพฤษภาคม” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 142)

ในช่วงเวลาที่พระเจ้ากาวิละกำลังปรับปรุงฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ หลังจากที่ถูกปล่อยร้างไว้เป็นเวลาประมาณ 20 ปี ซึ่งพระองค์พบว่าสภาพบ้านเมือง วัดวาอาราม ต่างเสียหายชำรุดทรุดโทรมเป็นอันมาก จึงได้ทำการก่อสร้าง ซ่อมแซม รวมทั้งบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม อีกทั้งการอาราธนาพระพุทธรูปตามวัดห่างวัดร้างมาไว้วัดในเมือง เพื่อเป็นที่กราบไหว้สักการบูชาของประชาชน ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี ผูกที่ 8 ว่า

“...วรพุทธศาสนาวิคาวาราม วิหารบ้านโบลัด พุทธรูปเจดีย์ รื้อเวียงทั้งมวล เป็นขราชฉินณะหลุคร่ำโค่นค้ำโปดพังไฟเป็นอันมาก ตั้งแต่ศกราช 1138 ตัวปลีรวายสัน มาถึง ศกราช 1158 ตัว ปลีรวายลี พระเปนเจ้า 3 พระองค์พี่น้องเข้ามาตั้งแล้วจึงจักเป็นบ้านเมืองมาเล่าแล พระเปนเจ้าทั้ง 3 พระองค์พร้อมกันก่อสร้างแปลงทาด้าว ปราการ กำแพง เมกเวียงทั้ง 4 ด้าน แจ่งเวียงทั้ง 4 ปะตูทั้ง 5 ใบ แล้วปฏิสังขระเลิยกยกยอสร้างแปลงวัดวา ศาสนา ธิบรอนนิมันตนายังพระพุทธเจ้านอกเวียง วัดหรั่ง วัดร้าง วันตกออกขอกได้หนเหนือทั้งมวล มีพระพุทธรูปเจ้าแต่งคมแปนประชาชน เอาเข้ามาสถิตตำราญไว้ยังวัดในเวียงทั้งมวล หื้อเป็นที่ไหว้สักการบูชาแก่คนแลเทวดา สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ปะชาดสายชูวัน นั้นแล” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 145)

เมื่อการปรับปรุงฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ และการบูรณปฏิสังขรณ์จนสำเร็จเรียบร้อย ได้จัดให้มีการเฉลิมฉลอง มีการเตรียมเครื่องไทยทาน การถวายตุง รวมทั้งมีมหรสพครบครัน สนุกสนาน ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี ผูกที่ 8 ว่า

“ประกอบไปด้วยเข้าเหล้าขึ้นปลาอาหาร ปลาหวด ปลาหมาก พลุ ส้มสุก ลูกหวาน เข้าหนาปลาถูก สนุกสุขสานต์ กินทานเหล้ามหรสพ พอย ลาม ซ้อย ซอ สืบทกันโลง ดัดสี ดีเป่า ขับฟ้อนต่าง ๆ เสียงภิกษาค ค้อง กลอง ขลุ่ย แน แตรเหริน แคน ค้อย ดิ่ง ระลือสีซอ เพียะ พิณ บัณเฑาะว์ หอยสังข์ เปนอันสนั่นนันเนื่องอุกจะหลุก ชู่ต่ำเข้า ปะหม่นหมองเส้าใน ศาสนา” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบัน ราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 145)

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าในเชียงใหม่มีความเจริญ อุดมสมบูรณ์ มีการ เติบโตของเมืองหลังจากการบูรณะฟื้นฟู มีการเล่นแสดงมหรสพ และปรากฏคำว่า “พอย (ปอย) ลาม” ซึ่งเป็นคำที่ใช้เรียกงานเฉลิมฉลองเทศกาลวันวิสาขบูชาของวัดในปัจจุบัน -

ในรัชสมัยพระเจ้ากาวิละ พระองค์ได้ทำนุบำรุงพระศาสนา ทำบุญให้ทานสร้างบารมี มาอย่างต่อเนื่อง ดังคำกล่าวในจารึกวัดพระสิงห์ พ.ศ. 2355 (ฮันส์ เพนซ์ พรธนเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, 2543: 163 - 165) ว่า

...(ศักราช) คณนา จาโดยไทยโวหาร ประมาณ (จุล) ศักราชได้ 1173 ตัว เดือน 6 เพ็ญ เม็ง (ว่า) วันพุธ ไทย (ว่าวัน) เป็กใจ³

เหตุ นั้น สมเด็จเสฐฐาบรมบพิตร พระบรมมหาราชเจ้า⁴ คน บุญใหญ่ ตนเสวยเมืองเชียงใหม่ที่นี้ เป็นเค้า ถัดนั้น พระมหาอุปราชรินทรา ตนเป็นวรกนิษฐา และเจ้าราชบุตร ราชันดดา อรรคมเหสี โอโรชะ⁵มหา เสนาใน (และ) นอก ผู้ใหญ่ ผู้น้อยทั้งหลาย จักคน

พร้อมราชมโนคำ หื้อหทัย และยินดีปีติ ด้วยพุทธศาสนาเจ้า ใน สีมพมหาอารามราชฐานฐานสิงห์หลวง มากนัก มักใคร่หื้อกว้างขวาง หมั่นกุง รุ่งเรืองไปภายหน้า

จึงนิมนต์⁶ ภายในหมามมี ราชครูเจ้าพระสังฆราชสมเด็จ เป็นเค้า (พร้อมด้วย) ศิษย์โยมเจ้า จักคน (ร่วมกัน) กระทำสร้างแปลงยัง มหาอุโบสถถาวร หลวงหลังนี้ และปราสาทคำ กระทำเลขประติมากรรม ด้วยสุวรรณกาญจนคำแดง

³ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2355

⁴ พระเจ้ากาวิละ

⁵ สนม

⁶ นิมนต์

แสงงาม ตามแต่โบราณ (ที่) กษัตรา เช่น ทำวแสนเมืองมา (และ) พระเมือง
รัตนเจ้า หากสร้างแต่งไว้ เป็นที่พระทำอุปสมบทกรรม และอุโบสถกรรม แล

ได้จ่ายเงิน หื้อเป็นค่า รัก หาง คำปลิว แก้วกระจก หรดาล
น้ำอ้อย ปูน เหล็ก ดินขอ ดินจี เคง^๗ อันห้อยแขวน ตั้งขันแก่งข้าง ทั้งมวลพร้อม
เงิน 107,300

สร้างหอธรรมปิฎกและหีบธรรม ของคำ เสี่ยงเงิน 61,640 ...

ในขณะที่ด้านนพื้นเมืองเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในช่วงเวลาเดียวกัน กล่าวคือ
พระเจ้ากาวิละได้ฉลองพระอุโบสถวัดพระสิงห์ซึ่งได้ก่อสร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. 2349 พอถึง พ.ศ. 2355
การก่อสร้างเสร็จเรียบร้อย จึงจัดให้มีการเล่นมหรสพอย่างยิ่งใหญ่ รวมทั้งการทำบุญฉลองพระ
มหาอุโบสถ กล่าวว่

“อยู่มาจนถึงสกราช 1173 คั้ว ปลีรุ่งเม็ค สมเด็จพระเปนเจ้าเปนเกล้าและพระวรมหา
อุปราชพระวรกนิษฐาเจ้านายขัตติยวงสาทำพระญาเสนาอำมาจ้ไพร่ราชฎอรทั้งมวลพร้อมกัน
กะทำบุญหื้อทานเบิกฉลองพระมหาอุโบสถวัดพระสิงหาราม เหล้นม่วนเปนมโสรพอันใหญ่
ขณะนั้น แสนล่ำมพื้นเมืองยงคิดขบต่อเจ้ามหาขนาน ไผชักม่านะขามหม่องชะมารบ เจ้ามหา
ขนานแตกหนี อุพพยุครอบครัวข้ามแม่ขรองไฟฝ่ายวันออก ไผอยู่เมืองเมืองพาง เมืองลอง แล้วมี
หนังสือลงมาขอกองทัพ คั้นเมี้ยนปอยหลวง เดือน 6 เพง นั้นแล้ว สมเด็จพระเปนเจ้าก็เกณฑ์
เจ้ามหาอุปราชเปนเกล้าแลเจ้าจันทรราชา เจ้านายน้อยกาวิละ เจ้าขนานมawangส์ เจ้าราชบุตร
เจ้าบุญทา เจ้าคำเครื่องเจ้าเมืองเชียงตุง คุณคนริพล 3000 เมืองละพูนเกณฑ์เจ้าอุปราชเปนเกล้า
เจ้าพิมพิสาร เจ้านายน้อยมหาพรหม เจ้านายน้อยลังกา เจ้านายน้อยคำวงสา นายหนานนารทะ
คุณริพลคนพัน 1 ยกขึ้นไป...” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบัน
ราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 149) จากข้อความดังกล่าวปรากฏคำว่า การกระทำบุญหื้อทานเบิกฉลอง
พระมหาอุโบสถ ซึ่งเป็นการเฉลิมฉลอง เป็นการทำบุญครั้งใหญ่หลังจากการก่อสร้างสำเร็จ
สมบูรณ์ แสดงว่าปรากฏเป็นหลักฐานคำว่า “ปอยหลวง” ในสมัยพระเจ้ากาวิละอย่างชัดเจน
อธิบายได้ว่า คำว่า “คั้นเมี้ยนปอยหลวง” หมายถึง เมื่อถึงเวลาที่เสร็จจากงานปอยหลวงแล้ว
แสดงว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวมีการเฉลิมฉลองพระอุโบสถอยู่ พระเจ้ากาวิละ เสนาอำมาตย์ รวมทั้ง
ไพร่ฟ้าประชาชนต่างอยู่ร่วมงานก่อนส่วนการศึกสงครามต่าง ๆ ค่อยรวบรวมกำลังพลหลังจากเสร็จ
งานปอยหลวงแล้ว

^๗ ระงัง

สมัยพระยาธรรมลังกา (พ.ศ. 2358 – พ.ศ. 2364) ผู้ครองเมืองเชียงใหม่องค์ที่ 2 ในตระกูลเจ้าเจ็ดตน ขณะดำรงตำแหน่งพระอนุชาได้ช่วยเหลือเจ้ากาวิละในการปกครองดูแลบ้านเมืองอย่างเต็มที่ ในรัชสมัยนี้บ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อย พระยาธรรมลังกาจึงมีการทำนุบำรุงพระศาสนาอย่างต่อเนื่อง มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระสิงห์ เมื่อการก่อสร้างสำเร็จจึงเบิกบายฉลอง ทำบุญให้ทาน ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี ว่า

“...ก็มีอาชญาปล่าวเดือนชาวบ้านชาวเมือง กระทำบุญหื้อทาน ฟังธรรมจำศีลเมตตาภาวนา สร้างวัดวาอาราม กุฏิ วิหาร สถูปเจดีย์ เปนที่ ก้านถุ้งรุ่งเรืองมากนัก พระเปนเจ้าก็มาเลงหันยังกู่ลายวัดพระสิงหารามอันมี แต่ไปราณะ พระเมืองแก้วเจ้าหากสร้างไว้เป็นที่ไหว้แลบูชา เปนอันขรา ชินณะหลุ่กร้าอยู่ต่ง จึงมีอาชญาหื้อแสนวัดเปนเกล้า ข้าวัดทั้งมวลชุดเอาดิน ละอิดอันอยู่ต่งนั้นออก ก็ได้หีดทองลูก 1 ในหีดทองนั้นมีพระพุทธรูปเงิน 22 องค์ พระพุทธรูปคำ 27 องค์ พุทธรูปทอง 21 องค์ พุทธรูปแก้วเขียว องค์ 1 พุทธรูปแก้วขาว 12 องค์ พุทธรูปแก้วมหานิลองค์ 1 แก้วอันมีวิณะ ต่างต่าง 85 องค์ แก้วปิดหลอด 18 ลูก ออมแก้วขาว 1 ออมทอง 1 อุบคำ 4 ลูก หลาบเงิน 5 ใบ ต้นปุนทองนาก 1 รูปพรหม 3 หน้า 3 ตน พุทธรูปอ ของหัวแลองคู้ต่ง พระเปนเจ้าก็หื้อประจุไว้ที่เกล้า แล้วก็ปฏิสังขระ เลิกสร้างแปลงดิงามเปนปักกติกั้บวรพุทธศาสนา แล้วคือบรมสมโภชเบิก บายฉลองกระทำบุญหื้อทาน เปนปฐมะก่อน...” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด เชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 157)

จากการได้บูรณปฏิสังขรณ์วัดพระสิงห์แล้วพระเจ้าธรรมลังกายังได้บูรณะวิหารหลวง วัดพระธาตุศรีจอมทอง เริ่มต้นสร้างพระธาตุเจดีย์วัดพระสิงห์ และทำบุญฉลองพระวิหารวัดป่าแดง ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี ว่า

“ในสกราช 1179 นั้น องค์พระเปนเจ้ามหาเสตหัตถิสุวัณณปทุม มาเข้าช้างเผือกคอกบัวคำ มีพระราชเจตนาบุญญาภิสังขาร มักว่าเลงหันยัง พระมหาวิหารหลวงอังกฤษรัฐะจอมทอง เปนอันขราชินณะหลุ่กร้าควรเลิก ดังสร้างแปลงใหม่ พระเปนเจ้าก็มีอาชญาปล่าวเดือนเจ้านายลูกหลานเสนา อามาจ้ไพร่ราษฎรทั้งหลาย ตัดฟันยังไม้เสาซื่อแปะเครื่องพร้อมแล้ว เติง เดือน 6 ออก 13 ค่ำ เมงวัน 5 ไทวันงั้สั ยามตูดเช้า ลคนาเลงมีนอาโปราสีตี ปกวิหารหลวงจอมทอง ยามนั้นยกมันจ้ปปะห่ออินทขิล แลแรกก่อเจดีย์ธาตุ

เข้ายังวัดพระสิงห์ ตั้งที่ท่ากลางโรงอุโบสถภิกขุณี คีวันเคียวยามเดียนั้น”
 “ถึงสกราช 1180 ตัว ปี่เป็งยี่ พระเปนเจ้าก็เอาพระชินชาตุเข้าประจันเจดีย์
 สำใหม่ที่วัดพระสิงห์ ในวัน 5 เดือน 8 ออก 10 ค่ำยามแตรสูงเที่ยงวัน ถึงวัน
 เดือน 8 เพง เมงวัน 3 โทแต่สะง่า พระเปนเจ้าก็ได้กะทำบุญหื้อทานเบิกฉลอง
 พระวิหารวัดป่าแดงสุเทพ วันนั้นแล” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และ
 ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 158)

การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของพระเจ้าธรรมลังกา พระองค์ทรงได้ปฏิบัติอย่าง
 ต่อเนื่องมา และมีการฉลองให้ทานแก่วัดในเมืองเชียงใหม่ คือ วัดอุโมงค์ วัดดวงดี วัดสำเภา และ
 วัดพันเตา มีการจัดงานปอยเล่นมหรสพ ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่
 700 ปี ว่า

“ถึงเดือน 6 เพง เมงวัน 5 โทเป็งยี่ พระเปนเจ้าเข้าได้กะทำบุญ
 หื้อทานเบิกฉลองวัด 4 หลัง คือ วัดอุโมงค์ วัดดวงดี วัดสะเพา วัดพันเตา ใน
 วันเดียวกัน ได้หื้อทานมหาอัฐบุริการแลของคำอาสนาปราสาทหอคำ
 สมณปริการแลภณฑปริการเครื่องไทยทานต่าง ๆ ถวายเปนทานถึงแก่
 พระไตรตนะพระแก้วเจ้า 3 ประการ เป้นพอยงานเหล้นม่วนเจาะบอกไฟดอก
 ไฟดาว ไฟเทียน ไฟจั่น มีบอกไฟแสนเปนเกล้า เข้ากันทั้งมวล บอกไฟจั่น
 ตั้งแต่หมื่นจั่นบนมี 114 บอก บอกน้อยมากกว่าพัน บอกไฟถึงพันมี 101
 บอกพันแล” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม
 สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 158)

ในปีต่อมาพระยาธรรมลังกา ได้เป็นประธานในการสร้างวิหารวัดพันอัน วิหาร
 วัดบ้านปิง วัดดอกคำ วัดเชียงยืน และศาลาวิหารวัดบุพผาราม รวมทั้งการสร้างวิหารพระบาท
 สี่รอย ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี ว่า

“ถึงสกราช 1181 ตัว ปีกัดหมี่ เดือน 8 เพ็ง เมงวัน 5 เข้า
 มหาเทพตนเป็นราชันตตาเปนปฐมมหามูลศรัทธาได้สร้างยกปลกยังวิหาร
 วัดพานอัน พระเปนเจ้าเปนมหาสัทธาได้ปลกวิหารวัดบ้านปิง วัดดอกคำ
 วัดเชียงยืน ศาลาเทศ วิหารวัดบุพพาหลังวันออก วันเดียวกันนั้น ถึงเดือน
 10 ออกค่ำ 1 วัน 5 องค์พระเปนเจ้าช้างเผือกมีปริวารอันมากเสด็จล่องไฟ
 ดิดคำเสาพระวิหารจอมทองแลกอกำแพง แล้วเสด็จไพนมัสการพระบาทเจ้าสี่รอย

แล้วก็ลวกล้างวิหารกวมพระบาทเจ้าแล้วสักการบูชาหื้อทานสงพระบาทเจ้าแล้ว
ในศกราช 1182 ตัว ปีกดสี สกราชเดียวนี้ พระเปนเจ้าสั่งพระพุทธรูปเจ้า
องค์หลวงในวิหารวัดพระสิงห์ แรกก่อเดือน 12 เพ็ง เมงวัน 5 ไทเป็กเส็ด
หั้นแล...” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบัน
ราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 159)

สมัยพระยาคำฝั้น (พ.ศ. 2366 – พ.ศ. 2368) เจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่องค์ที่ 3 ซึ่ง
ปกครองระยะสั้น ๆ เนื่องจากความขัดแย้งกับพระยาราชวงศ์สุวรรณคำมูล ซึ่งมีความเกี่ยวพันเป็น
ลูกพี่ลูกน้องกัน ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นคือ การแข่งขันสร้างบารมีทางพุทธศาสนา โดยพระยาคำฝั้น
เมื่อได้รับแต่งตั้งเป็นพระยาเชียงใหม่แล้วก็ทำบุญให้ทานทำนุบำรุงพระพุทธรูปศาสนามากมายหลาย
ประการ ขณะเดียวกันพระยาราชวงศ์สุวรรณคำมูลก็ทำบุญให้ทานเป็นอันมากเช่นกัน ซึ่งไม่เคยมี
ผู้ใดทำบุญมากมายเท่าเทียมกับเจ้าเมือง (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2539: 283) แต่ในตำนานพื้นเมือง
เชียงใหม่ มีปรากฏข้อความที่พระยาคำฝั้น ได้ทำบุญ และจัดการฉลองอุโบสถ ดังนี้

“ถึงวันเดือนยี่เพง พระเปนเจ้าหื้อยังมหาทานอันใหญ่ คือว่าหื้อ
ทาน กัณฐิน เถิง 9 กอง หั้นแล เถิงวันเดือน 5 เพง พระเปนเจ้าก็ได้ฉลอง
พระมหาอุโบสถวัดโชติการามฝ่ายวันตกพระเจดีย์หลวง หื้อยังมหาทานมีต้น
วามหาอุฏฐูปริกขาร ของคำ อาสนา และรูปช้างผ้า 9 ตัว รูปมัลล้าผ้า 133
ตัว เงินแขวน คอรูปช้างรูปมัลล้าแลตัวแล 122 กอง เข้ากันหนัก 13,550
ปราชาศผ้า 5 หลั่ง ถวายเปนทานแก่พระพุทธรูป พระธัมม์ แลพระสังฆะเจ้า
101 พระองค์หั้นแล” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์
ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 161)

สมัยพระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ. 2369 – พ.ศ. 2389) เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ 4 ซึ่งใน
ช่วงแรกยังไม่มีผู้ครองนครเนื่องจากพญาคำฝั้น ได้ออกบวชหลังจากเกิดความขัดแย้ง ทำให้พระยา
พุทธวงศ์ครั้งดำรงตำแหน่งเจ้ามหาอุปราช ได้เป็นประธานในการทำบุญให้ทาน ทำนุบำรุง
พระศาสนา จนพระองค์ได้ครองเมืองเชียงใหม่ จึงได้ปกครองเมือง และทำนุบำรุงพระศาสนา
เฉกเช่นเดียวกับเจ้าผู้ครองเมืององค์ที่ผ่านมา มา พระราชกรณียกิจในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา
ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ กล่าวว่า

“ถึงวันเดือน 8 แรม 6 ค่ำ (29 เมษายน 2366) พระเป็นเจ้าสมณราชาก็ออกไปปฏิบัติป่าเรินอยู่กับมหาราชครูเจ้าปัญญาวชิรวัดนุฬการาม เวียงสวนดอกหั้นแล เมื่อนั้น เจ้ามหาอุปราชาทูทรวงศ์เป็นเกล้า เจ้าราชวงศ์สุวัณคำมูลเป็นประธานขัดคิยวงสาท้าวพระยาเสนาอามาจทั้งมวลก็พร้อมเพรียงกับด้วยกันว่า บ้านเมืองเราก็คือเป็นอันเปล่าห่างปราศจากเจ้า มักว่าหาเจ้าไม่ได้ดังนี้สิ่งประการใดก็ข้ามีนุฬาคันธมาลาข้าวตอกดอกธูปเทียนใช้ไปนิมนต์พระมหาชินธาตุเจ้าจอมทองขึ้นมาเมตตา แล้วพระเป็นเจ้าก็หื้อช่างคำมาริสนาดีโกศคำ ลูก 1 น้ำหนักคำ 222 แล้วก็ข้าดีโกศเงิน ลูก 1 น้ำหนัก 800 เงินดีถวายทานเป็นที่สถิตสำราญพระมหาชินธาตุพระพุทเจ้า แล้วก็ได้ชักเชิญไปวเดินปักษานรายภูรบ้านเมืองทั้งมวลสักการะบูชาสระสงพระธาตุเจ้าและกระทำบุญหื้อทานมากนัก พระธาตุเจ้าได้ยังลาภสการครั้งนั้นเป็นเงินชื้อก 8700 เงินเจียง 250 และเครื่องมหาอัฐฐสมณปริกขารผ้าผ่อนเป็นอันมาก แล้วก็นิมนต์พระธาตุเจ้าเสด็จเมื่อสู่ที่อยู่จอมทองคังเก่าในรุดหัวปี เดือน 8 ปีกำเม็ดสกราช 1185 ตัว (เมษายน 2366) นั้นแล ดังเจ้าราชวงศ์สุวัณคำมูลสร้างศาลา 5 หลังทัดแ่งสรีฐมฝ้ายวันออกเมฆ่า สร้างแปลงแล้วด้วยไม้สักพื้นเป็นฝาเป็นมุงเป็นเกล็ด เถึง ณ วัน 3 เดือน 7 แรม 15 ค่ำ หื้อทานยังพระปิตุสลา 5 หลังและปกกางยังทุง 20 วา หื้อมหาทานเป็นอันมากมีช้างผ้า 7 ม้าผ้า 9 ปราสาทผ้า 6 หลัง และมหาอัฐฐปริกขารเป็นอันมาก” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด เค วัยอาจ, 2543: 205 - 206)

จากคำกล่าวพระยาพุททวงศ์ได้เป็นประธานในการทำบุญให้ทาน บำรุงพระพุทธศาสนา และได้ก่อสร้างศาลา รวมทั้งได้ทำทานจำนวนมาก ต่อมาได้สร้างวิหารหลวงวัดเชียงมั่น ดังคำในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ 700 ปี ว่า “ถึงเดือน 8 แรม 11 ค่ำ วันเสาร์ เจ้ามหาอุปราชาทูทรวงศ์เป็นเกล้า เจ้าราชวงศ์เป็นประธาน เจ้านายลูกหลานทั้งมวลพร้อมกันปกวิหารหลวงวัดสังฆาราม เชียงหมั่น หั้นแล วิหารหลังนี้ เจ้าราชวงศ์สิดเอาหอขวางพระเป็นเจ้าช่างเผือกไฟล้าง หั้นแล” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 164) และมีการเบิกฉลองวิหารหลวงวัดพระสิงห์ โดยประกอบด้วยเครื่องสักการจำนวนมาก ดังคำกล่าวในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ 700 ปี ว่า

“ถึง ณ วัน 1 เดือน 3 ออก 12 ค่ำ ขามกลองงาย แรกก่อสนามวันนั้น ถึง เดือน 6 เพง เมงวันจันทร์ พระเปนเจ้าองค์เปนภูมิปาละ เปนประธาน กวามหาชาติยราชวงศาทำวพระยาเสนาอามาจบ้านเมืองทั้งมวลพร้อมกันกะทำบุญ เบิกฉลองมหาวิทยาลัยหลวงวัดพระสิงห์ อันเจ้าราชวงศ์ตนเปนน้องได้สร้างไว้ นั้นมีมหาอัฐปrikขาร ของอาสสนา 50 ลำรับ หอส้า 21 ช้างฝ้า 42 มล้าฝ้า 31 ช้างฝ้าย 6 มล้าฝ้าย 3 มล้าหมาก 4 มณฑกฝ้า 3 สะเพลาฝ้า 3 รูปตัว กาย 1 ปราสาทฝ้า 52 รูปจัว 1 มณฑกหมาก 1 กอง เข้ากันทั้งมวล 166 บอกไฟไม้ผู้ตั้งคินไฟ 5000 ขึ้นบน 64 บอก บอกไฟรับตั้ง 5000 ขึ้นบน 46 บอก เข้ากัน 110 บอก บอกไฟน้อยตั้ง 5000 ลงลุ่ม บ่นับได้ เปนมหาทาน สมัยการปางใหญ่ วันนั้นแล” (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ และศูนย์ ศิลวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 167)

ครั้งในเวลาต่อมา นอกจากเจ้าเมือง และขุนนางทั้งหลายได้ทำบุญให้ทานสร้างวิหาร เสนาสนะต่าง ๆ แล้ว ยังมีอุบาสกนายหนึ่งได้สร้างพระพุทธรูปเพื่อถวายแด่วัดเชียงยืน ในปี พ.ศ. 2375 เพื่อคำฐพระศาสนา ดังความในจารึกฐานพระพุทธรูปวัดเชียงยืน ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ กล่าวว่า

“ข้าศรัทธาอุบาสก อ้ายกาง เป็นผู้คิดสร้างพระพุทธรูปองค์นี้ เพื่อคำฐศาสนา ณ วัดเชียงยืนนี้ ในปีมะโรง ตามวิธีนับแบบเขมร (ตาม) ภาษาไทยว่า ปีเต่าสี่ จุลศักราช 1194 มีการทำพิธีเบิกบาย ถลองพระพุทธรูป และทำบุญสลากภัต (ทาน) เสร็จหมดเมื่อ วันเพ็ญเดือน 4 (ตามวิธีนับแบบ) มอญ วัน 7 (วันเสาร์) (ตามวิธีนับแบบ) ไทย วันเม็งไถ้ (สร้างพระพุทธรูปองค์นี้) เพื่อคำฐศาสนา トラบถึง 5000 พระวัสสา ผู้ข้าขอให้เห็นผลบุญอุดหนุนสืบ ๆ ต่อไป トラบถึงโลกุตรธรรม 9 ชั้น มีนิพพานเป็นขั้นสูงสุดเทอญ” (อันส์ เพนซ์, 2519: 127)

จากข้อความดังกล่าวพบว่า นอกจากเจ้าเมืองที่มีการทำบุญทำนุบำรุงศาสนาแล้ว ศรัทธา ประชาชนก็ยังมี ความเชื่อในพระศาสนาได้มีการทำบุญ เช่น การถวายพระพุทธรูปตามความเชื่อว่าจะ บังเกิดอานิสงส์นำไปสู่นิพพาน

ในจารึกวัดหมื่นเงินกอง พ.ศ. 2405 ประมาณรัชสมัยของ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ (เจ้าชีวิตอ้าว) เจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ องค์ที่ 6 (พ.ศ. 2396 – 2413) ได้กล่าวถึงการสร้างพระวิหาร โรงนอนพระเจ้า และพระเจ้าพระนอน และเมื่อการก่อสร้างเสร็จแล้ว คณะศรัทธาชาวบ้าน ซึ่งในจารึกใช้คำว่า “มหามูลศรัทธา มหามูลศรัทธาผู้ข้าทั้งหลาย” ได้เบิกบายฉลอง อบรมสมโภช ดังความปรากฏในจารึกวัดหมื่นเงินกอง (ยันต์ เพนซ์ ศรีเลา เกษพรหม และอภิรดี เทชะศิริวรรณ, 2550: 50 - 52) ดังนี้

“...จุลศักราชได้ 1198⁸ ตัวในมะเมียสน่า กัมโพชพิสัย เข้ามาใน
กิมหันตฤดู วิสาขปุณมี สนิवारโง ไทยภาษาว่า ปีรวายสะง่า เดือน 8 เพ็ญ
เม็ง (ว่า) วันเสาร์ จึงได้แรกปักยั้งพระวิหารวัดหมื่นเงินกองหลังนี้

อยู่มาตราบถึง (จุล) ศักราชได้ 1218 ตัว (พ.ศ. 2399) ปีรวายสี
เดือน 9 เพ็ญ เม็ง (ว่า) วัน 1 ไทย (ว่าวัน) กดสัน ข้าได้สร้างปักขึ้นยัง
โรงพระวิหารพระนอน และได้เทาทอมซ่อมเปียงยังพระเจ้าพระนอนบัวรวมแล้ว

อยู่มาตราบถึง (จุล) ศักราชได้ 1224 ตัว (พ.ศ. 2405) ในจอสน่า
กัมโพชพิสัย เข้ามาในกิมหันตฤดู วิสาขปุณมี จันทรवारโง ไทยภาษาว่า ปี
เต่าเถ็ด เดือน 8 เม็ง (ว่า) วันจันทร์ ไทย (ว่าวัน) รวายไซ้ ดิถี 15 ถุข 17 ตัว
...เหตุ้นั้น หมายมีมหามูลศรัทธา ผู้ข้าทั้งหลาย ภายในหมายมีสวาทูเจ้าหลวง
พุด วัดหมื่นเงินกอง เป็นเค้า และสวาทูเจ้าสิริ วัดช่างลาน และสวาทูเจ้าชัญญ
ชัย และสวาทูเจ้าหลวงพรหม วัดพวกหงส์ ซึ่งเป็นกับด้วยศิษย์โยมจู้ตน จู้
พระองค์ จู้ผู้ จู้คน ๆ และหนห้องภายนอกหมายมี เจ้าบุรีรัตน์เมืองแก้ว เป็นเค้า ...
และศรัทธา เจ้านาย ท้าวขุน ร้างหม้าย ดินของรองวัด วันตก วันออก ขอกได้
หนเหนือ บ้านนอก ในเวียง พร้อมกับด้วยภรรยา ลูกเค้า หลานหลาน พี่น้อง
จู้ผู้ จู้คน ก็เป็นมูลศรัทธา ก็จึงได้ไสรัก ทาทางใหม่ ไส้สุวรรณคำแดง
แสงเรืองเรื่อ เพื่อค้าชูพุทธศาสนา 5,000 พระพรรษา ผู้ข้าทั้งหลาย ทั้งภายใน
ภายนอก จึงได้เบิกบายฉลอง อบรมสมโภชกินทานยังพระวิหาร และโรงนอน
พระเจ้า และพระเจ้าพระนอนเจ้า แล ก็จึงบัวรวมแล้วแก่มโนหร (ทัย) มูลศรัทธา
ผู้ข้าทั้งหลายจู้ตน จู้องค์ จู้ผู้ จู้คน จู้ใหญ่น้อยชายหญิง ดีหลี จ้มแล
นิพพานปัจจุโย โหนตุ โน นิจุ รุว แด่เตอะ...”

⁸ พ.ศ. 2379

⁹ ศรัทธาชาวบ้านที่อยู่รอบ ๆ วัด

จากข้อความดังกล่าว เป็นรูปแบบของงานปอยหลวงที่ชัดเจนมากที่สุด ประกอบด้วย การร่วมกันก่อสร้างวิหาร และเสนาสนะภายในวัด และเมื่อการก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยสมบูรณ์จึงมีการเฉลิมฉลอง และอบรมสมโภช โดยมีมูลศรัทธาภายใน คือ พระสังฆาธิการ เป็นประธาน และมีเจ้านายระดับสูงของเมืองมาเป็นประธานทางฝ่ายมูลศรัทธาจากชาวบ้านที่มาร่วมกันทำบุญจากทุกสารทิศ และทุกเพศทุกวัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการค้าขูพุทธศาสนา และการมุ่งไปสู่นิพพาน หรือความสุขในภายหน้า ซึ่งรูปแบบดังกล่าวเป็นลักษณะของงานปอยหลวงในปัจจุบัน

รัชสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2413 – พ.ศ. 2440) เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ 7 พระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และวัดวาอาราม จนปรากฏความเจริญรุ่งเรืองให้เห็นในปัจจุบัน ดังที่ วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ (2539: 125 – 127) กล่าวว่า พ.ศ. 2416 สร้างวิหารวัดพระธาตุคอกสุเทพทั้ง 4 ด้าน สร้างระเบียงรอบ ซ่อมรั้วเหล็กรอบพระเจดีย์ และสร้างพระอุโบสถวัดเชียงมั่น ปี พ.ศ. 2418 ฉลองวิหารวัดพระสิงห์ ปี พ.ศ. 2419 ฉลองวิหารวัดพระธาตุคอกสุเทพ โดยใช้เวลาในการก่อสร้าง 3 ปี และมีการฉลองวิหารวัดต่าง ๆ เช่น วัดเชียงมั่น วัดพันเตา ฉลองวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ และวัดขี้เหล็กร่มหลวง เป็นต้น และ พ.ศ. 2421 พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ได้สร้างของอาสนะถวายเป็นทาน และมีการฉลองพระวิหารของวัดแสนฝาง ดังคำจารึกวัดแสนฝาง (ยันต์ เพนซ์ และศรีเลา เกษพรหม, 2548: 141 - 142) กล่าวว่า

“โฆฏฐาสน มงคล วุฑฺฒิ ศรี สุภํ อสุตฺต¹⁰

จุลศักราชได้ 1240 ขาตฉนำ กัมโพชขอมพิสัย เข้ามาในคิมหันตฤดู จิตร สุกดปักษ์ ภูณมี พุทธวโรจ ไทยภาษาว่าปีเป็กยี เดือน 7 เพ็ญ เม็ง (ว่า) วัน 4 ไทย (ว่าวัน) ดับเป่า ดิถี 15 นาที ดิถี ๓ ตัว พระจันทร์จรณชุดโยด โสคเสด็จเข้าเที่ยวเทียม นักขัตฤกษ์ตัวถ้วน 14 ชื่อ (จิตรปรากฏใน) ตูลวาโย ราสี นาทีฤกษ์ 31 ตัว

มหาศรัทธาหมายมี พระองค์เจ้าอินทวิชยานนท์ เป็นเจ้า (พร้อมด้วย) เจ้าทิพเกสร ราชเทวี และราชบุตรา บุตรี พร้อมมขบบริวาร ทั้งมวล สร้างของอาสนะหลังนี้ ทาน (ใน) วันฉลองพระวิหาร วัดแสนฝาง หื้อเป็นถาวรสืบ (ต่ออายุพระพุทธศาสนา) 5,000 พระพรรษา

(ขอ) หื้อเป็นปัจจัยแก่มหาศรัทธา ต่อ (เท่า) รอดเนรพาน แต่เดื่อะ”

จากพระราชกิจในการทำนุบำรุงวัดวาอารามจำนวนมากในเมืองเชียงใหม่ของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งมีการก่อสร้างแล้วมีการฉลองทำบุญเป็นงานใหญ่เมื่อการก่อสร้างเสร็จ แสดงถึง

¹⁰ ความมงคล ความเจริญ ความมีสิริ และความงาม แห่งพระศาสนาอันรุ่งเรือง ของงมี

ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา และเป็นการตั้งสมภารมีของเจ้าหลวงเชียงใหม่ซึ่งได้ปฏิบัติสืบเนื่องต่อกันมาตั้งแต่สมัยหริภุญชัย สมัยราชวงศ์มังราย และราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน

ครั้นถึงรัชสมัยพระเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ (พ.ศ.2444 – พ.ศ. 2452) เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ 8 ซึ่งเป็นราชบุตรของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ในสมัยนี้เป็นยุคที่เชียงใหม่เริ่มเข้าสู่ความสงบ โดยเฉพาะการที่ได้ใกล้ชิดกับราชสำนักกรุงเทพฯ ผ่านทางพระราชยาเจ้าดารารัศมี ทำให้เชียงใหม่ได้รับการถ่ายทอดและเผยแพร่ศิลปะด้านดนตรี และการแสดง การปกครองเป็นลักษณะแบบพ่อปกครองลูก และในระหว่างพระองค์ทรงปกครองเมืองเชียงใหม่ท่านได้นำความเจริญมาสู่นครทุกด้าน โดยด้านศาสนา ดังที่ วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ (2539: 150) กล่าวว่า ใน พ.ศ. 2435 ในครั้งที่ยังเป็นเจ้าสุริยวงษ์เมษะ ได้จัดฉลองพระวิหารน้อยวัดกิตติ พ.ศ. 2447 ได้ทำบุญฉลองหอพระไตรปิฎกวัดกิตติ และเป็นประธานมหาศรัทธาฉลองวิหารวัดพวกเปี้ย และ พ.ศ. 2449 เป็นประธานฉลองวิหารหลวงวัดเจดีย์หลวง ซึ่งสอดคล้องกับคำในจารึกวัดศรีบุญเรือง พ.ศ. 2437 พระเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เมื่อครั้งอยู่ในตำแหน่ง “เจ้าราชวงศ์” ซึ่งได้แก่ เจ้าน้อยสุริยะเมษะ ได้เป็นต้นเค้าในการหล่อระฆังถวายเป็นวัดศรีบุญเรือง (อันสั เพนซ์ และศรีเลา เกษพรหม, 2548: 169) กล่าวว่า

“ศักราชได้ 1256 ตัว ปีกาบสะง่า ปฐมสมณศรัทธา มหาสาวุธครู
บาทัมภีระ เป็นเกล้ากษัตริย์โยม จูตัน หนายนอก หมายมี เจ้าราชวงศ์ เป็น
เกล้า ถัดนั้นหมายมี เจ้าพระยาเชียงใหม่ และ แสนอินทะ และ ทำบุญสูง
เป็นเกล้าหา ภริยา ลูกเต้า แห่งไผ่มัน จูตัน

ก็ได้รับสร้างหล่อมกาคันโท¹¹ ลูกนี้ ไว้คำชูพระพุทธโคตมเจ้า
5,000 พระวรรษา (หล่อแล้วถวาย) ไว้วัดศรีบุญเรือง เมืองพร้าว ถานะนี้
ผู้เข้าทั้งหลายขอหื้อเป็นปัจจัยไว้คำชชาตินี้ ชาติหน้า ตราบถึง
นิพพานธรรมเจ้า จูตัน จูตัน แด่เต๊อะ”

ในระหว่างการครองเมืองของพระเจ้าอินทวโรรสฯ นอกจากการบูรณปฏิสังขรณ์ และสร้างวัดแล้วยังปรากฏมีคหบดีชาวพม่า เป็นพ่อค้ามาจากเมืองมะละแหม่ง ย้ายมาอยู่เมืองเชียงใหม่มาเป็นพ่อค้าไม้ และได้รับพระราชทานแต่งตั้งเป็น รองอำมาตย์เอก หลวงโยนการพิจิตร ได้รับพระราชทานนามสกุล อุปะโยธิน ซึ่งได้สร้างและบูรณะถาวรวัตถุในเชียงใหม่ เช่น วัดแสนฝาง วัดชัยมงคล วัดเซตวัน วัดบุพพาราม วัดมหาวัน วัดศรีดอนชัย วัดพระสิงห์ วัดสวนดอก วัดหมื่นล้าน วัดป่าปิง (อันสั เพนซ์ และศรีเลา เกษพรหม, 2548: 181) แสดงว่า การบูรณะหรือการสร้างวัดวา

¹¹ ระฆัง (บ. กณฺฐี “ฆ้อง”)

อารามในสมัยนั้นมีการร่วมกันทำบุญหลายฝ่ายตั้งแต่เจ้าหลวง เป็นประธาน และคบคิดต่าง ๆ ซึ่งปัจจุบันการร่วมกันก่อสร้าง และบูรณะวัดวาอารามก็เกิดจากการมีส่วนร่วมกันทั้งศรัทธาภายในชุมชน และศรัทธาอุปถัมภ์กันนอกชุมชน

รัชสมัยเจ้าแก้วนรรัฐ (พ.ศ. 2454 – พ.ศ. 2482) เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ 9 เจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่องค์สุดท้าย แม้ว่าเจ้าแก้วนรรัฐไม่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองโดยตรง รัฐบาลให้เกียรติในฐานะประมุขของบ้านเมือง (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2539: 282) แต่ในช่วงเวลานี้ยังพบว่ามีการทำนุบำรุงพุทธศาสนาอยู่เสมอ ดังคำกล่าวในจารึกวัดเชียงมั่น พ.ศ. 2467 (ฮันส์ เพนซ์ ศรีเลา เกษพรหม และอภิรดี เทชะศิริวรรณ, 2550: 109 - 111) กล่าวว่า

“ปฐมมูลศรัทธา หมายมีหนานเดชะ (แพง) เป็นเค้า พร้อมด้วย ภรรยา และบุตรา บุตรี สหญาติกั สัมพันธวงศา และอุปถัมภ์กทั้งหลาย จุฬุกัน ก็มาบังเกิดโสมนัส ... ใฝ่เพื่อใคร่สร้าง และจำลองบังองค์แห่งพระศิลา พิมพ์รูปเจ้า อันเป็นของเก่าโบราณ ... เจ้าปฐมมูลศรัทธา จึงหาได้ยังหินลูกหนึ่ง อันบริ (สุทธิ) ดีสะอาด...

ครั้นมารอดถึง จุลศักราช 1284 ตัว ปีเต่าเส็ด เดือนเจียง แรม 13 ค่ำ พร่ำว่าได้เม็งวันพุธ พระพุทธศักราช 2465 ตัวปี จึงให้นายช่างเรขกรรม ผู้สร้าง มาสลัก ขวัก ยังสารูปพระศาขราชพิมพ์า เพื่อหื้อเสมอเหมือนกับแบบสารูปพระพุทธองค์เก่า ก็อุดมสมฤทธิเล่า ดังคำมักคำปรารธนา แก่ปฐมมูลศรัทธา และศรัทธาผู้เข้าทั้งหลายจุ้ประการ

บ่เท่าแต่นั้นเล่า เจ้าเค้าเหง้าปฐมมูลศรัทธา ก็ได้ริ้งสร้างยังรัตน บัลลังก์แท่นแก้ว และได้เจียครัก ทาหาง ใ้สุวรรณริมพิดา มณีกาแสง โสภา เรืองเรื่อ เพื่อไว้เป็นที่สถิตสำราญแก่องค์พระพุทธรูปเจ้า トラบต่อเท่าเหิงนาน ว่าสันนี้ดีหลี

บ่เท่าแต่นั้นเล่า มามีเมื่อจุลศักราช 1286 ตัว (พ.ศ. 2467) ... อดีตชินวรชินพุทธศาสนา กลาถ่วงแล้ว 2467 พระวรรษา เหตุนั้นเจ้าเค้าเหง้าปฐมมูลศรัทธา และผู้เข้าทั้งหลาย จึงได้ถลงทาน อบรมสมโภชเสกส้อมย้อมยศ แห่งพระศาขมุนีโคดมเจ้า ที่วัดสังฆารามเชียงมั่น เมืองฝิงเชียงใหม่ เพื่อไว้ คำชูโชตกศาสนา トラบ 5,000 พระวรรษา ว่าสันนี้ดีหลี...

ด้วยกุศลบุญราศีอันนี้มาก ของงหือเป็นปรโมปักกตุอุปนิสัย
ปัจจัย ถ้ายังเจ้าเก่าแห่งปฐมมูลศรัทธา และศรัทธาผู้เข้าทั้งหลายไปไว้ๆ ตราบ
ต่อทำจุจอดเวียงแก้วยอดอมตะมหานคร เนรพาน...”

ข้อความในจารึกวัดเชียงมั่น เจ้าศรัทธามีความศรัทธาสร้างพระพุทธรูปไว้ในพระ
ศาสนา และยังสร้างบัลลังก์แท่นแก้ว สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป เมื่อการแกะสลัก
พระพุทธรูป และการก่อสร้างเสร็จแท่นแก้วเสร็จ ก็มีการเฉลิมฉลอง และการอบรมสมโภช หรือ
พิธีพุทธาภิเษกองค์พระพุทธรูป ซึ่งปัจจุบันมีการประกอบพิธีพุทธาภิเษกในงานเฉลิมฉลองหรือ
ปอยหลวงเมื่อได้มีการสร้างหรือหล่อพระพุทธรูปองค์ใหม่เพื่อประดิษฐานในวิหาร อุโบสถ เจดีย์
หรือศาลาบำเพ็ญบุญ

จารึกวัดสันทรายหลวง พ.ศ. 2466 ซึ่งอยู่ในช่วงในรัชสมัยเจ้าแก้วนวรรฐ ได้
ปฏิสังขรณ์เสนาสนะของวัด เมื่อเสร็จสมบูรณ์แล้วจึงมีการทำบุญหื้อทาน เมื่อบาย อบรมสมโภช
(ถวายทาน เฉลิมฉลอง และพุทธาภิเษก) ดังคำกล่าวในจารึก (ฮันส์ เพนซ์ ศรีเลา เกษพรหม และ
อภิศิ เตชะศิริวรรณ, 2550: 270 - 274) ว่า

“จุลลัทธิพุทธะ (ปัจจุลัทธิราช) 1285 ตัว ... เหตุอันนั้นมีปฐมมหา
มูลศรัทธาทั้งหลาย ทั้งสองฝ่ายคณา ทั้งภายในและภายนอก ภายในมี
ธุเจ้าญาณะ อธิการวัดสันทรายหลวงที่นี้ พร้อมด้วยพระภิกษุ สามเณร จัตุ
ชะยมจุ๊กน หนภายนอกมีท้าวขุนบุญนาย มีศรัทธาภิธานุปฏิฐาก สันนิบา
ทานข้าวจังหันวันเพล เจ้าแก้ววัด หนานทาอาจารย์ หลิงชายทุกสลอกเคหา
เด็กชา ร้างสาวชาวแม่นับเสียง

ก็มีเอกฉันทสามัคคีพร้อมกันหัดแม่น มีนันทะแก้วนันทา มี
ศรัทธาปิธิชน ปสา (ท) ได้ปฏิสังขาราริสนา (ปฏิ) สังขรณ์ขึ้นใหม่ ยังกำแพง
รอบไคว่ สิงหรูปาปัจจุ จตุรานุเป็นตรามี 90 วา แห่งอารามวัดสันทรายหลวง
ที่นี้ 4 ด้านรอบไคว่ ได้สร้างเล็กล้างปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่หลายแถบ มีดิ
บรรณศาลา 3 หลัง โรงรถ โรงกลองบูชา โรงเตี๊ (โรง) กลองใหญ่ มีครบไคว่
แต่งรูปสิงห์ไล่เทว ประตูละออออก 4 ตัว เป็นมอก ประตูละออออก (ด้าน) ได้
(ด้านตะวันออก) ตกทวารา ตัวหนึ่ง

มีตราหรีดแจ้งอารา (ม) 5 ตัวตราสิงห์รูปาได้สร้างขึ้นใหม่...รตุคน
แท่นบลลัทธิ มณิกาง คือ แท่นแก้วซ้ายขวา ประดับแก้วสีจีน เครือวัลย์ล้อม
ดอกแก้ว มีมอกตราแห่งพุทธรูป (พระ) สัตถา มีศรัทธาเล็กล้างยางเฝ้าเอาผิว

สุวรรณคำแดงแสงเรืองเรือง ยังพุทธรูปเจ้าฟ้างซ้ายขวา 2 องค์ ตราถึงเดือน 6
เพ็ญ มารอดวัน 4 ตรงกับวันที่ 19 มีนาคม พระพุทธศักราช 2466 จุลศักราช
1285 ตัว ปีก่าไก่ ได้ทำบุญหื้อทาน เบิกบาย อบรมสมโภช เป็นสมัยกาลสุดเสียง...”

จารึกวัดสันทรายหลวง พ.ศ. 2471 ได้บันทึกเกี่ยวกับการร่วมกันสร้างหอพระไตรปิฎก
เพื่อถวายเป็นทานแด่พุทธศาสนา เมื่อการก่อสร้างเสร็จมีการฉลองทำบุญเป็นงานใหญ่ ดังคำกล่าว
ในจารึก (ฮันส์ เพนซ์ ศรีเลา เกษพรหม และอภิรดี เตชะศิริวรรณ, 2550: 285 - 286) ว่า

“(พ) พุทธศักราช 2471 ปีเป็กสี มงกุลวุฑฺฒิ ลิริสุภณมสฺส (ขอ
ความเป็นมงคล ความงอกงาม ความเจริญ ความดีงาม จงมี) จุลศักราชได้
1290 ปีเป็กสี เดือน 9 ขึ้น 7 ค่ำ เม็ง (ว่า) วัน 6 ไทย (ว่าวัน) คับเป้า ฤกษ์ได้ 11 ตัว

สมณสรัทธา และมูลสรัทธา ผู้เข้าทั้งหลายทั้งภายใน และภายนอก
ภายในหมามมี พระญาณะ อธิการ พร้อมด้วยภิกษุและสามเณร (พร้อมทั้ง)
ขะยม จู้คน หนภายนอกหมามมีสรัทธาเถ้าแก่ใหญ่่น้อย และชายหญิง (ทุกคน)
ก็มีบุญภาคเจตนา ได้คิดปลูกสร้างยังหอพระธรรมไตรปิฎกขึ้นใหม่ ไว้ในวัด
สันทรายหลวงที่นี้ 1 หลัง ได้สุตรถอนทำบุญและลงมือก่อ ตั้งแต่นั้น

มาถึงเดือน 10 ทุติยะ ขึ้น 11 ค่ำ เม็ง (ว่า) วัน 6 ไทย (ว่าวัน) เป็กสี
ก็ได้พร้อมกันทำบุญยกเครื่องไม้ (ขึ้น) ต่างในวันนั้นแล

ถึงเดือน 12 ลง 8 ค่ำ เม็ง (ว่า) วัน 7 ไทย (ว่าวัน) เป็กสี ฤกษ์ได้ 6
ตัว ได้พร้อมกันทำบุญยกช่อฟ้า (ขึ้น) ต่าง ๆ ในวันนั้น

พอมมาถึงเดือน...ขึ้น 15 ค่ำ เม็ง (ว่า) วัน...ไทย...ฤกษ์ได้...ตัว การ
ก่อสร้างก็สำเร็จบริบูรณ์แล้ว ก็ได้พร้อมกันฉลองทำบุญเป็นปางใหญ่ ยกเอาหอ
พระธรรมไตรปิฎกถวายเป็นทาน ถึงพระแก้วเจ้า 3 ประการ ในวัดสันทรายหลวง
ที่นี้ เพื่อหื้อเป็นศาสนูปถัมภก สืบอายุพระศาสนาตราบต่อเท่า 5,000 พระ
วรรษา แด่เทอญ

นิจุจ วุดต นิพพาน์ สุข วุดต นิพพาน์ สาร วุดต นิพพาน์ ปรม
สุข (พระนิพพานเที่ยงหนอ พระนิพพานเป็นสุขหนอ พระนิพพานมีแก่นสาร
หนอ พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง)

(ผู้) ร่วมบริจาทรทรัพย์ 1617 รูปี ปลาย 35 สตางค์ เท่านี้ จังแล”

จารึกของวัดสันทรายหลวงทั้งสองหลัก ได้บันทึกรายละเอียดในการก่อสร้างเสนาสนะของวัด โดยมีทั้งพระสงฆ์ และกลุ่มศรัทธาประชาชนมาร่วมกันทำบุญให้ทานเพื่อถวายไว้ในพระพุทธศาสนา และเมื่อการก่อสร้างเสร็จสมบูรณ์จึงมีการจัดงานเฉลิมฉลองกันอย่างยิ่งใหญ่ในรูปแบบเดียวกับที่ปรากฏในเนื้อหาจารึกวัดหมื่นเงินกอง และจารึกวัดเชียงมั่น รวมทั้งข้อความในตำนานต่าง ๆ ซึ่งลักษณะรูปแบบการจัดงานเฉลิมฉลองนั้นสามารถพบเห็นได้ในปัจจุบันซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ปอยหลวง”

สมัยพระราชยาเจ้าดารารัศมี พระองค์มีบทบาทสำคัญต่อศิลปวัฒนธรรมของล้านนา โดยมีการผสมผสานวัฒนธรรมหลวงในรูปแบบของรัตนโกสินทร์ และทรงฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมล้านนา รวมทั้งการพัฒนาปรับปรุงทั้งสองวัฒนธรรมจนกลายเป็นอัตลักษณ์วัฒนธรรมในปัจจุบัน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอตลอดพระชนม์ชีพ ดังที่ ม.ร.ว.รมณีจักร แก้วกิริยา และ ม.ร.ว.พัฒนาจักร ธิพัฒน์ (2542: 20) กล่าวว่า “โดยปกติพระองค์เคยถวายอาหารบิณฑบาต และถวายจตุปัจจัยสำหรับวัด และสงฆ์บางรูปเป็นรายเดือนมาตั้งแต่ไหนแต่ไรตลอดจนสิ้นพระชนม์ไม่มีขาด กับนิมนต์พระสงฆ์มาฉันและถวายของไทยทานเสมอ มีการทำบุญวันประสูติและถวายกฐินทุกปี สำหรับการปฏิสังขรณ์วัด และบูรณปฏิสังขรณ์เฉพาะรายใหญ่ที่บริจาคทรัพย์แต่ลำพังพระองค์ หรือทรงบริจาคมกกว่าผู้อื่น คือ

1. ปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุ วิหาร ลาน โบสถ์บนดอยสุเทพ แล้วมีการฉลองเป็นงานใหญ่
2. สร้าง และฉลองวิหารวัดชัยชนะมงคล (ปากกล้วย) อำเภอสารภี
3. สร้าง และฉลองวิหาร วัดขุนเส อำเภอหางดง
4. สร้าง และฉลองวิหาร วัดขี้เหล็ก อำเภอแม่ริม
5. สร้าง และฉลองวิหาร พระบรมธาตุ อำเภอจอมทอง
6. ยกตำหนักบนดอยสุเทพเป็นของพระธาตุดอยสุเทพ

พระอุปถัมภ์ที่ทรงประกอบในการพระศาสนานั้นไม่เพียงแต่ทรงใช้พระราชทรัพย์อุดหนุน แต่ทรงเอาพระธุระในเรื่องที่ทรงเห็นควรให้แก้ไขปรับปรุงแปลนวิหาร ดังเรื่องที่ทูลปรึกษาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในการปฏิสังขรณ์วัดพระสิงห์ ซึ่งในข้อความได้สรุปว่า

“...อนึ่งที่เชียงใหม่เวลานี้เจ้าคุณสุรบดินทร์แลพ่อเจ้าได้นิมนต์พระศรีวิชัยมาจากพะเยา สำหรับจะให้สร้างวัดพระสิงห์ เดิวนั้นก็เรียรายได้เงินมากแล้ว แต่หม่อมฉันมีความเห็นต่างกับพวกนิยมของใหม่ จึงได้หาพาพ่อเจ้ายายจะทูลขอเจ้าฟ้ากรมพระนครฯ ทรงเขียนแบบประทาน หม่อมฉันได้ส่งแบบแปลนวิหารถวายมา แต่เห็นว่ายาวเหลือเกินถ้าตัดให้สั้นกว่าที่เขาก่อน

เห็นจะพองาม เครื่องเก่าข้างในยังใช้ได้มีอยู่บ้าง วิหารนี้เจ้าหลวงธรรมลังกา เป็นผู้สร้าง ยกเสาววิหารวัดเดียวกับวัดจอมทองได้ 109 ปี ๆ นี้ เจ้าผู้ครองนคร เชียงใหม่ได้ปฏิสังขรณ์กันมาเกือบจะทุก ๆ คน” (นงเยาว์ กาญจนจารี, 2539: 110 – 111)

นอกจากการทำนุบำรุงพุทธศาสนาแล้ว พระกรณียกิจของพระราชชายาเจ้าดารารัศมีที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การปรับปรุงทำร่ำและระเบียบการฟ้อนแก่ครัวทาน (ฟ้อนเล็บ) ซึ่งเป็นการฟ้อนพื้นบ้านของเชียงใหม่ให้มีรูปแบบ และทำร่ำที่เป็นมาตรฐานตายตัว มีลีลาการฟ้อนแบบ การฟ้อนในวัง โดยให้มีการร่ำเป็นสองแถว เน้นระเบียบแถว มีการฟ้อนสลับแถว สลับคู่ เข้าวง และแปรขบวน (รมณียฉัตร แก้วกิริยา และพัฒน์ฉัตร รพีพัฒน์, 2542: 304)

การปรับปรุงทำฟ้อนต่าง ๆ เริ่มจากช่างฟ้อนในวังของพระราชชายา ซึ่งส่วนใหญ่เป็นลูกหลานของพระองค์ รวมกับลูกหลานของข้าหลวงในคุ้มและในวัง สำหรับโอกาสในการแสดงของช่างฟ้อนคุ้ม และช่างฟ้อนวัง คือ งานปอยหลวง หรือ งานฉลองของวัด เช่น ฉลองวิหาร หรืองานฉลองครัวทาน ซึ่งเจ้าอาวาสหรือผู้หลวงของวัดขอพระราชทานมา ก็จะจัดฟ้อนต่าง ๆ ไปร่วม เช่น ฟ้อนเมือง (ฟ้อนเล็บหรือฟ้อนเทียน) เป็นต้น วัดที่เคยไปฟ้อน เช่น วัดพระธาตุดอยทอง วัดหัว่วง วัดคำหนัก วัดปากกล้วย ฯลฯ (รมณียฉัตร แก้วกิริยา และพัฒน์ฉัตร รพีพัฒน์, 2542: 307) และในระหว่างการสร้างวิหารหลวงวัดสวนดอก พระราชชายาฯ ได้นิมนต์ครูบาศรีวิชัย ซึ่งประชาชนชาวเหนือนับถือมาเป็นประธานหาทุนสร้างวิหาร (นงเยาว์ กาญจนจารี, 2539: 169) เมื่อการก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระราชชายาฯ ได้โปรดให้ช่างฟ้อนมาฟ้อนในงานฉลองวิหารใหม่ และปฏิสังขรณ์พระธาตุวัดสวนดอก ใน พ.ศ. 2475

การสร้าง หรือปฏิสังขรณ์วัดนอกจากหลักอรัญญ์ของล้านนาแล้วยังมีพระสงฆ์ที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมาก คือ ครูบาศรีวิชัย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าครูบาศรีวิชัยได้รับนิมนต์จากพระราชชายาฯ มาเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ในการสร้างวิหารหลวงวัดสวนดอกจนแล้วเสร็จ ซึ่งครูบาศรีวิชัยมักได้รับนิมนต์ไป “นั่งหนัก” หรือเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ในจังหวัดต่าง ๆ ดังที่ สังฆะวรรณสัย (2553: 19 – 20) กล่าวว่า

“ครูบาศรีวิชัยได้รับความยกย่องนับถือจากคนทุกเผ่า ไม่ว่าจะเป็นป้าชาวเขา ชาวบ้านชาวเมือง ต่างก็ห่อหุ้มไปทำบุญกับครูบาศรีวิชัย ซึ่งท่านจาริกไปช่วยก่อสร้างในวัดต่าง ๆ ทั้งในจังหวัดลำพูน จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดลำปาง (เกือบทั่ว) จังหวัดเชียงราย จังหวัดแพร่ จังหวัดแม่ฮ่องสอน (สร้างวัดน้ำออกกู อำเภอลำปาง) ส่วนมากจะมีผู้มานิมนต์ครูบาไปสร้างที่นั่นที่นี้

อยู่เสมอ ถ้าครูบาไม่ติดขัดกับการสร้างที่อื่น หรือที่กำลังสร้างนั้นจนจะเสร็จแล้ว ครูบาก็จะรับนิมนต์ไปสร้างให้ เมื่อถึงวันกำหนดนัด ครูบาพร้อมลูกศิษย์จะเดินทางไป สมบัติของครูบามีเฉพาะแต่ัฐบริวารเท่านั้น สิ่งอื่นนอกจากนี้ไม่มีเลย คืบแรกที่ได้ถึงนั้น ครูบาจะทำสมาธิตั้งสัจจอธิษฐานว่า จะสร้างสิ่งต่อไปนี้สำเร็จหรือไม่ ครูบา ทราบด้วยญาณของตนเอง ว่าสำเร็จหรือไม่ ? ส่วนมากไม่มีเลยที่จะสร้างไม่สำเร็จ การสร้างสิ่งต่างๆ ของครูบา ท่านไม่ได้สนใจเงินทอง มีหน้าที่แต่ให้ศีลให้พร ส่วนเงินก็มีกรรมการช่วยกันเก็บเพื่อใช้จ่ายในการปลูกสร้าง ครูบานั่งหนักที่ไหน ประชาชนจะหลั่งไหลกันไปทำบุญที่นั่น จนกลายเป็นตลาดชุมนุมชนทีเดียว ส่วนมากใช้เวลาสร้างไม่นานก็สำเร็จเพราะมีคนมาช่วยมาก เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็จะทำบุญปอยหลวง คืองานฉลอง ตามประเพณีล้านนาไทย บางแห่งใช้เวลาปอยหลวงถึง 15 วัน ในระหว่างปอยหลวงนี้ ผู้คนจะหลั่งไหลมาทำบุญจำนวนมากมากกว่าปกติ เมื่อฉลองปอยหลวงเสร็จแล้ว ครูบาก็จะยกย้ายจากที่นั่นไปสู่ที่อื่น ไม่ได้นำทรัพย์สมบัติอันใดของที่นั่นไปเลย คือท่านมาอย่างไรก็จากไปอย่างนั้น”

การสร้างวัดของครูบาศรีวิชัย ปรากฏหลักฐานในโครงการสร้างวัดจามเทวี จังหวัดลำพูนได้จัดเตรียมการสร้างประธาตอลอดจนที่พัลให้ครูบาพักประจำที่วัดจามเทวี เพื่อเตรียมการสร้างวิหาร อุโบสถ กุฏิ และกำแพงวัด ซึ่งวัดจามเทวี เป็นวัดเก่าแก่สร้างเมื่อประมาณ พ.ศ. 1290 เป็นที่บรรจุอัฐิ และเครื่องใช้ของพระนางจามเทวี ได้สร้างสุวรรณจังโกฏขึ้น ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ข้างวิหารด้านเหนือ สถานที่นี้เคยเป็นวัดแล้วร้างไปตามกาลเวลา ตอนหลังเป็นป่ารกถึงปลูกสร้างอื่นๆ ไม่เหลือเลยนอกจากมหาพลเจดีย์ กับสุวรรณจังโกฏเท่านั้น ครูบาได้มานั่งหนักสร้างในปี พ.ศ. 2479 ศรัทธาประชาชนทุกสารทิศหลั่งไหลกันมาทำบุญกับครูบาศรีวิชัยเป็นจำนวนมาก ดูเหมือนว่าจะมากกว่าทุกครั้ง เพราะห่างเหินจากการทำบุญกับครูบาไปนานวัน การก่อสร้างวิหารโบสถ์ ได้เริ่มขึ้นพร้อมกัน และสร้างกำแพงล้อมรอบวัดด้วยภายในเวลาไม่ถึงปี สิ่งปลูกสร้างทุกอย่างก็เสร็จเรียบร้อย ได้ทำบุญฉลองเป็นการใหญ่ถึง 15 วัน นับเป็นมหกรรมอันยิ่งใหญ่ครั้งหนึ่งของจังหวัดลำพูน (สิงฆะ วรรณสัย, 2553: 31)

รัชสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ในสมัยพระเจ้ากาวิละเป็นการกอบกู้เอกราชคืนจากพม่าและทรงฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ โดยการรวบรวมไพร่พลที่เรียกว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ช่วงแรกของการปกครองจึงเป็นการปรับปรุงซ่อมแซมวัดวาอารามบ้านเมือง ควบคู่กับการทำนุ

บำรุงพุทธศาสนาทรงปรับปรุงบูรณะซ่อมแซม รวมทั้งการสร้างวัดวาอาราม เช่น สร้างวิหารวัดอินทขิล สร้างวิหารวัดพระธาตุคอกยสุเทพ สร้างอุโบสถวัดพระสิงห์ เมื่อการก่อสร้างเสร็จ มีการฉลองสมโภชเบิกบายทำบุญให้ทาน รวมทั้งมีมหรสพในงานเฉลิมฉลอง แม้ในเวลาต่อมาเป็นยุคที่บ้านเมืองสงบสุขเจ้าเมืองเชียงใหม่ก็ยังมีการทำนุบำรุงพระศาสนาทั้งสร้างวัดวาอาราม บูรณปฏิสังขรณ์ การสร้างพระพุทธรูปถวาย ทั้งจากเจ้าเมือง และคณะศรัทธา เพื่อคำชูพระพุทธรักษา และความปรารถนาถึงพระนิพพาน เมื่อการก่อสร้าง หรือบูรณปฏิสังขรณ์เสร็จจึงมีการจัดงานเฉลิมฉลอง สมโภชพระพุทธรูป และมีมหรสพสมโภช

สมัยปัจจุบัน

ตามธรรมเนียมไทยเมื่อการก่อสร้างสิ่งใดใดแล้วเสร็จไม่ว่าเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวัดหรือชาวบ้าน เช่น การทำบ้านใหม่ของชาวบ้าน ก็ต้องมีการทำบุญเฉลิมฉลองก่อนการเข้าอยู่อาศัย เมื่อวัดได้ก่อสร้างเสนาสนะถาวรวัตถุซึ่งเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ และมีคุณค่ามากต่อคณะศรัทธาชาวบ้าน เนื่องจาก กว่าการก่อสร้างจะแล้วเสร็จต้องใช้ทุนทรัพย์มาก และใช้เวลาในการก่อสร้างเป็นเวลานาน เมื่อการก่อสร้างเสร็จจึงต้องมีการเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ ให้สมกับที่คณะศรัทธาชาวบ้านได้ร่วมกันถวายปัจจัยในการก่อสร้างจนสำเร็จ สร้างความปิติยินดีให้กับพี่น้องชาวบ้าน การจัดงานปอยหลวงจึงเป็นการจัดงานที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของชุมชน และมีผู้คนมาร่วมงานทั้งภายในและภายนอกจำนวนมาก

ขั้นตอนการจัดงานปอยหลวง การจัดงานปอยหลวงของวัดจะมีการจัดขึ้นเมื่อการก่อสร้างเสนาสนะถาวรวัตถุของวัดเสร็จเรียบร้อยแล้ว แล้วจึงมีการเฉลิมฉลอง แต่ก่อนที่จะก่อสร้างเสนาสนะ ได้นั้นทางวัดต้องดำเนินการขออนุญาตตั้งแต่การขออนุญาตรื้อ หรือสร้าง หรือบูรณปฏิสังขรณ์ โดยมีระเบียบของคณะสงฆ์กำหนดไว้ ดังนี้

1. การขออนุญาตรื้อ/ บูรณปฏิสังขรณ์ หรือ ก่อสร้างศาสนวัตถุของวัด การที่วัดจะดำเนินการรื้อ หรือบูรณปฏิสังขรณ์ และ/หรือ ก่อสร้างเสนาสนะถาวรวัตถุของวัดนั้น ปัจจุบันมีระเบียบของคณะสงฆ์ที่มีขั้นตอนในการดำเนินการเพื่อให้เป็นไปด้วยความถูกต้อง โดยต้องดำเนินการ (พระครูวิทิศานุสรณ์, 2555: 4) ดังนี้

1.1 เจ้าอาวาสต้องจัดประชุมคณะกรรมการวัด และกรรมการสงฆ์มีมติเป็นเอกฉันท์ โดยในการประชุมนั้นต้องมีฝ่ายเลขานุการเป็นผู้บันทึกการประชุม สำหรับแนบเป็นหลักฐานในการขออนุญาตรื้อ บูรณปฏิสังขรณ์ หรือก่อสร้างศาสนวัตถุของวัด

1.2 เจ้าอาวาสจัดทำเอกสารข้อมูล แบบฟอร์มให้สมบุรณ์เพื่อเสนอเจ้าคณะตำบล พิจารณาลงความเห็น ซึ่งเอกสารต่าง ๆ ประกอบด้วย

1.2.1 หนังสือนำเสนอถึงเจ้าคณะตำบล

1.2.2 บันทึกรายงานการประชุมคณะกรรมการวัด จำนวน 2 ชุด โดยมีการลงนามครบองค์ประชุม

1.2.3 แบบแปลนสิ่งก่อสร้าง หรือบูรณะ จำนวน 2 ชุด

1.2.4 แผนผังของวัดจำนวน 2 ชุด โดยมีมาตราส่วนกำกับ ดังนี้

- เนื้อที่ 6 – 10 ไร่ ใช้มาตราส่วน 1 : 750 ไร่
- เนื้อที่ 10 – 20 ไร่ ใช้มาตราส่วน 1 : 500 ไร่
- เนื้อที่ 20 ไร่ ใช้มาตราส่วน 1 : 250 ไร่

1.2.5 รูปภาพเสนาสนะที่ขอรีหรือรูปภาพเสนาสนะที่ขอบูรณะ จำนวน 6 ภาพ คือ รูปป่าวัด รูปบริเวณวัด รูปเสนาสนะ 4 ทิศ (ใช้รูปจริงไม่ใช่รูปสแกน หรือพิมพ์) จำนวน 2 ชุด

1.2.6 แบบรายงานขออนุญาตรีหรือบูรณะ หรือก่อสร้าง จำนวน 2 ชุด

1.3 เจ้าคณะตำบลตรวจสอบรายละเอียดเอกสารต่าง ๆ ก่อนพิจารณาถึงความเห็น

1.4 เจ้าคณะตำบลพิจารณาถึงความเห็นในแบบรายงานขออนุญาต ทั้ง 2 ชุด

1.5 เจ้าคณะตำบลทำรายงานถึงฝ่ายสาธารณูปการอำเภอ (รองเจ้าคณะอำเภอ ฝ่ายสาธารณูปการ)

1.6 ฝ่ายสาธารณูปการอำเภอตรวจสอบรายละเอียดเอกสารต่าง ๆ ตามรายงานของเจ้าคณะตำบล

1.7 ฝ่ายสาธารณูปการอำเภอ ตั้งกรรมการออกตรวจการก่อสร้าง ภายหลังจากได้รับรายงาน 3 – 5 วัน กรรมการประกอบด้วย รองเจ้าคณะอำเภอ ฝ่ายสาธารณูปการ เป็นประธาน เจ้าคณะตำบล เลขานุการรองเจ้าคณะอำเภอ เลขานุการเจ้าคณะตำบล และกรรมการวัด จำนวน 6 คน

1.8 ฝ่ายสาธารณูปการอำเภอ พิจารณาถึงความเห็น

1.9 ฝ่ายสาธารณูปการอำเภอ ทำรายงานถึงเจ้าคณะจังหวัด เพื่อขออนุมัติ

การจัดทำแบบรายงานขออนุญาตรีหรือบูรณะ หรือก่อสร้างศาสนวัตถุนั้นต้องมีรายละเอียดของเสนาสนะ หรือสิ่งที่จะขอรีหรือก่อสร้างใหม่ และที่ตั้งอยู่ตรงจุดไหนภายในวัด มีขนาดความกว้าง ความยาว ความสูง หรือจำนวนกี่ชั้น มีรูปทรงลักษณะอย่างไร เช่น ต้องเป็นสถาปัตยกรรมล้านนา เป็นต้น ในกรณีเป็นการขอบูรณะต้องรายงานถึงสภาพของเสนาสนะตามความเป็นจริง เพื่อประกอบเหตุผล การใช้งบประมาณในการก่อสร้างทั้งหมดจำนวนเท่าไร และในขณะนี้ทางวัดมีเงินอยู่แล้วจำนวนเท่าไร และยังขาดเงินในการก่อสร้างอีกเท่าไร แล้ว

จำนวนเงินที่ขาดทางวัดจะดำเนินการในการระดมทุนอย่างไร แล้วผ่านความเห็นชอบตามลำดับขั้นตอน

2. การระดมทุน การดำเนินการก่อสร้างเสนาสนะถาวรวัตถุของวัดต้องมีทุนสำหรับดำเนินการส่วนหนึ่งเพื่อเริ่มต้นในการก่อสร้างโครงสร้างหลักก่อนจากนั้นค่อยดำเนินการระดมทุนเพิ่มเติม ซึ่งวัดส่วนใหญ่มีกบฏอัญญาไปยังคณะศรัทธาชาวบ้านที่เป็นศรัทธาของวัดเป็นหลัก โดยศรัทธามีการจัดตั้งองค์ผ้าป่ามาถวายวัดเพื่อสมทบทุนในการก่อสร้างให้สำเร็จเป็นเบื้องต้นก่อน ดังที่ พระครูวิเทศสาทร (สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2555) รองเจ้าคณะอำเภอเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายสาธารณูปการ กล่าวว่า

“วัดใดใดที่คิดจะก่อสร้างถาวรวัตถุของวัดขึ้นมา ต้องตรวจสอบยอดเงินก่อน สมมุติว่า กาดกะเนงประมาณในการก่อสร้างจำนวนเงินประมาณ 3 ล้านบาท แต่ในขณะนี้ทางวัดมีเงิน 1 ล้านบาท ก็จะดำเนินการทำหนังสือขออนุญาตซื้อ หรือสร้าง ตามลำดับก่อน ส่วนงบประมาณอีก 2 ล้านบาท คณะศรัทธาชาวบ้านก็จะร่วมกันถวายทั้งกฐิน และผ้าป่า ซึ่งบางที่ถ้าทางวัดยังไม่ได้ก่อสร้างอะไรขึ้นมาคณะศรัทธาชาวบ้านก็ไม่ได้มาร่วมทำบุญ แต่เมื่อทางวัดเริ่มดำเนินการก่อสร้างเป็นโครงสร้างขึ้นมาก่อน คณะศรัทธาก็จะมาร่วมทำบุญเพื่อให้การก่อสร้างนั้นเสร็จสมบูรณ์”

การระดมทุนของวัดเพื่อการก่อสร้างเสนาสนะของวัดในสมัยก่อนนั้นส่วนใหญ่เป็นเงินของคณะศรัทธาของวัดเป็นหลัก ผู้มีจิตศรัทธาจากต่างถิ่นมีน้อย ทำให้การก่อสร้างแต่ละอย่างต้องใช้เวลานาน เวลาการก่อสร้างเสร็จจึงมีการจัดงานปอยหลวงได้เฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ การระดมทุนของชาวบ้านนั้น พระครูอดุลสีกิตติ์ (สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2554) เจ้าคณะตำบลหายยา กล่าวว่า “แต่โบราณนั้นวัดยังไม่ได้ได้รับความช่วยเหลือจากศรัทธาต่างถิ่นคณะศรัทธาชาวบ้านมีการเก็บเงินสะสมแต่ละปีแล้วนำไปถวายวัด จากนั้นก็ไปสร้างศาสนวัตถุ ถ้าเงินไม่พอก็ละไว้ก่อน พอถึงฤดูเก็บเกี่ยวพืชผักผลไม้เมื่อขายได้เงินมา ก็รวบรวมมาทำบุญใหม่ ทำอย่างนี้ทุก ๆ ปีจนกว่าการก่อสร้างจะเสร็จสมบูรณ์” ซึ่งการระดมทุนของชาวบ้านมีการแบ่งชั้นในการเก็บเงิน ดังนี้

- ขั้นที่ 1 คณะศรัทธาที่เป็นเศรษฐี เก็บเงิน 1,000 บาท
- ขั้นที่ 2 คณะศรัทธาที่ฐานะดี เก็บเงิน 700 บาท
- ขั้นที่ 3 คณะศรัทธาที่มีฐานะปานกลาง เก็บเงิน 500 บาท
- ขั้นที่ 4 คณะศรัทธาที่ยากจน จะช่วยทำบุญหรือไม่ก็แล้วแต่จิตศรัทธา

ปัจจุบัน เมื่อทางวัดจะมีการก่อสร้างศาสนสถานแล้วได้ประกาศบอกบุญออกไป มักจะมีผู้มีจิตศรัทธาจากท้องถิ่นต่าง ๆ มาร่วมทำบุญจำนวนมาก การก่อสร้างต่าง ๆ จึงสำเร็จอย่างรวดเร็ว ทำให้ทางวัดสามารถจัดงานปอยหลวงได้ดีกว่าในอดีต

การที่ทางวัดได้ก่อสร้างเสนาสนะขึ้นมากณะศรัทธาส่วนใหญ่มีความต้องการให้เสร็จเรียบร้อยสวยงามเป็นหน้าเป็นตาสำหรับชุมชน ดังนั้นจึงมักพบการจัดตั้งองค์ผ้าป่า หรือองค์กฐินของคณะศรัทธาวัด เช่น งานทอดผ้าป่าสามัคคี โดยมีพ่อหนานคำรงค์ แม่บัวแก้ว ชัยเพ็ชร พร้อมครอบครัว เป็นประธาน เพื่อสมทบทุนสร้างกุฏิสงฆ์ โดยมีการทอดถวาย ณ วัดบ้านท้อ ตำบลป่าตัน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 5 มีนาคม พ.ศ. 2554 โดยในใบเชิญได้กล่าวถึงเหตุผลในการจัดตั้งองค์ผ้าป่า ดังนี้ “ด้วยวัดบ้านท้อได้ดำเนินการก่อสร้างกุฏิสงฆ์ขึ้นหลังหนึ่ง ก่ออิฐถือปูน ได้ดำเนินการสร้างมาเป็นระยะเวลาหนึ่ง แต่ยังไม่แล้วเสร็จ ยังขาดงบประมาณในการก่อสร้างอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนั้น ทางประธาน และกรรมการดำเนินงาน จึงขอประกาศบอกบุญมายังศรัทธาสาธุชน นักศีล นักบุญทุกท่าน เพื่อจะได้สร้างบุญกุศลร่วมกัน ในการทอดผ้าป่าสามัคคีครั้งนี้” (เอกสารแผ่นปลิว, 2554) จากการทอดผ้าป่าในครั้งนั้นได้ยอดเงินรวมหลายหมื่นบาท ทางวัดบ้านท้อได้ดำเนินการก่อสร้างต่อจนเสร็จสมบูรณ์ และมีการจัดงานปอยหลวงเฉลิมฉลอง เมื่อวันที่ 30 – 31 มีนาคม – 1 เมษายน พ.ศ. 2555 หลังจากการทอดผ้าป่าสามัคคีประมาณ 1 ปี

ภาพที่ 4.1 การทอดถวายองค์ผ้าป่าสามัคคี โดยพ่อหนานคำรงค์ ชัยเพ็ชร และครอบครัว เพื่อสมทบทุนสร้างกุฏิสงฆ์ ณ วัดบ้านท้อ ตำบลป่าตัน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา: นรินทร์ ภัคดี, (5 มีนาคม 2554)

จากการเก็บข้อมูลในงานปอยหลวงปัจจุบันพบว่า มีผู้มีจิตศรัทธาจากต่างถิ่นมาร่วมถวายปัจจัยทั้งการจัดตั้งองค์ผ้าป่า และองค์กฐิน เพื่อสมทบทุนในการก่อสร้างเสนาสนะของวัด ส่วนหนึ่งผู้มีจิตศรัทธาเหล่านั้นต่างมีความสัมพันธ์กับวัดนั้น ๆ มาแต่เดิม เช่น ต้นตระกูลเคยเป็นศรัทธาวัดนั้น ๆ มาก่อน หรือญาติพี่น้องเป็นศรัทธาวัดนั้น เป็นต้น ปัจจุบันเมื่อทางวัดต้องการจะสร้างเสนาสนะอะไร ก็พร้อมมาเป็นเจ้าภาพหลักในการก่อสร้าง เช่น เจ้าของโครงการบ้านพิภพศักดิ์ ซึ่งมีบ้านเดิมอยู่หมู่บ้านปิ่นดก ตำบลสันทรายหลวง และเป็นศรัทธาวัดของวัดแม่แก้วหลวง เมื่อวัดแม่แก้วหลวงมีความประสงค์จะก่อสร้างเสนาสนะก็จะร่วมถวายปัจจัยในการเป็นทุนในการก่อสร้างอยู่เสมอ (พระครูวิริยกิจพิศาล, สัมภาษณ์, 22 มิถุนายน 2555) และจากการเก็บข้อมูลในพิธีเวทนานวิหาร และเสนาสนะวัดป่าแดด ในคำกล่าวเวทนานได้กล่าวถึงตระกูลนักธุรกิจชื่อดังของเมืองไทยได้มาเป็นอุปถัมภ์การก่อสร้าง และบูรณะเสนาสนะต่าง ๆ ร่วมกับคณะศรัทธาอื่น ๆ รวมมูลค่าการก่อสร้างเป็นจำนวนเงินทั้งหมด 41,405,910 บาทถ้วน ดังคำกล่าวคำเวทนาน ดังนี้ “...อันเจ้ามหาสมณศรัทธาพร้อมด้วยญาติโยมจากสิงคโปร์ มาเลเซีย จีน ไต้หวัน กรุงเทพมหานคร นนทบุรี อยุธยา พร้อมกับด้วยเชียงใหม่ ลำพูน เจ้าข้าทั้งหลายอันมี ตระกูลมาลินีท์ หรือจากช่อง 3 ได้ร่วมกันจัดหาทุนก่อสร้างถาวรวัตถุภายในวัดหลายอันหลายอย่าง...” (บันทึกข้อมูลภาคสนาม วันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2555)

3. การกำหนดมูลค่าในการก่อสร้างเสนาสนะ การจัดงานปอยหลวงมีการกำหนดมูลค่าการก่อสร้างขั้นต่ำไว้ เพื่อไม่ให้วัดที่ได้ก่อสร้างเสนาสนะที่มีมูลค่าไม่มากแล้วจัดงานปอยหลวงซึ่งทำให้คณะศรัทธาเกิดความเดือดร้อนได้ จากการวิจัยของ พระปลัด ดร. เสน่ห์ รมมวโร และคณะ (2545: 49) ได้กล่าวถึงการกำหนดเกณฑ์ไม่ให้หลงสิ่งก่อสร้างเล็ก ๆ ที่มีมูลค่าไม่สูงมากนัก เช่น หอระฆังขนาดเล็ก กุฏิหลังเล็ก ประตูดัด เป็นต้น เนื่องจากงานปอยหลวงต้องมีการเตรียมการมากและมีค่าใช้จ่ายสูง อีกทั้งเกี่ยวข้องกับหัววัดอื่น ๆ ด้วย หากจัดงานบุญไม่เหมาะสมจะเป็นที่ครหาและเสื่อมเสียแก่เจ้าอาวาส และศรัทธาชาวบ้านในวัดนั้น ๆ คณะสงฆ์จึงมักอนุญาตให้วัดจัดงานปอยหลวงได้จากเกณฑ์กำหนดราคาส่งก่อสร้างตั้งแต่หนึ่งแสนบาทขึ้นไป โดยเปรียบเทียบกำหนดค่าเงินแตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลา ดังนี้

พ.ศ. 2480 – 2490 กำหนดสิ่งก่อสร้างราคาประมาณ 5,000 บาทขึ้นไป

พ.ศ. 2491 – 2500 กำหนดสิ่งก่อสร้างราคาประมาณ 10,000 - 50,000 บาทขึ้นไป

พ.ศ. 2501 – ปัจจุบัน กำหนดสิ่งก่อสร้างราคาประมาณ 100,000 – 1,000,000 บาทขึ้นไป

ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับค่าเงินที่สูงขึ้นตามสภาพเศรษฐกิจ หากต่ำกว่าเกณฑ์ที่ตั้งไว้จะไม่ได้รับอนุญาตให้จัดปอยหลวง อนุญาตเพียงแต่การทำบุญถวายทานอย่างธรรมดาเท่านั้น

สอดคล้องกับมติการปกครองคณะสงฆ์จังหวัดเชียงใหม่ ครั้งที่ 1/2543 ลงวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2543 เรื่อง การจัดงานบุญหลวง หรืองานปอยหลวง โดยมีคำสั่งให้วัดในเขตปกครองอำเภอต่าง ๆ ถือปฏิบัติ ดังนี้

3.1 มหรสพ การแสดง การละเล่นต่าง ๆ ที่นำมาแสดงให้มีความเหมาะสมกับงานวัด ไม่ขัดกับวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม

3.2 การทำบุญไม่ให้เป็นการรบกวนศรัทธาชาวบ้านมากเกินไป เน้นการประหยัด และให้คำนึงถึงเศรษฐกิจ

3.3 ให้รักษา และถือปฏิบัติตามมติการประชุมคณะสงฆ์จังหวัด ครั้งที่ 9/2535 เมื่อวันที่ 9 เมษายน พ.ศ. 2539 ซึ่งที่ประชุมมีมติ ดังนี้

3.3.1 วัดใดจะขออนุญาตจัดงานปอยหลวง จะต้องเว้นระยะ 3 ปี ต่อ 1 ครั้ง

3.3.2 ต้องยึดหลักเกณฑ์ ดังนี้

 สิ้นทุนทรัพย์ 1 ล้านบาทขึ้นไป ออกฎีกาออกบุญได้ภายในเขตจังหวัด

 สิ้นทุนทรัพย์ 5 แสนบาท ออกฎีกาออกบุญได้ภายในเขตอำเภอ

 สิ้นทุนทรัพย์ต่ำกว่า 5 แสนบาท ออกฎีกาออกบุญได้ภายในเขตตำบล

ประเภทถาวรวัตถุที่ได้รับอนุญาตให้จัดปอยหลวงได้นั้น ได้แก่ โบสถ์ วิหาร เจดีย์ ศาลาการเปรียญ อุโบสถขนาดใหญ่ กำแพงวัด หอระฆังขนาดใหญ่ ครุฑไฟ หอพระไตรปิฎก หรือหอธรรม หรือมีถาวรวัตถุหลาย ๆ สิ่งรวมกัน

จากการสัมภาษณ์เจ้าคณะอำเภอสันกำแพง พระครูวิมลญาณประบุต (สัมภรณ์, 22 ตุลาคม 2555) ซึ่ง สอดคล้องกับหลักเกณฑ์ดังกล่าว กล่าวว่า “วัดใดใดที่ก่อสร้างเสนาสนะถาวรวัตถุต้องมีมูลค่าการก่อสร้างตั้งแต่ 2 ล้านบาทขึ้นไป จึงจะสามารถขออนุญาตจัดงานปอยหลวงได้ ซึ่งเป็นข้อสรุปในการประชุมเจ้าอาวาสในอำเภอสันกำแพง และมีข้อกำหนดว่าทางวัดนั้นได้จัดทำเรื่องรายงานขออนุญาตหรือ สร้าง หรือบูรณะเสนาสนะถาวรวัตถุของวัดมาแล้วตั้งแต่ต้น และการจัดงานปอยหลวงต้องเว้นช่วงเวลาห่างกันอย่างน้อย 3 ปี” สอดคล้องกับพระครูวิริยกิจพิศาล (สัมภรณ์, 22 มิถุนายน 2555) เจ้าอาวาสวัดแม่แก้วหลวง ตำบลหนองจ่อม อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ กล่าวว่า “วัดในอำเภอสันทรายกำหนดให้การจัดงานปอยหลวงต้องเว้นระยะเวลาห่างกันอย่างน้อย 3 ปี และมีวงเงินอย่างน้อย 1 ล้านบาท” และจากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า วัดส่วนใหญ่ในพื้นที่ได้จัดงานปอยหลวงห่างกันตั้งแต่ 3 ปี หรือมากกว่า เช่น วัดเมืองสาทรน้อย จัดงานปอยหลวงห่างกัน 3 ปี คือ ปี พ.ศ. 2553 จัดงานปอยหลวง เถลิมหลวงศาลาบำเพ็ญกุศล และปี พ.ศ. 2556 จัดงานปอยหลวงกุฏิสงฆ์ เป็นต้น ส่วนวัดที่มีการจัดงานปอยหลวงที่มีระยะเวลาห่างกันน้อยกว่า 3 ปี คือ วัดถ้ำภูวัว (พระนอนขอนตาลศักดิ์สิทธิ์) ตำบลริมใต้ อำเภอแม่ริม จังหวัด

เชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2554 จัดงานปอยหลวงเสนาสนะ คือ ภูมิ ศาลาบำเพ็ญบุญ ฯลฯ และปี พ.ศ. 2556 จัดงานปอยหลวงเสนาสนะ คือ เมรุเผาศพ ชุ่มประตู่ ฯลฯ และวัดที่จัดงานปอยหลวงติดต่อกันทุกปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2553 - 2556 คือ วัดเด่นสะหีศรีเมืองแก่น ตำบลอินทขิล อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ปี พ.ศ. 2553 คือ ศาลาไหว้พระธาตุ ฯลฯ ปี พ.ศ. 2554 คือ พระเจดีย์ และรูปเหมือนพระครูบา ปี พ.ศ. 2555 คือ ศาลาพิพิธภัณฑฯ และ ปี พ.ศ. 2556 คือ ภูมิปฏิบัติธรรม และซื้อที่ดิน

4. การเตรียมจัดงานปอยหลวง เมื่อทางวัดได้ดำเนินการก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็มีการประชุมกรรมการวัดรวมทั้งคณะศรัทธาของวัดว่า “การก่อสร้างของวัดเราเสร็จเรียบร้อยแล้ว เราจะจัดงานปอยหลวงทางคณะศรัทธามีความพร้อมหรือไม่ ซึ่งถ้าในที่ประชุมของคณะศรัทธา บอกว่ายังไม่พร้อม อยากหาเงินเตรียมไว้ทำบุญ และการต้อนรับญาติพี่น้อง ทางวัดก็ต้องเลื่อนไป จนกว่าคณะศรัทธาจะพร้อม” (พยุหศักดิ์ ชีรธมโม, พระครูปลัด, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2555) และ เมื่อทุกฝ่ายพร้อมที่จะจัดงานปอยหลวงแล้วทางวัดต้องทำเรื่องขออนุญาตจัดงานปอยหลวง ตามลำดับ ตั้งแต่เจ้าคณะตำบลขึ้นไป โดยอ้างถึงเรื่องที่ได้ขออนุญาตซื้อ / สร้าง หรือ บูรณปฏิสังขรณ์ ที่ได้ทำเรื่องขออนุญาตมาแต่ต้น จากนั้นทางเจ้าคณะอำเภอก็มอบหมายให้รองเจ้าคณะ อำเภอฝ่ายสาธารณูปการ และกรรมการไปตรวจสอบถึงความสมเหตุสมผลของการก่อสร้างว่า เสร็จเรียบร้อยหรือไม่ วงเงินในการก่อสร้างเหมาะสมหรือไม่ เจ้าอาวาส กรรมการวัด รวมทั้งคณะ ศรัทธาชาวบ้านเห็นพ้องตรงกันหรือไม่ เมื่อการตรวจสอบเรียบร้อยแล้วทางอำเภอก็อนุญาตให้จัดงาน ปอยหลวงได้ ทางวัดก็ต้องเตรียมการต่าง ๆ ดังนี้

4.1 ประชุมคณะกรรมการวัด เพื่อแต่งตั้งหน้าที่รับผิดชอบ

4.2 ออกฎีกาอาราธนาอิมินต์พระเถร และฎีกาแผ่กุศล การออกฎีกาอาราธนา อิมินต์พระเถร และฎีกาแผ่กุศล ทางวัดต้องนำข้อมูลไปแจ้งโรงพิมพ์ เนื่องจากต้องพิมพ์ในจำนวนมากเท่ากับจำนวนหัววัดที่ทางวัดมีเครือข่ายไว้ โดยฎีกาอิมินต์พระเถรสำหรับการอาราธนาอิมินต์ พระเถรเพื่อมาประกอบพิธีทางศาสนา เช่น พิธีการสวดเจริญพระพุทธมนต์ “สวดมนต์ต้น” การ แสดงพระธรรมเทศนา การสวดเบิก พิธีเวียนทาน เป็นต้น โดยต้องมีการระบุชื่อของพระสงฆ์ที่ ต้องการอาราธนาอิมินต์ กำหนดเวลาสถานที่ให้ชัดเจน และแนบฎีกาแผ่กุศลร่วมไปด้วย ทั้งนี้ฎีกา แผ่กุศลต้องมีองค์ประกอบหลัก คือ ชื่อวัดเจ้าภาพที่จัดงานปอยหลวง วันเวลาที่จัดงานปอยหลวง ราชานามประธานการจัดงานปอยหลวงทั้งฝ่ายสงฆ์ และฆราวาส เสนาสนะถาวรวัตถุที่จัดการเฉลิมฉลอง โดยระบุรายละเอียดของขนาดสัดส่วน และราคาการก่อสร้าง กำหนดการอย่างละเอียด เจ้าอาวาส ประธานการจัดงานลงนามพร้อมตราประทับ และที่สำคัญคือต้องมีการลงนามของเจ้าคณะอำเภอ พร้อมตราประทับ รวมทั้งการระบุถึงหมายเลขที่ของหนังสืออนุญาต พร้อมวันที่ที่ได้รับอนุญาต ลงในฎีกาแผ่กุศล

4.3 จัดเตรียมซ่อมแซมเครื่องดนตรีสำหรับการแห่ เช่น วงกลองตึงโนง กลองปู้เจ้ กลองมอชิง ฯลฯ

4.4 ฝึกหัดช่างฟ้อน เป็นการฝึกช่างฟ้อนใหม่ที่เป็นเด็กนักเรียน หรือหญิงสาว ในชุมชน หรือกลุ่มแม่บ้าน เพื่อเตรียมไว้ในการฟ้อนต้อนรับขบวนแห่ครัวทาน และขบวนหัววัด

4.5 ทำความสะอาดเสนาสนะทุกอย่างภายในวัด

4.6 ทำผาม หรือประรำ สำหรับต้อนรับผู้มาร่วมงาน

4.7 ประดับประดาวัดด้วยผ้าสีสดต่าง ๆ ช่อ ตุง

4.8 ประสานงานนักแสดงมหรสพที่จะนำมาแสดงในงาน เช่น ช่างขอ นักดนตรี ลีเก วงเต่งถึง ฯลฯ

4.9 สำหรับคณะศรัทธาชาวบ้านมีการจัดเตรียมทำต้นครัวทาน ซ่อมแซมทำความสะอาดบริเวณบ้าน และตกแต่งบ้านให้เรียบร้อยสวยงาม เพื่อต้อนรับญาติพี่น้อง

5. การจัดงานปอยหลวง เมื่อการเตรียมงานเรียบร้อยแล้วทางวัดก็สามารถจัดงานปอยหลวง เพื่อให้เป็นไปตามวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม คณะสงฆ์ได้ออกระเบียบของมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการจัดงานวัด พ.ศ. 2537 เพื่อให้วัดได้ปฏิบัติให้ถูกต้อง และเหมาะสม ดังที่ คณะสงฆ์ จังหวัดเชียงใหม่ และคณะ (2552: 13) กล่าวว่า

ข้อ 5 งานวัดตามระเบียบนี้ มี 3 ประเภท คือ

(1) งานเทศกาล ได้แก่ งานนมัสการปูชนียวัตถุ หรืองานประเพณีที่มีการออกร้านและมหรสพ ซึ่งเป็นงานประจำปี

(2) งานมหรสพ ได้แก่ งานกลองหรืองานกุศล ที่มีการออกร้านและมหรสพ ซึ่งจัดขึ้นเป็นครั้งคราว

(3) งานชุมนุม ได้แก่ งานที่วัดจัดขึ้นเองหรือมีผู้ขอจัดขึ้นภายในวัด

ข้อ 6 การจัดงานวัดทุกประเภท จะต้องให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย ศีลธรรม กฎหมาย และระเบียบหรือคำสั่งของผู้บังคับบัญชา

ข้อ 7 การจัดงานวัดทุกประเภท ห้ามมิให้มี

(1) การแสดงใด ๆ อันเป็นการลบหลู่ดูหมิ่นพระพุทธ พระธรรมหรือพระสงฆ์

(2) การพนัน และการหารายได้โดยวิธีเสี่ยงโชคเลียนแบบการพนัน

(3) การเดินรำ รำวง และการแสดงภาพนิ่งหรือภาพยนตร์ลามกอนาจาร

(4) การแสดงระบำหรือการแสดงอย่างอื่น ที่เป็นการข่มขู่กามารมณ์

(5) การแข่งขันชกมวย การทรมานสัตว์ เช่น กัดปลา ชนไก่ ชนโค เป็นต้น

(6) การจำหน่ายสุราเมรัย และการเลี้ยงสุราเมรัย

(7) การประกวดสาวงาม และการแสดงการแต่งกายที่ขัดต่อศีลธรรมและวัฒนธรรม

จากระเบียบของมหาเถรสมาคมดังกล่าว วัดแต่ละวัดที่ได้จัดงานปอยหลวงมีการปฏิบัติตามระเบียบ อีกทั้งมีการพิมพ์ข้อความว่า “ในงานครั้งนี้มีมหรสพที่ไม่ขัดต่อศีลธรรม และระเบียบการปกครองของคณะสงฆ์สมโภชตลอดงาน” (วัดสุพรรณ (ปากล้วย), 2556: ฎีกาแม่กุศล) จากการเก็บข้อมูลการจัดงานปอยหลวงในจังหวัดเชียงใหม่ และลำพูนมีรายละเอียดและขั้นตอน ดังนี้

5.1 รูปแบบการจัดงานปอยหลวง รูปแบบการจัดงานปอยหลวงทั้งจังหวัดเชียงใหม่ และลำพูน มีองค์ประกอบร่วมเดียวกัน เพียงแต่มีรายละเอียดการจัดงานสลับวันเท่านั้น องค์ประกอบหลัก คือ ต้องมีการตานตุ้ง การเตรียมต้นครัวทาน พิธีกรรม ศาสนพิธี การแห่ครัวทาน การถวายต้นครัวทาน และการถวายเสนาสนะ หรือเวนทาน การจัดงานปอยหลวงในจังหวัดเชียงใหม่ และลำพูน มีรายละเอียด ดังนี้

5.1.1 รูปแบบการจัดงานปอยหลวงจังหวัดเชียงใหม่ การจัดงานปอยหลวงในเขตจังหวัดเชียงใหม่ปัจจุบัน มีการแบ่งขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

- 1) การตานตุ้ง ในจังหวัดเชียงใหม่นิยมทำพิธีการตานตุ้งก่อนงานปอยหลวง 1 – 3 สัปดาห์ ทั้งเป็นการถวายทานตามความเชื่อ และเป็นการประชาสัมพันธ์งานปอยหลวง
- 2) งานวันที่ 1 เรียกว่า “วันดา” เป็นการจัดเตรียมเครื่องสักการบูชา และมีพิธีแห่พระอุปคุต พิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ รวมทั้งศาสนพิธี คือ พิธีบวชพระเจ้า การแสดงพระธรรมเทศนา สวดเบิก กวนข้าวมูลปายาส เบิกเนตร พิธีเวนทาน ดังรายละเอียดในบทที่ 5
- 3) งานวันที่ 2 เป็นวันแห่ครัวทานบ้าน ซึ่งเป็นการแห่ต้นครัวทานของคณะศรัทธาชาวบ้านที่เป็นคณะศรัทธาของวัดนั้น ๆ ไปถวายวัด
- 4) งานวันที่ 3 เป็นวันแห่ครัวทานหัววัด ในวันนี้หัววัดที่ได้อาราธนานิมนต์ไว้ได้จัดขบวนแห่ครัวทานมาถวาย โดยคณะศรัทธาของวัดไปช่วยเหลือกันในการต้อนรับหัววัด

5.1.2 รูปแบบการจัดงานปอยหลวง จังหวัดลำพูน การจัดงานปอยหลวงในเขตจังหวัดลำพูนปัจจุบัน มีการแบ่งขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

- 1) งานวันที่ 1 เรียกว่า “วันตานตุ้ง” ในจังหวัดลำพูนนิยมทำพิธีการตานตุ้งก่อนงานปอยหลวง 1 – 2 วัน เป็นการถวายทานตามความเชื่อ และเป็นการประชาสัมพันธ์งานปอยหลวง และมีพิธีแห่พระอุปคุต พิธีขึ้นท้าวทั้งสี่

2) งานวันที่ 2 เรียกว่า “วันสอมคร้ว” เป็นวันที่ญาติพี่น้องของคณะศรัทธาจากหมู่บ้านอื่นมาร่วมทำบุญ โดยการนำเงินใส่ซองมาใส่ในสลุ (ขันเงิน) ที่เตรียมไว้ และจัดเตรียมเครื่องครัวทาน

3) งานวันที่ 3 เป็นวันแห่ครัวทาน ทั้งครัวทานบ้าน และครัวทานหัววัด ซึ่งเป็นการแห่ต้นครัวทานของคณะศรัทธาชาวบ้านที่เป็นคณะศรัทธาของวัด โดยการแห่ในช่วงเย็น พร้อมกันทุกหลังคาเรือน

4) งานวันที่ 4 ช่วงเช้า เป็น “วันตาน (ถวายทาน)” ในวันนี้เป็นพิธีเวทนทานเพื่อถวายเสนาสนะถาวรวัตถุไว้เพื่อพระศาสนา

รูปแบบการจัดงานปอยหลวงของจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน มีส่วนประกอบหลัก ๆ คือ การตานตุง การประกอบพิธีกรรม การถวายทานเสนาสนะ และการถวายทานต้นครัวทาน รวมทั้งการแห่ต้นครัวทาน ซึ่งสามารถเปรียบเทียบรายละเอียดของการจัดงานปอยหลวงของทั้งสองจังหวัด ดังตาราง ที่ 4.1

ตารางที่ 4.1 เปรียบเทียบรูปแบบของการจัดงานปอยหลวงของจังหวัดเชียงใหม่ และลำพูน

กิจกรรม	จังหวัดเชียงใหม่	จังหวัดลำพูน
1. ตานตุง	ล่วงหน้า 1 – 4 สัปดาห์	ล่วงหน้า 1 – 7 วัน
2. แห่พระอุปคุต	ก่อนงานปอยหลวง 1 วัน	ก่อนงานปอยหลวง 1 วัน
3. ขึ้นท้าวทั้งสี่	ก่อนงานปอยหลวง 1 วัน	ก่อนงานปอยหลวง 1 วัน
4. พิธีอบรมสมโภชพระเจ้า	คืนที่ 1 ของการจัดงาน (เมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปใหม่)	คืนที่ 3 (สุดท้าย) ของการจัดงาน (เมื่อมีการพระพุทธรูปใหม่)
5. พิธีเวทนทาน	ช่วงเช้าของการจัดงานวันแรก หรือ ช่วงหัวค่ำของการจัดงาน (ในกรณีไม่มีพิธีอบรมสมโภชพระเจ้า) หรือ ช่วงเช้าวันที่ 2 ของการจัดงาน (ในกรณีมีพิธีอบรมสมโภชพระเจ้า โดยการจัดพิธีต่อเนื่องจนเช้า)	เช้าวันที่ 4 ของการจัดงาน
6. แห่ครัวทานบ้าน	วันที่ 2 ของการจัดงาน	วันสุดท้ายของการจัดงาน

กิจกรรม	จังหวัดเชียงใหม่	จังหวัดลำพูน
7. การถวายต้น ครวทาน	เมื่อแห่ถึงวัดก็ถวายต่อพระสงฆ์	อดีต: ตั้งไว้ 1 ถิ่น เพื่อถวายตอน เวนทาน ปัจจุบัน: เมื่อแห่ถึงวัดก็ถวายต่อ พระสงฆ์
8. แห่ครัวทาน หัววัด	วันสุดท้ายของการจัดงาน	หัววัดแห่เข้าร่วมตามอรัญญิก
9. การต้อนรับ หัววัด	คณะศรัทธาของวัดเป็นผู้ต้อนรับ	คณะศรัทธาของวัดใกล้เคียงมา ต้อนรับแทน เนื่องจากต้อง ต้อนรับญาติพี่น้องที่บ้าน
10. การจัดมหรสพ	ศิลปะการแสดง ลิเก คนตรี ฯลฯ	ศิลปะการแสดง ลิเก คนตรี ฯลฯ

จากตาราง 4.1 การจัดงานปอยหลวงของจังหวัดเชียงใหม่ และลำพูน มีองค์ประกอบหลัก คือ การตานตุง การประกอบพิธีกรรม คือ พิธีแห่พระอุปคุต การขึ้นท้าวทั้งสี่ พิธีอบรมสมโภช พระเจ้า พิธีการเวนทาน การแห่ต้นครัวทาน การถวายต้นครัวทาน การแห่ครัวทานหัววัด การต้อนรับหัววัด และการจัดมหรสพ แต่ทั้งสองจังหวัดอาจมีการจัดแต่ละกิจกรรมแตกต่างกันวันที่จัดงาน แต่จากการเก็บข้อมูลภาคสนามทั้งจังหวัดเชียงใหม่ และลำพูน ในปัจจุบันที่แตกต่างจากรายละเอียดดังกล่าว เช่น วัดศรีเกิด ตำบลยุหว่า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ มีการจัดพิธีอบรมสมโภชพระเจ้า ก่อนการจัดงานปอยหลวง ประมาณ 1 ปี ทั้งนี้เพื่อนำเงินจากการร่วมทำบุญของคณะศรัทธามาก่อสร้างวิหารให้เสร็จเรียบร้อยสมบูรณ์ และ “วัดป่าแดด ตำบลป่าแดด อำเภอเมืองเชียงใหม่ มีการจัดพิธีอบรมสมโภชพระเจ้า ก่อนการจัดงานปอยหลวง 3 อาทิตย์ เนื่องจากงานบวชพระเจ้าต้องทำพิธีทั้งคืนถึงสว่าง การที่จะมีในช่วงงานปอยหลวงเกรงว่าทั้งพระสงฆ์ และคณะศรัทธาจะเหน็ดเหนื่อยเกินไปเพราะต้องเตรียมการต้อนรับศรัทธาหัววัดอื่นๆ จำนวนมาก” (พญศักดิ์ ธีรธมฺโม, พระครูปลัด, สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2555) รวมทั้งในงานปอยหลวงวัดประตูป่า ได้ทำพิธีเวนทานเสนาสนะถาวรวัตถุ วันที่หนึ่งของการจัดงาน (วัดประตูป่า, 2556: ฎีกาแผ่กุศล) ดังนั้นปัจจุบันการจัดงานในแต่ละวัดขึ้นอยู่กับฤกษ์สะดวก และความสะดวกของแต่ละวัด โดยเฉพาะในจังหวัดลำพูนปัจจุบัน เมื่อคณะศรัทธาแห่ต้นครัวทานไปถวายวัด พระสงฆ์ให้พร และคณะกรรมการก็จัดเก็บยอดปัจจัย รวมทั้งเครื่องครัวทานต่าง ๆ เสร็จเรียบร้อย ณ ช่วงเวลานั้นจึงไม่ต้องเก็บต้นครัวทานไว้ถวายทานในวันรุ่งขึ้นเหมือนในอดีต แต่อย่างไรก็ตามการจัดงานต้องมีองค์ประกอบของการจัดงานปอยหลวงครบองค์ประกอบทั้งหมด ดังรายละเอียดในบทที่ 5

พลวัตการจัดงานปอยหลวง งานปอยหลวงเป็นงานเฉลิมฉลองเสนาสนะถาวรวัตถุของวัด มีภูมิหลังความเป็นมายาวนาน ปรากฏหลักฐานในจารึก และตำนานต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยทวารวดีเรื่อยมาจนถึงสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน กษัตริย์ที่ครองเมืองต่างได้ทำนุบำรุงพุทธศาสนา ได้สร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม ก่อวิหาร เจดีย์ ฯลฯ โดยเหล่ากษัตริย์เป็นประธานในการดำเนินการ และการถวายเงินสำหรับก่อสร้าง ดังจารึกวัดศรีเกิด กล่าวว่า “ถึงศักราช 1167 ตัว ปีดับเป้า เดือน 9 ออก 11 ค่ำ วัน 6 ก็ได้ปกิหารหลัง (นี้) ขึ้น ใสรักหาง ค่ำ น้ำอ้อย ปูนทราย สะทวย เสี่ยงรัก 130,000 หาง 2,400 ค่ำ 12,200 ปูน 3,000,000 น้ำอ้อย 600,000 เหล็กคด 15,930 เล่ม แล้วทั้งพระเจ้า...คำติดพระเจ้าแห่งคม เจ้าชีวี¹² 31,300 ถารอม¹³ 1,441 ฟ่อง 94,411” (ฮันส์ เพนส์ พรหมเพ็ญ เครือไทย และศรีเสา เกษพรหม, 2541: 173–174) จากคำกล่าวที่ปรากฏในจารึก ในยุคสมัยนั้นได้ดำเนินการบูรณะโดยเจ้าหลวงเชียงใหม่เป็นประธาน และยังปรากฏว่าพระองค์ได้ถวายทองคำเพื่อใช้ในการติดทองหุ้มพระพุทธรูป รวมทั้งทองคำที่ได้รับบริจาค นอกจากนี้ในจารึกยังปรากฏการระบุนายการค่าก่อสร้าง ในขณะที่ปัจจุบันวัดได้รับการบริจาคจากคณะศรัทธาอุปถัมภ์ เมื่อก่อสร้างเสร็จทางวัดได้จัดทำป้ายชื่อและจำนวนเงินที่คณะศรัทธารับเป็นเจ้าภาพติดกับบานประตูหน้าต่าง ฯลฯ เป็นการประกาศว่าส่วนของการก่อสร้างนี้ มีคณะศรัทธาได้รับเป็นเจ้าภาพ ในขณะที่ค่าใช้จ่ายในการดำเนินการก่อสร้าง ทางวัดต้องทำสรุปรายงานส่งพร้อมกับหนังสือขออนุญาตจัดงานปอยหลวงไปยังเจ้าคณะอำเภอตามลำดับ (บุญธรรม ธรรมศิริ, พระมหา, สัมภาษณ์: 18 พฤษภาคม 2555) และเมื่อการจัดงานปอยหลวงเสร็จทางวัดก็ต้องทำสรุปค่าใช้จ่ายในการจัดงานปอยหลวงทั้งรายรับ รายจ่าย ขอดเงินคงเหลือ และแผนในการบริหารเงินจำนวนดังกล่าว เช่น โครงการก่อสร้างเสนาสนะอื่น ๆ เป็นต้น ส่งไปยังเจ้าคณะอำเภอเพื่อพิจารณาตามลำดับ (เฉลิมพล สิริวิฑูโน, พระปลัด ดร., สัมภาษณ์: 11 ตุลาคม 2555)

การสร้างวัดในสมัยก่อนนั้นแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ วัดประจำตระกูล และวัดหน้าหมู่บ้าน วัดประจำตระกูล หมายถึง วัดที่มีเจ้าขุนมูลนาย หรือเจ้าเมืองที่มียศศักดิ์ มีเงินทอง เป็นผู้อุปถัมภ์ เมื่อเจ้าเมือง หรือวัดมีความประสงค์จะก่อสร้างเสนาสนะ ทางผู้อุปถัมภ์วัดก็รับเป็นประธานในการดำเนินการ ด้วยบารมี และเงินทองพร้อมมูล จึงทำให้การก่อสร้างสำเร็จโดยเร็ว เมื่อถึงเวลาเฉลิมฉลอง คณะศรัทธาสามารถมาร่วมทำบุญทำทานได้ แต่กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ผู้อุปถัมภ์เป็นผู้กำหนด (พระครูสังฆรักษ์นิวัฒน์ กิตติโสภโณ, สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2555) จากการศึกษาข้อมูลจากจารึก และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ พบว่ากษัตริย์ที่ปกครองทวารวดี และล้านนาเรื่อยมา มีการสร้างวัดวา

¹² เจ้าชีวี หมายถึงเจ้าชีวิต ในที่นี้ คือ พระเจ้ากาวิละ

¹³ ทองคำที่รวบรวมได้จากการบริจาค

อารามเพื่อเป็นการเสริมพระบารมี และปรากฏหลักฐานการสร้าง หรือบูรณปฏิสังขรณ์วัดจำนวนมาก แต่ปัจจุบันกลายเป็นวัดของชุมชนมากขึ้น

วัดอีกลักษณะหนึ่ง คือ วัดหน้าห่ม หมายถึง วัดที่คณะศรัทธาร่วมกันสร้างและเป็นเจ้าภาพร่วมกันทั้งหมด ส่วนใหญ่เป็นวัดที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งปรากฏขึ้นมาในยุคปลายของเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ ทั้งนี้ในสมัยก่อนนั้นกษัตริย์ผู้ปกครองมีอำนาจบารมีมาก จึงไม่มีผู้ใดกล้าทำบุญแข่งบุญบารมี เพราะอาจมีความผิดได้ แต่ในช่วงต่อมาคหบดี พ่อค้าที่มีเงินทองด้วยความเชื่อในการทำบุญสร้างบารมีจึงเริ่มเข้าเป็นมูลศรัทธาในการก่อสร้างเสนาสนะถวายในวัดหน้าห่มมากขึ้น คือเมื่อวัดและศรัทธามีความประสงค์จะก่อสร้างเสนาสนะถาวรวัตถุก็จัดให้มีการประชุมหารือกับคณะกรรมการวัด เมื่อตกลงได้แล้ว เจ้าอาวาสก็จะบอกบุญไปยังคณะศรัทธาชาวบ้าน เพื่อระดมทุนสำหรับเริ่มต้นการก่อสร้าง ช่วงแรกเรียกว่า “การदानไม้ ดานคา” หมายถึง การระดมทุนทรัพย์ก้อนแรกสำหรับการก่อสร้าง เมื่อได้ทุนแล้วก็มีการนิมนต์พระสงฆ์มาสวดถอน และวางก้อนหินไว้สี่มุม ที่เรียกว่า “วัชรฐ หรือ ควายฐ” เป็นการป้องกันสิ่งอัปมงคล จากนั้นมีการหา “มือจันทร์-วันดี” เพื่อหาวันที่ดีเพื่อให้ครุบาอาวโสได้โยงขันตั้ง หรือขันครูเพื่อเริ่มการก่อสร้าง ช่วงแรกเป็นการฝังเสาทำโครงและมุงหลังคาด้วยหญ้าคา จึงเรียกว่า “दानไม้ ดานคา” ซึ่งเป็นการก่อสร้างวิหารชั่วคราวบังแดดบังฝนให้พระพุทธรูปไว้ก่อน จากนั้นจึงระดมทุนจนดำเนินการก่อสร้างสำเร็จ ดังที่ พระครูอุบลสีลภิต (สัมภรณ์, 5 เมษายน 2554) กล่าวว่า “แต่ก่อนการก่อสร้างเสนาสนะถาวรวัตถุของวัดนั้น บางวัดอาจจะใช้เวลาถึง 10 – 20 ปี เนื่องจากแต่ก่อนยังไม่ค่อยได้รับความช่วยเหลือจากศรัทธาต่างถิ่น ดังนั้นระยะเวลาสั้นหรือน้อยขึ้นอยู่กับภาวะเศรษฐกิจของพี่น้องศรัทธาชาวบ้านที่เป็นศรัทธาของวัด ปีไหนพืชผักผลไม้ที่ปลูกไว้ได้ผลผลิตดี ปีนั้นก็สามารถระดมทุนได้มาก ปีไหนพืชผลเสียหาย การระดมทุนก็ได้น้อย การก่อสร้างจึงค่อย ๆ ดำเนินการไปเรื่อย ๆ ตามทุนทรัพย์ของคณะศรัทธาชาวบ้าน หรือแม้ว่าบางครั้งการก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วแต่ชาวบ้านยังไม่พร้อม อาจจะด้วยภาวะเศรษฐกิจของชาวบ้าน หรือปัจจัยอื่น ท่านเจ้าอาวาสก็ต้องเลื่อนการจัดงานปอยหลวงออกไปก่อนจนกว่าชาวบ้านจะพร้อม ปัจจุบันมีศรัทธาสาธุชนต่างถิ่นมาร่วมทำบุญถวายทาน ทั้งกฐิน ผ้าป่า กับวัดในท้องถิ่นล้นนามากขึ้น ทำให้การดำเนินการก่อสร้างใช้ระยะเวลาน้อยกว่าแต่ก่อน”

ปัจจุบันจากการศึกษาวิเคราะห์ใบฎีกาแผ่กุศลของวัดต่าง ๆ และจากการเก็บข้อมูลพบว่า คณะศรัทธาอุปถัมภ์ของวัดส่วนหนึ่งมีความสัมพันธ์โดยทางใดทางหนึ่งกับวัด เช่น พ่อแม่ญาติพี่น้องเป็นศรัทธาของวัดนั้น ๆ หรือเป็นญาติภานาเดิมของคณะศรัทธา หรือเป็นวัดที่บรรพบุรุษของตนได้อุปฐากอุปถัมภ์มาโดยตลอด ซึ่งคณะศรัทธาอุปถัมภ์ที่เป็นประธานมีกำลังทรัพย์ที่สามารถสนับสนุนให้การดำเนินการก่อสร้างให้สำเร็จลุล่วง เช่น ในฎีกาแผ่กุศล ของวัดประดู่ป่า

ตำบลประตูป่า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน กล่าวว่า “...บริษัทฝั้่งน้อยเบเกอรี่ จำกัด ได้ร่วมเป็นเจ้าภาพดำเนินการบูรณะและสร้างอาคารเสนาสนะของวัด” (วัดประตูป่า, 2556: ฎีกาแผ่กุศล) ซึ่งเจ้าของบริษัทฝั้่งน้อยฯ เป็นศรัทธาเดิมของวัดประตูป่า เมื่อทางวัดมีการก่อสร้างเสนาสนะถาวรวัตถุทางบริษัทฯ ได้ร่วมถวายปัจจัยทำบุญอยู่เสมอ และในพิธีเวียนทานในงานปอยหลวงท่านเจ้าของบริษัทฯ ก็ได้มาเป็นประธานฝ่ายฆราวาส เพื่อร่วมถวายทานเสนาสนะสิ่งก่อสร้างของวัดที่ตนเองได้มีโอกาสร่วมสร้างไว้แด่พระพุทธศาสนา หรือศรัทธาอุปถัมภ์ซึ่งแต่เดิมเป็นศรัทธาวัดป่าลาน แต่ปัจจุบันทำงานอยู่กรุงเทพฯ ซึ่งก็มักจะกลับบ้านมาเพื่อทอดกฐิน หรือทอดผ้าป่าเพื่อก่อสร้างเสนาสนะของวัดป่าลาน ซึ่งนับว่าเป็นความผูกพันกับวัดบ้านเกิดที่ตนเองเคยได้ร่วมทำบุญกับพ่อแม่ญาติพี่น้องมาตั้งแต่เยาว์วัย

นอกจากศรัทธาชาวบ้านแล้วยังมีสถาบันการศึกษาในท้องถิ่นมีส่วนร่วมสนับสนุน เช่น ในอำเภอสันทราย มหาวิทยาลัยแม่โจ้ก็มีส่วนช่วยทางวัดระดมทุนเพื่อก่อสร้างเสนาสนะและช่วยพัฒนาวัดเสมอมา ครั้นเมื่อมหาวิทยาลัยแม่โจ้จัดกิจกรรมต่างๆ ก็มาเยี่ยมเยียน ไ้โต๊ะ ไ้เก้าอี้ ฯลฯ จากทางวัดความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นลักษณะเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างวัดและสถาบันการศึกษา (พระมหาบุญธรรม ชมมสิริ (สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2555))

ความสัมพันธ์อีกลักษณะหนึ่งระหว่างวัดกับคณะศรัทธาที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์แบบญาติพี่น้อง แต่เป็นความเคารพนับถือเป็นการส่วนตัวต่อท่านเจ้าอาวาส หรือความต้องการอุทิศส่วนกุศลให้กับญาติพี่น้องของคณะศรัทธาอุปถัมภ์ เช่น ฎีกาแผ่กุศลวัดลังกา กล่าวว่า “ด้วยวัดลังกา อันมีสมณะศรัทธาและมูลศรัทธาทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอกโดยมีพระครูวิสิทธิ์สารคุณ เจ้าอาวาสตลอดถึงศรัทธาสาธุชนผู้ใจบุญทั้งหลาย โดยมีอาจารย์วรินทร์ บัววิรัตน์เลิศ พร้อมด้วยศิษยานุศิษย์ให้การอุปถัมภ์มีจิตศรัทธาร่วมกันบริจาคทุนทรัพย์ ก่อสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุในวัดลังกา” (วัดลังกา, 2555: ฎีกาแผ่กุศล)

จากข้อความดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ของคณะศรัทธาอุปถัมภ์วัดในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่และลำพูน ซึ่งประกอบด้วยความสัมพันธ์ของวัดซึ่งเป็นภูมิลำเนาเดิมของตนเองหรือญาติพี่น้องของศรัทธาอุปถัมภ์ และความสัมพันธ์ในลักษณะที่ไม่ใช่เครือญาติแต่เป็นหน่วยงานสถาบันการศึกษา หรือความประสงค์จะทำบุญเพื่อถวายทานไว้กับพระพุทธศาสนา หรือการอุทิศส่วนกุศลให้กับญาติพี่น้อง จากการศึกษาเพิ่มเติมพบว่ามีกลุ่มนักธุรกิจที่มีชื่อเสียงในระดับมหาเศรษฐีของเมืองไทยได้มาร่วมสนับสนุนการก่อสร้าง และการบูรณะเสนาสนะถาวรวัตถุของวัด เช่น

- ดร.สุทธิพร คุณเจียมจิตต์ จิราธิวัฒน์ ห้างเซ็นทรัล กรุงเทพมหานครในการร่วมเป็นเจ้าภาพการบูรณะและสร้างอาคารเสนาสนะวัดประตูป่า ตำบลประตูป่า อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน (วัดประตูป่า, 2556: ฎีกาแผ่กุศล)

- ตระกูลมาลีนนท์ สถานีโทรทัศน์ ช่อง 3 ในการร่วมเป็นเจ้าภาพการบูรณะและสร้างอาคารเสนาสนะถาวรวัดภู่วัดป่าแดด ตำบลป่าแดด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ (บันทึกภาคสนามพิธีเวณทนานวิหารวัดป่าแดด, 23 มีนาคม 2555)

- ศาสตราจารย์ ดร.อุกฤษ มงคลนาวิน อธิการบดีมหาวิทยาลัยสุโขทัย ในการร่วมเป็นเจ้าภาพการสร้างวิหาร และกุฏิ วัดราชมณเฑียร ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ (วัดราชมณเฑียร, 2556: ฎีกาแม่กุศล) เป็นต้น

จากข้อมูลต่าง ๆ เป็นกลุ่มเจ้าภาพอุปถัมภ์ในการสนับสนุนการก่อสร้างเสนาสนะของวัดก่อนที่จะมีการเฉลิมฉลอง ซึ่งในอดีตนั้นปฐมมูลศรัทธาเป็นกษัตริย์เจ้าเมือง และมีศรัทธาว่ามีส่วนร่วม และต่อมาก็เป็นการก่อสร้างในลักษณะของวัดหน้ามู่ คณะศรัทธาในชุมชนเป็นผู้ร่วมระดมทุนในการก่อสร้างกันเอง และเริ่มมีการบอกบุญไปยังกบดียของชุมชน หรือต่างถิ่น รวมทั้งการมีความเชื่อต่าง ๆ จึงมีศรัทธาอุปถัมภ์จากต่างถิ่น โดยเฉพาะในปัจจุบันที่มีนักธุรกิจที่มีชื่อเสียงข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ มาเป็นมูลศรัทธาช่วยอุปถัมภ์วัดมากขึ้น และเมื่อถึงช่วงของการถวายทานในงานปอยหลวงคณะศรัทธาอุปถัมภ์เหล่านี้ต่างได้รับเกียรติเป็นประธาน มีบทบาททั้งการเป็นตัวแทนในการจุดเทียนบูชาพระรัตนตรัย และเทียนมงคลต่าง ๆ และมีการจัดบริเวณที่นั่งในงานเป็นการเฉพาะ อีกทั้งการได้รับการต้อนรับ และการบริการจากชาวบ้านเป็นอย่างดี

เมื่อการก่อสร้างเสร็จแต่ละวัดจึงมีการเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ และมีความสนุกสนาน ดังที่พระนางจามเทวีได้ฉลองสมโภชพระนอนหลังจากการบูรณะแล้ว กล่าวว่า “ได้มีการฉลองสมโภชกันเป็นงานโอฬาริกที่จักม่วนจักจันเปรียบเทียบมิได้” และในงานฉลองนั้นประกอบด้วยเจ้าศรัทธาภายใน คือ พระสงฆ์ ประกอบด้วยเจ้าอาวาสวัด และศรัทธาภายนอก คือ กษัตริย์ที่ครองเมืองทุกพระองค์ได้มาเป็นต้นเค้าในการทำบุญเฉลิมฉลอง รวมทั้งวงศาคณาญาติ เสนาบดี ไพรไทย ท้าวขุน ไวยาจักร เจ้าขุนดินของรองวัด ฯลฯ ดังปรากฏในจารึกวัดพระนอน¹⁴ ว่า

“...เหตุนี้ เจ้าเค้าปฐมมูลศรัทธาทั้งหลาย ทั้งภายใน และภายนอก
ห้องภายในหมายมี พระมหาสาธุเจ้า นนทวิสุทธรังโส ตนเป็นเจ้าแห่งอาราม
วัดสะปึ่งที่นี่ เป็นเค้า และหนห้องวัดบ้านหวาย วัดเชียงราย และวัดบ้านด้อง
หนภายนอกหมายมี สมเด็จพระเจ้าสุริยราชเจ้าแห่งล้านนา¹⁵ เป็นเค้า และราชกนิษฐา
พญามหาอุปราช¹⁶ หอหน้าและพญารัตนะหัวเมืองแก้ว¹⁷ เป็นประธานแก่ราชเทวี

¹⁴ ปัจจุบัน คือ วัดพระนอนม่อนช้าง บ้านแก้วมื่น ตำบลมะกอก อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

¹⁵ พระเจ้ากาวิละ

¹⁶ พระเจ้าธรรมลังกา

¹⁷ พระเจ้าคำฝั้น

ราชบุตร บุตรี จูกัน ราชวงศ์อัครมหาเสนาผู้ใหญ่ ไพรไทย ท้าวขุนจูกัน และหน่อบ้านสะป่ง (ทั้ง) หลาย หมายถึงศรัทธาภิกษุผู้แก่ผู้เฒ่า เจ้าขุนดินของ ร่องวัด พ่อออกสันนิบาตทานข้าว คิลานุปถัมภก ไวยาวจักร พ่อเวียกพ่อการ ทั้งหลาย จูผู้จูกัน...” (ฮันส์ เพนส์ พรณเพ็ญ เครือไทย และศรีเลา เกษพรหม, 2541: 115)

จากคำกล่าวในจารึกในการทำบุญฉลองนั้นประกอบไปด้วยปฐมมูลศรัทธาตั้งแต่ กษัตริย์จนถึงไพร่ฟ้าประชาชนต่างมาร่วมในงาน ซึ่งปัจจุบันในงานปอยหลวงที่มีการจัดพิธีบวงสรวงสมโภชพระเจ้า และพิธีเวียนทานเสนาสนะ ผู้ที่มาร่วมงานประกอบด้วย เจ้าศรัทธาภายใน คือ เจ้าอาวาส และพระเถระของวัดทุกรูปเป็นเจ้าเป็นประธาน และศรัทธาภายนอกส่วนใหญ่เป็นศรัทธาอุปถัมภ์วัด ซึ่งเป็นผู้ที่ได้ถวายทานปัจจัยในการก่อสร้างเสนาสนะจำนวนมากมาเป็นเจ้าเป็นประธาน รวมทั้ง คณะศรัทธาของวัดทุกฝ่ายต่างมาร่วมในงานกันอย่างพร้อมเพรียง แต่ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้สูงอายุ ไม่ค่อยพบกลุ่มเยาวชนเข้าร่วมในช่วงศาสนพิธี ยกเว้นในงานฉลองพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย วัดพระบาทห้วยต้ม พบว่ากลุ่มเยาวชนเป็นกลุ่มที่ได้ช่วยเหลืองานทั้งการกว่นข้าวมธุปายาส เป็นต้น และในระหว่างศาสนาพิธีต่างเข้าร่วมในพิธีจำนวนมาก

ศาสนพิธีที่สำคัญที่ได้จัดขึ้นเฉพาะในงานปอยหลวง คือ พิธีบวงสรวงสมโภชพระเจ้า และ พิธีเวียนทานเสนาสนะ ซึ่งเป็นพิธีที่สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพระพุทธรูป และ การถวายเสนาสนะให้กับพระพุทธรูปศาสนา ทั้งสองพิธีมีรายละเอียดและขั้นตอนต่าง ๆ ดังรายละเอียดในบทที่ 5 ซึ่งจากการศึกษาข้อมูลในจารึกในสมัยพระเจ้ากาวิละ ได้สร้างฉัตรถวายวัดพระธาตุคอกยสุเทพ แล้วมีการสูตรมหาสมัยทั้งดำ สูตรธรณีพันคาบทั้ง 7 ปัจจุบันเรียกว่า “สวดมนต์ดั้น” ในพิธีบวงสรวงสมโภชพระเจ้า ในพิธีนี้ต้องมีการเตรียมเครื่องสักการบูชา และกระทำตามขั้นตอนตามธรรมเนียมประเพณีซึ่งสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ในวัดที่จัดงานปอยหลวงเมื่อได้สร้างพระพุทธรูปใหม่ต้องมีการทำพิธีบวงสรวงสมโภช ซึ่งเป็นจารีตประเพณีที่ถือปฏิบัติต่อ ๆ กันมา ระหว่างการจัดพิธีกรรมนี้ คณะศรัทธาต่างพร้อมใจกันเข้าร่วมทั้งคณะศรัทธาอุปถัมภ์ และศรัทธาชาวบ้านนุ่งขาวห่มขาว เข้าร่วมงานกันเป็นจำนวนมาก ถือว่าเป็นพิธีที่ศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญในงานปอยหลวง

รูปแบบการจัดงานปอยหลวงในอดีตไม่มีรูปแบบที่ชัดเจนมากนัก ดังมีข้อความปรากฏในตำนาน เช่น ในสมัยหริภุญชัย พญาอาทิตย์นคราช ถวายทานตุงเป็นเครื่องสักการบูชา คือ ตุงผ้า ตุงไชย ตลอด 7 วัน 7 คืนที่มีการฉลองบูชา ในสมัยพระเจ้าเกื้อนา มีการจัดขบวนต้อนรับพระสมณเถระ ดังจารึกวัดพระยืน (จำปา เขื่อนเจริญ และคณะ, ม.ป.ป.: 79) กล่าวว่า “...วันท่านเจ้าจักถึง วันนั้น คนท่านพระยาธรรมิกราชบริพารด้วยฝูงรายโธรา มหาชนพลลูกเจ้าลูกขุนมนตรีทั้งหลาย ขายกัน

ให้ถือกระทงข้าวตอก ดอกไม้ ได้ เทียน ตีพาทย์ ดังพิน ช้อง กลอง ปี่สรไน พิสนธยชัย ทะเทียด กาหล แตรสังข์ มรทงศ์ ดงเคียด เสียงเลิกละเสียงก้อง อีกทั้งคนโห่ฮือดาสะท้านทั่วทั้ง นครศรีอยุธยาแล...” จากรูปแบบการจัดขบวนแห่ต้อนรับพระสุมนเถระ เป็นงานบุญใหญ่ ประกอบไปด้วยเครื่องสักการบูชา และฆ้องกลอง ใกล้เคียงกับสมัยพระเจ้ากาวิละ ได้ไปเบิกบาย กลองช่อฟ้าวัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งประกอบด้วยเครื่องสักการบูชา ประกอบด้วย “...มหาอัฐฐ ปริกขาร แลสุมณเฑาะของคำอาสนาพระเจ้า งามช้าง หงกระด้าง...แลเครื่องท้าว 5 ประการ เพ็งลัดด์ พัดท้าว จวมอร ละแอ บังวัน ไม่เท้า ไม่ว่า ถัดต์ สัตตาสัตตบุคลา ช่อช้าง โคมไฟ ช่อน้อย หงชัย อยาคอยยาโยยก่อนหน้า...” (สุนัษัตินทรธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2538: 146) จากคำกล่าวในจารึก และตำนาน ดังกล่าว เป็นรูปแบบของการจัดขบวนแห่ในงานฉลอง หรืองานบุญ ที่ได้นำเครื่องสักการบูชา เช่น ตุง ช่อ แห่ในขบวน เป็นการสร้างความสุขแก่ผู้ที่ได้ร่วมงาน และร่วมถวายทาน อีกทั้งการนำวงฆ้อง-กลองมาแห่บรรเลงเป็นมหรสพได้สร้างความสนุกสนานให้กับ ผู้มาร่วมงาน และยังมีการสืบทอดทางวัฒนธรรมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

รูปแบบการแห่ต้นครีวทานปัจจุบันมีทั้งรูปแบบที่คงไว้ซึ่งการจัดตกแต่งขบวนแบบดั้งเดิมด้วยการนำช่อ ตุง และเครื่องสักการบูชา รวมทั้งต้นครีวทาน แห่ไปถวายวัดโดยมีช่างฟ้อน และวงตั้งโนง นำขบวนเข้าไปถวายวัด ช่างฟ้อนแต่งกายแบบล้านนา และมีลีลาการฟ้อนที่อ่อนช้อยงดงาม ประกอบกับเสียงของตั้งโนงที่ไพเราะ เครื่องสักการบูชา และต้นครีวทานที่ประดับประดาอย่างสวยงาม ค่อย ๆ เคลื่อนเข้าสู่วัด นำมาซึ่งความสุขแก่ผู้พบเห็น แต่จากการศึกษา รูปแบบการแห่ต้นครีวทานในลักษณะนี้ เริ่มพบเห็นได้น้อยลง หัววัดก็แห่ขบวนลดลง นำไปเพียงต้นครีวทานต้นเล็ก ๆ คณะศรัทธาอีก 2 - 3 คน คณะศรัทธาก็มีเพียงต้นครีวทาน เนื่องจากการทำเครื่องสักการบูชาจากผู้ชำนาญในการทำ บางครั้งการทำต้องจ้างทำ ทำให้การแห่ต้นครีวทาน โดยเฉพาะของหัววัดใช้วิธีการนำเครื่องสังฆทานเสียบยอดปัจจัย แล้วนำไปถวายทานในงานปอยหลวง เมื่อเป็นลักษณะเช่นนี้ต่อไปภูมิปัญญาในการทำเครื่องสักการบูชา และต้นครีวทานก็เริ่มสูญหายไป ภูมิปัญญาการฟ้อน รวมทั้งดนตรีพื้นบ้านก็จะหายตามไปเช่นกัน และในส่วนการแห่ต้นครีวทานของชาวบ้านมีการนำรถเข็น¹⁸มาแห่แทนวงตั้งโนง และวงกลองพื้นบ้านอื่น ๆ มากขึ้น และในระหว่างนั้นได้เปิดเพลงเสียงดังในจังหวะที่กระแทกกระทั้นทำให้กลุ่มเยาวชนที่ห้ามต้นครีวทาน เต้นรำพร้อมกับโยกต้นครีวทานตามจังหวะเพลงอย่างรุนแรงจนทำให้ต้นครีวทานหักพังเสียหาย ก่อนการแห่มาถึงวัด จึงทำให้ความงดงามของการแห่ขบวนต้นครีวทานที่มีมาแต่ดั้งเดิม เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงในงานปอยหลวงยุคปัจจุบันจนแทบไม่หลงเหลือเค้าความงดงามแบบดั้งเดิม

¹⁸ รถกระบะบรรทุกู้ลำโพงขนาดใหญ่ใช้เปิดเพลงเสียงดังในขบวนแห่ต้นครีวทาน

งานปอยหลวงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีการจัดมหรสพการแสดงต่าง ๆ เพื่อให้คณะศรัทธาที่มาร่วมงานเกิดความสนุกสนาน เกิดความประทับใจ ในอดีตส่วนใหญ่เป็นการแสดงของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน เช่น ช่างซอ ทางวัดได้นำมาขอในวันแต่งดาคร้วทาน หรือวันที่จัดพิธีเวณทาน การนำวงตั้งโนงมาแห่อุ้มจัน หรือแห่เพื่อสร้างบรรยากาศของงานปอยหลวง และการแสดงก็ตลอดการจัดงาน การแสดงมหรสพต่าง ๆ ดังกล่าว ยังคงมีบทบาทสำคัญในงานปอยหลวง แต่จากการสังเกตการแสดงของศิลปะการแสดงพื้นบ้านต่าง ๆ นั้นเป็นเพียงตัวประกอบในงานให้ครบเท่านั้น เพราะว่ามีผู้ให้ความสนใจฟังซอ หรือดุริยางค์ จำนวนน้อย อีกทั้งปัจจุบันทางคณะกรรมการวัดได้ว่าจ้างวงดนตรีสตริง และวงดนตรีลูกทุ่งนักเรียนที่เข้าร่วมการประกวดเวทีระดับชาติต่าง ๆ มาแสดงเพื่อสร้างความสนุกสนานในงาน ด้วยการแสดงที่อลังการด้วยเสียงดนตรีจากเครื่องเสียงขนาดใหญ่ที่เสียงดังกว่าทำให้การแสดงของศิลปะการแสดงพื้นบ้านต้องหลบไปอยู่ตามมุมหน้าวัดที่เป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งของงานปอยหลวง แต่ผู้คนที่มีส่วนกลับให้ความนิยมกับการแสดงที่ถูกกับสมัยมากกว่า ความงดงามของศิลปะการแสดงพื้นบ้านในงานปอยหลวงกำลังถูกแย่งพื้นที่ในการแสดงออก ภูมิปัญญาทางศิลปะการแสดงกำลังมีพื้นที่ในการนำเสนอผลงานลดลง

จากการศึกษาวิเคราะห์ภูมิหลังความเป็นมาของงานปอยหลวง สรุปได้ดังนี้

ภูมิหลังความเป็นมาของงานปอยหลวง สามารถแบ่งเป็นยุคสมัยได้ 4 ยุค คือ สมัยท้าวสุริยชัย สมัยราชวงศ์มังราย สมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน และสมัยปัจจุบัน รูปแบบของการจัดงานปอยหลวงในสมัยท้าวสุริยชัยมีปรากฏในจารึก และตำนาน โดยมีการระบุถึงการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยระบุถึงการสร้าง และการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามโดยกษัตริย์ จากนั้นจึงมีการเฉลิมฉลองซึ่งในงานฉลองมีการถวายเครื่องสักการบูชา เพื่อถวายทาน และเป็นลักษณะนั้นเรื่อยมาจนถึงสมัยราชวงศ์มังราย ซึ่งมีการรับวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาจากสมัยท้าวสุริยชัย โดยมีการสืบทอดและการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา มีการสร้างวัดวาอาราม เจดีย์ วิหาร และมีรูปแบบของการจัดขบวนแห่ที่เทียบเคียงกับการขบวนแห่คันคร้วทาน ในสมัยที่พระเจ้ากือนาเตรียมขบวนต้อนรับพระสุมนเถระจากสุโขทัย กษัตริย์ในราชวงศ์มังรายทรงสร้างวัดต่าง ๆ ที่ปรากฏจนถึงทุกวันนี้ คือ วัดกานโถม¹⁹ วัดสวนดอก วัดเจ็ดยอด วัดราชมณเฑียร เป็นต้น

สมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน ตั้งแต่สมัยพระเจ้ากาวิละได้พื้นเมืองเชียงใหม่จึงต้องมีการบูรณะวัด เนื่องจากเมืองเชียงใหม่ร้างนานถึงกว่า 20 ปี การที่เป็นเจ้าเมืองจึงต้องมีการรวบรวมไพร่พลและสร้างบ้าน ปกครองเมือง และมีการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาตามที่กษัตริย์ในสมัยราชวงศ์มังรายได้กระทำมา การสร้าง หรือบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม เมื่อก่อสร้างเสร็จแล้วก็มีการเฉลิมฉลอง

¹⁹ ปัจจุบัน คือ วัดช้างแก้ว ตำบลหนองผึ้ง อ.สารภี จ.เชียงใหม่

และปรากฏคำว่า “ปอยหลวง” อย่างชัดเจนในสมัยพระเจ้ากาวิละ และใช้กันมาจนถึงปัจจุบัน รูปแบบของงานปอยหลวงในสมัยนี้มีรายละเอียดมากขึ้น ดังปรากฏในจารึก และตำนาน เช่น การสูตรทั้งลำ ซึ่งในปัจจุบันเป็นการ “สวดมนต์ด้น” ในพิธีอบรมสมโภชพระเจ้า และการเตรียมเครื่องสักการบูชาไปในงานฉลองหอฟ้าวัดพระธาตุลำปางหลวง

สมัยปัจจุบันงานปอยหลวงเป็นการจัดงานเฉลิมฉลองสมโภชเสนาสนะหลังจากการก่อสร้าง หรือบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะถาวรวัตถุเสร็จสมบูรณ์ โดยมีการเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ เนื่องจากกว่าที่การก่อสร้างจะแล้วเสร็จต้องใช้ทุนทรัพย์มาก และใช้เวลานาน การจัดงานปอยหลวงปัจจุบันต้องดำเนินการจัดตามกฎระเบียบของมหาเถรสมาคม ภายใต้การกำกับดูแลของคณะสงฆ์ โดยต้องมีการทำเรื่องขออนุญาตหรือ หรือก่อสร้าง ต้องมีการกำกับควบคุมให้การก่อสร้างเหมาะสม โดยมีมูลค่าการก่อสร้างเสนาสนะถาวรวัตถุอย่างน้อย 1 ล้านบาท จากการถวายปัจจัยจากคณะศรัทธาทั้งภายในชุมชนหมู่บ้าน และต่างถิ่น ระหว่างการจัดงานปอยหลวงมีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ คือ พิธีกรรมอาราธนาพระอุปคุต พิธีขึ้นท้าวทั้งสี่ พิธีอบรมสมโภชพระเจ้า การสูมาขัน 5 โกลจาก การจุดเทียนมงคล การสวดมนต์ด้น การสวดเบิก การแสดงพระธรรมเทศนา การกวนข้าวรูปายาส การถวายข้าวรูปายาส การสวดเบิกเนตร พิธีเวียนทาน การแห่ และถวายดินคร้วทาน

ตารางที่ 4.2 แสดงภูมิหลัง และลักษณะเด่นของงานปอยหลวง

ภูมิหลังงานปอยหลวง	ลักษณะเด่นของงานปอยหลวง
1. สมัยทริภุชชัย	1. การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา 2. การสร้าง และบูรณปฏิสังขรณ์วัด 3. มีการเฉลิมฉลองเมื่อการก่อสร้างเสร็จ 4. มีการถวายเครื่องสักการบูชา เช่น ดุง เป็นต้น
2. สมัยราชวงศ์มังราย	1. รับวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาจากสมัยทริภุชชัย 2. มีการสืบทอด และการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา 3. มีการสร้างวัดวาอาราม เจดีย์ วิหาร 4. มีรูปแบบของการจัดขบวนแห่เครื่องสักการบูชา ในสมัยที่พระเจ้ายี่กอฮง เติบโตการต้อนรับพระสุมนเถระ

ภูมิหลังงานปอยหลวง	ลักษณะเด่นของงานปอยหลวง
3. สมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน	1. มีการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา 2. การสร้าง หรือบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม 3. มีการเฉลิมฉลอง เมื่อการก่อสร้างเสร็จ 4. ปรากฏคำว่า “ปอยหลวง” 5. มีการเตรียมเครื่องสักการบูชาไปในงานฉลอง
4. สมัยปัจจุบัน	1. การจัดงานเฉลิมฉลองสมโภชเสนาสนะ หลังจากการก่อสร้าง หรือบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ โดยมีการเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่ 2. ต้องดำเนินการจัดตามกฎระเบียบของมหาเถรสมาคม ภายใต้การกำกับดูแลของคณะสงฆ์